

Leiden ve Babiâli

Yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu ile temaslar



Cor Smit

Leiden ve Babiâli

Yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu ile temaslar

Cor Smit

Kolofon

Yayıncı: Ginkgo, Leiden

Editör: Emine Güney

Kapak tasarım: Fritschy
(Fransa)

Prodüksiyon: Nautilus, Leiden

Tercüme: Seher Ulusoy ve Dilek Sahin



uitgeverij
Ginkgo

dessin de livres, Marval

Bu bir Güney Vafki projesidir (stichting Guney)

Bu yayın, Prens Bernhard Kültür fonu, H.L. Drucker Fonds ve Hollanda Diyanet Vakfının katkıları sayesinde mümkün olmuştur.

stichting
**H.L. Drucker
fonds**



Fotoğraf ve diğer görsellerin
van der Voort (Beelding), Arnoud Vrolijk (Leiden Üniversitesi Kütüphaneleri, UBL) ve
Pieter ter Keurs'a (Eski Eserler Ulusal Müzesi, RMO) teşekkür ederiz. Aynı durum Piet de
Baar için de geçerlidir.

sağlanması ve yardımları için Wil

Kapak görseli: 18. yüzyıla ait Van Schregel'in ailesine ait (ELO) ince kumaş veya yünlü kumaş damgası

ISBN 978-90-71256-66-0

© 2018 Cor Smit, Leiden

Bu yayının hiçbir bölümü, yayıncının önceden yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da başka bir şekilde çoğaltılamaz, bir veri tabanında saklanamaz veya herhangi bir biçimde halka açılmaz.

Bu yayından kopya yapılmasına, 27 Kasım 2022 tarihli, Stb 575 sayılı karar uyarınca 1912 Telif Hakkı Yasası'nın 16h - 16m maddeleri gereğince izin verildiği ölçüde, bunun için yasal olarak ödenmesi gereken ücret, Hoofddorp'daki Reprorecht Vakfı'na (Posta Kutusu 3060, 2130 KB) ödenmelidir. Alıntı veya çoğaltma ile ilgili yazışmalar yayıncıya yönlendirilmelidir.

Yayıncı, kullanılan görsellerin telif haklarını yasal düzenlemelere uygun olarak düzenlemeye çalışmıştır. Buna rağmen belirli haklar talep edebileceğini düşünenler, yine de yayıncıyla iletişime geçebilirler.

Önsöz

24 Kasım 2015'te babam Hasan Güney ile Leiderdorp'daki Alrijne Hastanesi'nde hayalindeki iki proje hakkında konuştuk. Ona hem şaşkınlık hem de hayranlıkla baktım. Sonunun geldiğini bildiği halde hayalleri devam ediyordu. Onun cesareti ve azmi bana her zaman ilham vermiştir, ancak özellikle şu anda beni derinden etkilediler.

Bu projelerden biri, Leiden ile Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye arasındaki ilişkileri anlatan bir kitap yazmaktı. Belediye binasına vardığımızda gururla, 'Hilallere bakın. Bir gün bunun tarihini yazmamız lazım,' dedi.

Tarih nedir? Tarihin bir bölümünü mümkün olduğunca iyi ve objektif bir şekilde nasıl tanımlarsınız? Bu sorular benim için temel sorulardı. Sorularımın yanıtları o zaman düşündüğümünden daha yakındı.

Şehrim Leiden'in zengin bir tarihi var ve bu tarihin bir kısmı ülkemle paralellik gösteriyor. Elbette bu, şehir tarihçisi Cor Smit için bir sır değil.

Leiden şehri ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerine dair birçok kurgusal hikaye var. Bu efsaneleri açığa çıkarmak için Leiden şehri, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye arasındaki ilişkilere dair doğru bilgileri içeren eksiksiz bir kitap hazırlamayı düşündük. Leiden'in zengin arşivi, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, Ulusal Eski Eserler Müzesi ve bu konunun ele alındığı birçok kitap ve makale sayesinde bu tarihin büyük ölçüde izini sürmek ve olabildiğince objektif bir şekilde sunmak mümkün oldu.

Geçmiş sağlıklı bir bakış, geleceğe de sağlıklı bir bakış açısı geliştirir. Geçmiş, insanın üç boyutlu kapasitesi içerisinde geleceğe yönelik tutum ve düşünce biçimini belirler. Tarih, geleceğe dair bir projeksiyon işlevi görmelidir; doğru düşünen insan ileriye görür!"

Şehrimizin zengin tarihinden ders alarak, topluma kendimizi daha iyi adayabilir ve şehrimiz için birlikte daha fazlasını yapabiliriz. Bu, sadece Leiden, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye arasındaki ilişkiler için değil, toplumun diğer alanları için de geçerlidir.

Bu kitabın size geçmişle ilgili doğru bilgiler sunacağını umuyoruz. Ayrıca, o dönemdeki dostane ilişkiler bugün için de ilham kaynağı olmaktadır. Uyum, güçlü bir toplum için sağlam bir çimentodur.

Bu kitapla, onun hayalindeki projelerden birini gerçekleştirmeye çalıştık. Bu nedenle bu kitabı babam Hasan Güney'e (1946-2015) ithaf ediyorum.

Emine Güney

Leiden, Eylül 2018

İçindekiler

1	Leiden ve Türkiye 7
Bölüm 1	Düşmandan müttefikliğe 9
2	Prelüd: Haçlı Seferi'nde Kont William 9 Haçlı Seferleri 10 Kont Willem I, Leiden ve Şam'ın fethi 10 Selçuklular, Osmanlılar ve Memlükler 11
3	Katolik olmaktansa Türk olmayı tercih ederim 11 Osmanlı İmparatorluğunun Yükselişi 11 Leiden ve Habsburg İmparatorluğu 12 Dini ve diğer gerilimler 13 İsyan 14 Neden Katolik yerine Türk? 15 Müttefikler 16 İlişkilerin güçlendirilmesi 17 İstanbul'da bir büyükelçi 18
Bölüm 2	Angora yünü ve lüks kumaşlar 21
4	Türk yünü 21 Mülteciler Leiden ni yeniliyor 22 Türk yünleri ve Leiden Türkleri 22 Smyrna: İzmir 23 Levanta ticareti 25 Levanta ticaretinin gerilemesi 26 Yirminci yüzyıla kadar 28
Bölüm 3	Laleler, kitaplar ve mumyalar 29
5	Lale 29 Leiden Üniversitesi 29 Clusius ve lale 30 Türk bitkileri 31
6	Türkçe kitaplar 49 Arapçanın önemi 49 Leiden'de Arapça çalışmaları 50 Golius'un yolculuğu 51 Levinus Warner İstanbul'a gidiyor 52 Warner'ın mirası 53 Snouck Hurgronje Mekke'ye gidiyor 54 Tartışmalı Snouck 55

7	Mısır mumyaları ve diğ�er antikalar 55 Anatomik Tiyatronun Mumyaları 56 Yapım aşamasındaki müze 57 Yasadışı 58
Bölüm 4	Günümüze 61
8	Tekrar: Leiden ve Türkiye 61 Hollanda, Leiden ve Türkiye Cumhuriyeti 61 Son sözler 62
Literatür ve kaynaklar	63
	Kaynaklar 63
	Edebiyat 63
	Diğ�er web siteleri 64

1. Leiden ve Türkiye

Leiden belediye binasında o Türk hilallerinin ne işi var? Breestraat'ın biraz ilerisindeki o muhteşem yaldızlı Türk heykeli hangi hikayeyi anlatıyor? Ve tam tersi: İzmir'deki bir mezarlıkta, Hollanda'nın bir şehri olan Leiden'in armasını temsil eden anahtar figürü neden bulunuyor? Bunlar, Leiden ile şu anda Türkiye olarak adlandırılan, ancak eskiden Osmanlı İmparatorluğu olarak bilinen ülke arasındaki uzun süredir devam eden bir bağın görünür hatırlatıcılarıdır.

Açıkça görülebilen bu eserlerin yanı sıra, az çok gizlenen eserler de vardır. Örneğin, Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, Arap, Türk ve hatta Fars mirasının kültürel bir hazinesi olan güzel el yazmalarına ve basılı eserlere ev sahipliği yapıyor. Bu eserler büyük ölçüde eski Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Leiden temasları yoluyla buraya ulaştılar. Eski Eserler Müzesi koleksiyonunun kökeni de Leiden ile Osmanlı dünyası arasındaki antik ilişkiye, özellikle de dünyaca ünlü Mısır koleksiyonuna dayanmaktadır.

Bu kitapçıkta da okunabileceği gibi, Leiden ile Türk dünyası arasında daha fazla bağlantı var. Leiden ve Hollanda, özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile olan bu ilişkiye çok şey borçludur. İlişkilerin kutuplaştığı bu dönemde, çok az insan bunun farkında. İlk Türk 'misafir işçilerin' 1964'te Leiden'e gelmesinden çok önce, Leiden yüzyıllardır müttefik ve ticari ortağı olan bu ülkeyle iyi ilişkiler içindeydi. Tam tersine, Leiden, Türk asıllı yaklaşık 2500 Leiden sakini için aslında bu kadar tuhaf ve bilinmeyen bir şehir olmamalı. Leiden Üniversitesi, her zaman karşılıklı temaslarda bulunmakla kalmamış, kendi kültürel mirasının önemli bir bölümünü de korumuştur.

Bu kitapçıkla bunu ele almak istiyoruz. Bu ilişkinin tarihçesi birçok yönüyle özetleniyor. Bu, büyük ölçüde diğer her türlü yayından derlenen ve her biri esas olarak bir yöne odaklanan bir hikayedir. Birlikte ele alındığında ve küçük bir ölçüde kendi araştırmamızla desteklendiğinde, bu uzun mesafeli ilişkinin çok renkli bir resmini ortaya koyuyor. Bu ilişki, her ne kadar sevgiyle değil, karşılıklı iyi anlaşmış kişisel çıkarlarla işaretlenmiş olsa da, oldukça istikrarlı olduğu ortadadır. Bu, Leiden'de, Hollanda'da, Osmanlı İmparatorluğu'nda ya da Türkiye Cumhuriyeti'nde politikanın temel taşı olmasa da, önemi de hafife alınmamalı.

Kitap dört bölüme ayrılmıştır. İlkinde, Leiden belediye binasındaki hilallerin arka planı, Leiden'in yükselişi, Osmanlı İmparatorluğu ve Batı Avrupa ile İslam dünyası arasındaki ilişkilerle bağlantılı olarak tartışılıyor. İkinci bölüm, esas olarak Leiden ve Osmanlı dünyası arasında gelişen ekonomik ilişkilere odaklanıyor. Üçüncü bölümde, üniversitenin rolü ve önemi üzerinde durulmaktadır. Bu arada, lale hikayesine de değiniliyor tabii. Dördüncü bölümde, günümüze doğru bazı satırlar uzanıyor ve yaklaşık sekiz asırlık bir tarihin değerlendirilmesini yapıyoruz.

BÖLÜM 1 Düşmandan Müttefike

Breestraat'taki Leiden belediye binasının ön cephesinin saçaklarında bir dizi özel motif bulunmaktadır. Tepeleri konilerle kaplı kürelerin üzerine yerleştirilmiş bir dizi ayakta duran hilal görülebilir. Yoldan geçen biri genellikle bunları fark etmeyebilir, ancak gösterildiğinde şaşırırlar. Sonuçta, İslam hilallerine benziyorlar. Peki, durum gerçekten böyleyse, 1595'ten kalma Hollanda'nın bir şehrinin belediye binasının cephesinde ne işleri var? İnşaatçılar o zaman bunun farkında mıydı? Osmanlı Türkleri, o dönemde Viyana kuşatmasında da görüldüğü gibi Hristiyan Avrupa'yı tehdit etmiyor muydu?

Evet, bunlar gerçekten İslam hilalleridir ve hatta açıkça Osmanlı Türkleri'ni temsil ederler. Bunlar, Hollanda'nın resmi hükümdar olan İspanya kralına karşı verdiği mücadeledeki müttefiklerdi. İspanya kralının birlikleri tarafından aylarca süren kuşatmanın ardından, 3 Ekim 1574'te Leiden'i kurtaran Su Devleri, kıyafetlerine ya da şapkalarına hilal şeklinde, üzerinde "Papa'dan ziyade Turckx" yazan simgeler takmışlardı.

Bu, elli yıl önce düşünülemezdi. Aslında, sözde Kutsal Roma İmparatorluğu'nun (Alman İmparatorluğu) bir parçası olan bu şehrin sadık vatandaşları olarak insanlar doğal olarak hükümdarlarını, yani Alman İmparatoru'nu desteklediler. İmparatorluk ailesinin eski güç merkezi Habsburglar, başkenti Viyana olan Avusturya'daydı.¹ Bu bölge, gerçekten de Balkanlar ve Akdeniz'in büyük bir kısmını hızla kontrol etmeye başlayan Osmanlı Türkleri tarafından tehdit ediliyordu. Bu, dönemin büyük güçleri arasındaki bir çatışmaydı.

Alman İmparatorluğu tehlike altındaydı ve kendi vatandaşlarını ve diğer Avrupa ülkelerini harekete geçirmek için, tüm Hristiyan Avrupa'yı tehdit eden Türk-İslam tehlikesi imajını çizdi. Ancak, tüm ülkeler bu tehdidi aynı şekilde algılamadı İngiltere ve özellikle Fransa, kendilerini yalnızca Alman İmparatorluğu tarafından değil aynı zamanda İspanya'yı da yöneten Habsburglar tarafından eşit derecede tehdit altında görüyorlardı.

2 Giriş: Kont William ve Haçlı Seferleri

Başta Alman ve İspanyol Habsburglar olmak üzere, İtalyan şehir devletlerinin (Papalık Devleti dahil) Osmanlılara karşı yürüttüğü mücadele birçok kez Haçlı Seferleri'ne benzetilmiştir. Ancak, Haçlı Seferleri'nin zamanı çoktan geçmişti. Haçlı Seferleri, dini açıdan ilham alan kampanyalardı ve yalnızca Müslümanlara karşı değil, Doğu Avrupa'daki 'paganlara' hatta sapkın Hristiyan hareketlerine karşı da düzenlenmişti. Ancak bunun kökenleri Kudüs'ü ve Cehennem Topraklarını (Filistin) fethetme veya Haçlıların kendilerinin düşündüğü gibi onları özgürleştirme girişimlerinde² yatıyordu. Belki de Leiden sakinleri Türklerle ilk kez böyle bir haçlı seferi sırasında temasa geçmişti. Bu, 1213'ten (veya pratik olarak konuşursak 1218) 1221'e kadar süren Beşinci Haçlı Seferi olurdu.

¹ Yaklaşık olarak Çek Cumhuriyeti ve Macaristan bölgelerini içerir, ancak imparator orada otoritesini savunmakta büyük zorluk yaşadı.

² Haçlı Seferleri'nin geçmişi ve seyri hakkında iyi bir genel bakış Wikipedia'da bulunabilir.

Haçlı Seferleri

Birinci Haçlı Seferi'nin (1096-1099) üzerinden yüzyıldan fazla zaman geçmişti. Bu seferin doğrudan nedeni, Bizans (ya da Doğu Roma) imparatorunun yardım talebiydi. Anadolu'nun neredeyse tamamı Orta Asya'dan Ortadoğu'ya giren bir topluluğa, Selçuklu Türkleri'ne³ kapdırılmıştı. Roma'daki Papa, bu askeri yardım talebine kendi yorumunu katarak Kudüs'e doğru bir Haçlı Seferi ilan etti. Ordular, dindarlık, şeref, şöhrat arzusu ve toprak açlığıyla Fransa, Normandiya ve Almanya İmparatorluğu'ndan Ortadoğu'ya doğru yola çıktılar. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun zaten parçalanmış olan çeşitli devletlerinden çok az direnişle karşılaştılar. Haçlılar, 1099'da Kudüs'ü fethetti, burada Müslümanları, Yahudileri ve Ermeni Hristiyanları katlettiler ve bir dizi Haçlı devleti kurdular.

Yüz yıl sonra durum tamamen değişmişti. Müslümanlar⁴ arasında büyük takdir gören Kürt general Salahaddin'in yönetiminde, Suriye ve Mısır merkezli yeni bir devlet, Eyyubi Hanedanlığı ortaya çıkmıştı. Bu devlet, Anadolu'da hüküm süren Selçuklulardan bağımsızdı: başkenti Konya olan Rum Sultanlığı. 1187'de Salahaddin Kudüs'ü fethetti, ancak Haçlı devletinin bazı yerleşim yerleri kalmıştı.

Selahaddin, Hristiyan Haçlıların kutsal yerlere serbestçe girmesine izin vermesine rağmen, Papa mevcut durumdan memnun değildi ve Bizans İmparatorluğu'na Selçuklu Türklerinden veya Eyyubilerden daha fazla zarar verdi. 1213'te yeni bir Haçlı Seferi⁵ çağrısı yapıldı. Plan, Kudüs'e geçmeden önce Mısır'ı fethetmekti. 1217'de, bu bağlamda birçok Flaman, Hollandalı ve Frizyalı askerin bulunduğu bir Alman ordusu Ortadoğu'ya doğru yola çıktı. Hollandalı Kont I. William da bu ordunun liderlerinden biriydi.⁶

Kont I. William, Leiden ve Damiate'nin Fethi

Hollanda bölgesi⁷ o zamanlar, yöneticilerinin genellikle feodal efendileri Alman imparatoruna çok az ilgi gösterdiği Alman Riik'in sınırında bir bölgeydi. Daha güneydeki Flanders ile karşılaştırıldığında Hollanda henüz çok gelişmemişti. Leiden, bölgenin dört başkentinden biriydi ve o zamanlar yalnızca 1200 civarında bir nüfusa sahipti. Bölgenin en büyük şehri Dordrecht'te ise yaklaşık 500 kişi yaşıyordu, bu da bir şehir için oldukça azdı. Kont William, Haçlı Seferi'ne çıkmadan kısa bir süre önce Leiden'a şehir haklarını vermiş ya da mevcut hakları onaylamış ve genişletmişti. Şehir hakları, şehre ve vatandaşlarına belirli haklar ve özgürlükler (ayrıcılık) tanıtar ve belli bir derecede bağımsızlık kazandırırdı. Bu elbette yükümlülüklerle birlikte geldi.⁸

William, uzun süren bir veraset mücadelesinden sonra kont olmuştu ve aynı zamanda uluslararası güç oyununda da rol oynayan bir adamdı. Ancak ittifak değişikliği, papalık yasağına yol açmış ve bu da yönetimi çok zorlaştırmıştı. Ancak yeni Haçlı Seferi'ne katılarak bu durumdan kurtulmayı başardı.

Bu Haçlı Seferi sırasında haçlılar, Rum Selçuklu Sultanlığı ile ittifak kurdular. Haçlılar, Kont William ile birlikte Mısır'ı işgal ederken, Rum Sultanı da kuzeyden Suriye'ye saldırdı. Mısır'ın işgali sırasında William'ın adamları, Kahire'nin anahtarı olarak görülen kale şehri Damiate'yi fethetmeyi başardılar. Ancak, Vatikan'ın izlenecek strateji ve taktiklere

³ Selçuklular ve Memlükler gibi diğer Türk grupları Orta Doğu'ya gelmeden önce, ayrıca bkz. B. Lewis, *Het Midden-Oosten. 2000 jaar culturele en politieke geschiedenis* (Amsterdam 2001), 93-105.

⁴ Salahaddin, aynı zamanda 'şövalyelik' davranışı nedeniyle Batı Avrupa'da büyük beğeni topladı.

⁵ Resmen Beşinci Haçlı Seferi. Buna Reconquista, Doğu Avrupa'daki Haçlı Seferleri ve Fransa'daki kafir Catharlara karşı yapılanlar dahil değildir.

⁶ William I'in kısa bir biyografik taslağı için bakınız: DE.. H. de Boer, .EH. P. Cordfunke, *Hollanda Kontları. Graven van Hol- land. Portretten in woord en beeld*. 880-1580 (Zutphen 19972), 50-62.

⁷ Hollanda denildiğinde, kabaca bugünkü Kuzey ve Güney Hollanda kıyı illerinin alanına denk gelen bölge kastedilmektedir.

⁸ Leiden'in şehir hakları hakkında: R.C. J v a nMaanen, 'Hollanda bağlamında Leiden şehir hakları', *Leidsch Jaarboekje* 2012, 31-53; G. van Es, C. Smit, *Een Leidse verjaardag. Stad en Stadsrechten, 750 jaar geleden* (Leiden 2016).

müdahalesi nedeniyle Haçlı Seferi başarısız oldu. William, Damiate'nin fethedilmesinin hemen ardından Papa ve imparatora rapor vermek için ayrıldı. Amacına ulaşmıştı. Leiden sakinlerinden herhangi biri onunla Mısır'a gitti mi? Leiden şehir kanunlarına göre, kont askeri bir sefere çıktığında 25 adamla çadırını korumak zorunda olmak onurlu bir yükümlülüktü. Ancak Haçlı Seferi, resmi olarak bir savaş değil, 'silahlı bir hac' idi ve katılım resmi değil gönüllüydü. Belki Leiden sakinleri William'a eşlik ediyordu, ama gerçek bir Leiden varlığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁹

Selçuklular, Osmanlılar ve Memlükler

Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'daki Bizans topraklarından geriye kalanların hemen batı sınırında, Selçuklu Rum'unda küçük bir beylikti. Büyük olasılıkla bu sıralarda veya biraz sonra ortaya çıktı. O dönemde Orta Doğu, Haçlılardan daha büyük tehditlerle, yani Cengiz Han yönetiminde doğudan ilerleyen Moğollarla uğraşmak zorunda kaldı. Bu durum, Anadolu'ya ikinci bir Türk göç akını başlattı. Bu göç dalgasında, 1280 civarında beyliğe liderlik eden I. Osman'ın ataları da vardı. Selçuklu saltanatı parçalandı. Osman ve halefleri, yeni bir imparatorluk kuracaklardı.

Selçuklular ve Osmanlılar (her ikisi de Oğuz Türkleri), Orta Doğu'daki ilk ve tek Türk halkları değildi. Dokuzuncu yüzyıldan itibaren, çeşitli Müslüman devletlerin hükümdarları çoğunlukla Memlük ya da Memlûk olarak adlandırılan Türk köle askerlerini kullandılar. Bu köleler, önemli ve güçlü bir asker kastına dönüştüler. 1250'de Mısır'daki iktidarı ele geçirdiler, ardından Filistin ve Suriye'yi fethedip Moğol ilerlemesini durdurdular ve son Haçlıları Levant'tan kovdular. Güçleri şu anda Türkiye'nin doğusuna kadar uzanıyordu. Arapça'nın yanı sıra Türkçe de kullanıyorlardı, ama Selçuklu ve Osmanlı'dan farklı bir lehçe, yani Kıpçak Türkçesi'ni konuşuyorlardı.

3 Papa Yerine Türk Tercih Ederim

Kont Willem'in Haçlı Seferi'nden üç yüz yıl sonra, dünya tamamen farklı görünüyordu. Güç için yarışan yeni imparatorluklar ortaya çıkmıştı. Hikayemiz için önemli olanlar, Osmanlı ve Habsburg İmparatorluklarıdır.

⁹ Bu konuyla ilgili 2 Ağustos 2018 tarihli soruma yanıt olarak Prof. D.E.H. de Boer (em.) tarafından 6 Ağustos 2018 tarihli e-postayla yapılan bilgilendirme.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi

On dördüncü yüzyılda, I. Osman'ın halefleri, Fırat Nehri'ne kadar Anadolu'nun çoğunu, aynı zamanda Balkanlar'ın sınırına kadar pek çok bölgeyi ve Macaristan Krallığı sınırlarına kadar olan toprakları fethetti.

Alman imparatorunun oğlu, Macar kralı Sigismund, diğer Avrupalı prenslerden yardım istedi ancak koalisyon orduları 1396'da Niğbolu'da ezici bir yenilgiye uğradı. 1453'te Kostantinopolis fethedildi ve adı İstanbul olarak değiştirildi. Bu, Bizans İmparatorluğu'nun sonuydu. Daha sonra güç Balkanlar'a yayıldı ve Kırım kukla devlet haline getirildi. 1517'de Osmanlılar Mısır'ı fethetti ancak Memlükleri ülkenin hükümdarı olarak tuttular. Bu fetihle Osmanlı İmparatorluğu, kutsal şehirler Mekke ve Medine'nin de aralarında bulunduğu Arap yarımadasında Kızıldeniz kıyılarının da kontrolünü ele geçirdi. Daha sonra Kuzey Afrika Akdeniz kıyılarının tamamı, Fas Krallığı sınırlarına kadar imparatorluğa katılmıştır. Orta Doğu'da yalnızca İran bağımsız kaldı ve sonraki yüzyılların çoğunda Osmanlıların düşmanı oldu.

Doğu Akdeniz'de Osmanlı'nın muhalifi sadece Bizanslılar değil, özellikle Venedikliler'di. Bu İtalyan tüccar cumhuriyeti, Bizans'ın zayıflayan güçlerinden yararlanarak pek çok şehri ve adayı ele geçirmişti. Bir kısmı Osmanlıların eline geçti, ama bazı adalar için 17. yüzyıla kadar düzenli olarak savaşmaya devam edildi.

Osmanlı İmparatorluğu, Kuzey Afrika kıyılarının fethiyle birlikte Akdeniz'in batı kesiminde de önemli bir deniz gücüne dönüştü. Bu, İtalyan şehir devletlerinin yanı sıra bu bölgedeki bir başka yeni gücün de dehşete düşmesine neden oldu: İspanya Krallığı. Batı Avrupa'da önemli bir güç haline gelmiş olan Fransa'ya gelince, çatışmalar ve ittifaklar birbirini takip ediyordu. Fransızların İspanya ve İtalya ile kendi sorunları vardı. Osmanlıların denizdeki hakimiyeti, 1571'de İnebahtı Deniz Savaşı'nda büyük ölçüde sona erecekti, ancak Osmanlılar hâlâ zorlu bir güç olarak kalacaktı. Resmi Osmanlı donanmasının yanı sıra, Cezayir, Tunus ve Trablus korsanları da önemli bir faktördü.

Leiden ve Habsburg İmparatorluğu

Bu arada Leiden şehrinde de önemli gelişmeler yaşanıyordu. Hollanda bölgesi, giderek daha büyük bir devletin parçası haline geldi. Leiden, bölgesel bir pazar ve idari merkezden, yünlü kumaşların (Leiden kumaşı) üretimine dayalı önemli bir sanayi şehrine dönüşmüştü. Bu kumaşlar çoğunlukla Almanya ve doğuya ticaret yapılıyordu, ancak Güney Avrupa'da da satışlar vardı. Şehir, şimdiye kadar ki en büyük refahını 15. yüzyılda yaşadı. 1500'lerde Leiden, 15.000'in biraz altındaki nüfusuyla Hollanda'nın en büyük şehriydi.

Ticari tarım ve giderek kentleşen bölgede ticaret ve sanayinin gelişmesi sayesinde Hollanda'nın geri kalanı da iyi durumdaydı. Amsterdam, Baltık Denizi bölgesiyle yapılan ticaret sayesinde Dordrecht'in yerini en önemli ticaret şehri olarak aldı. 1500'den kısa bir süre sonra Amsterdam, Hollanda'nın en büyük ve en önemli şehri olan Leiden'i geride bırakacaktı. Ancak Hollanda'daki yükseliş, güneydeki Flanders ilçesi (Ghent ve Bruges ile birlikte) ve Brabant Dükaliği'nde (Antwerp ile birlikte) olduğu kadar büyük değildi.

15. yüzyıl boyunca tüm bu bölgelerin tek ve aynı lordu vardı. Aynı şey, Aşağı Ülkeler veya Hollanda olarak adlandırılan ve kabaca şu anda Hollanda, Belçika ve Fransa'nın kuzeybatı köşesini kapsayan bölgedeki diğer birçok yerleşim için de geçerliydi. Bunun nedeni fetihler değil, evliliklerdi ve bunun arkasındaki itici güç Fransız Burgonya dükleriydi. Burgonya Dükaliği 15. yüzyılın sonunda Fransız tahtının elindeydi, ancak 1477'de yapılan bir evlilik yoluyla, yani Avusturya Habsburg hanedanlığıyla yeni bir bağ kurulmuştu.

Habsburglar, sadece Avusturya arşidükleri ve Bohemya (Çek Cumhuriyeti) ve Macaristan kralları değildi, 1438'den beri aynı zamanda Kutsal Roma İmparatorluğu'nun imparatorlarıydı. Bu, resmen seçilmiş bir pozisyondu. Kutsal Roma İmparatorluğu, az ya da çok bağımsız, parça parça beyliklerden oluşmaktaydı; bunların en önemlisi - sözde Seçmenler

- imparatoru en yüksek yönetici olarak seçiyordu. Habsburglar 1806'ya kadar neredeyse tüm imparatorluğun ihtiyacını karşılıyordu.

Daha sonraki bir evlilik de İspanya'yı aynı aileye getirdi. 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde, İspanyol Kastilya ve Aragon krallıkları, İspanya'nın bir zamanlar gelişen ve oldukça gelişmiş Müslüman devletlerinin sonuncusunu mağlup etmişti. Daha sonra birleşerek Amerika ve Filipinler'de bir sömürge imparatorluğu kurmaya başladılar. Ayrıca İspanyol ve dolayısıyla Habsburg tacı, Sardinya, Korsika ve Napoli'yi de yönetiyordu.¹⁰

Avusturyalı Maximilian ve İspanyol Johanna'nın oğlu V. Charles, Amerika ve Asya'daki kolonilerden altın ve değerli baharatlarla gelişen bir dünya imparatorluğunu yönetiyordu. Elbette Hollanda da, özellikle Antwerp şehri olmak üzere, yeni ticaret fırsatlarından yararlandı. 1543'te V. Charles, Guelders ve Friesland'ı da kendi otoritesi altına almayı başardı ve Hollanda'nın tamamı ilk kez tek bir hükümdar yönetimi altına girdi.¹¹

1555'te V. Charles, tahttan çekildiğini duyurdu. Büyük dünya imparatorluğu, kardeşi Ferdinand ve oğlu II. Philip arasında paylaştırıldı. Ferdinand, Avusturya topraklarını aldı ve imparator oldu. Philip, İspanya'yı ve buna bağlı İtalya ve sömürge işgallerini aldı. Ancak Hollanda da İspanyol kralına verildi.

Dini ve Diğer Gerilimler

Charles, hükümdarlığı sırasında karşılaştığı tüm sorunlardan bıktığı için tahtan çekildi. Bu sadece Akdeniz'de ve Balkanlar'da Osmanlı ile devam eden iktidar mücadelesi ya da Fransa ile İtalya etrafında yapılan savaşlarla ilgili değildi. Ayrıca din odaklı iç sorunlar da vardı.

Pek çok kişinin gözünde fazla dünyevi, fazla materyalist ve aşırı zengin olan Roma Katolik Kilisesi'ne yönelik eleştiriler bir süredir artıyordu. Kilise reformcuları, özellikle Alman İmparatorluğu ve Hollanda'da seslerini duyurdular. Luther, Almanya'da birçok prensin de aralarında bulunduğu geniş bir destek kazandı. Bu, Charles'in kazanmaya çalıştığı bir dizi savaşa yol açtı, ancak sonunda 1555'te her hükümdarın kendi tebaasına kendi dinini empoze edebileceğini kabul etmek zorunda kaldı.

Ayrıca Lutherci yöneticilerin bile ilgilenmediği daha radikal Hristiyan hareketleri vardı. 1534'te Jan van Leiden liderliğindeki devrimci Anabaptistler, Tanrı'nın krallığını kurmak için Münster şehrinde iktidarı ele geçirdiler. Lutherciler ve Katolikler, bu güç gaspını bastırmak için birleştiler. Bundan sonra Güney Hollanda da dahil olmak üzere, esas olarak John Calvin'in fikirleri destek kazandı.

V. Charles, bu tür eğilimlere tolerans göstermezdi. Özellikle doğrudan kendi yönetimi altındaki bölgeler için tek bir merkezi devlet kurmayı amaçladı. O dönemin güçlü Avrupalı yöneticilerinin gözünde, merkezi devlet tek bir dine aitti. Muhalif Hristiyanlar ve kafirler zulme uğradı ve gerekli görüldüğünde kazığa bağlanarak yakıldı.

İspanya'daki Yahudilere de zulmedildi. Bu daha önce de olmuştu, ama 1492'de Sınır Dışı Etme Kararnamesi çıkarıldı. İspanyol Yahudileri Fas, İtalya, Hollanda ve Osmanlı İmparatorluğu'na göç etti. Hollanda'da, esas olarak Antwerp'in finans dünyasında yer aldılar ve çoğu zaman en azından ismen Hristiyanlığa geçtiler. Martin Luther, İslam'ın yanı sıra Yahudilere de karşı çıkınca, onların sempatisi esas olarak Kalvinistler'e yöneldi.¹² Yahudi bankacılar, Fas ve Osmanlı İmparatorluğu saraylarında önemli hale geldi. Sınır dışı edilen bu Yahudiler, aile ve iş ağları aracılığıyla iletişimlerini sürdürdüler ve Hollandalı isyancılar ile Fas ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerde de rol oynadılar.

¹⁰ Resmi olarak, Burgonya Dükü Philip the Fair'in karısı Johanna hüküm sürdü. Ancak, akıl hastalığı nedeniyle hapse atıldı ve kocası, babası ve son olarak oğlu Charles hüküm sürdü.

¹¹ 1795'e kadar Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bağımsız bir parçası olarak kalan Liège Prensliği ve Piskoposluğu hariç.

¹² E. Kuttner, *Het Hongerjaar 1566* (Amsterdam 1974ff), 174-178. Görünüşe göre, dönüştürülmüş Yahudilere Marranos deniyordu, bu aslında domuzlar anlamına geliyor. Bu kitapta bu aşağılayıcı tanımı kullanmıyoruz.

Dini baskı politikası, Charles'ın oğlu II. Philip döneminde daha da güçlendi. Ayrıca, İspanya'da kalan ve zorunluluktan (ve görünüşte) Hristiyanlığa geçen Müslümanlar olan Moriskolara da şiddetle karşı çıktı.

Ayaklanma

Hollanda'da birçok şey oluyordu. V. Charles ve II. Philip'in ülkelerini tek bir devlete dönüştürme çabaları, Hollanda, Flaman ve Brabant şehirlerinin ayrıcalıklarını ve yarı bağımsızlığını sınırlama girişimlerini de içeriyordu. Artık her kampanya veya diğer girişimler için şehirlere dönmek istemiyorlardı; sadece vergi toplayabilmek istiyorlardı. Alt soylular da ayrıcalıklarının tehdit altında olduğunu hissediyorlardı.

Aynı zamanda, büyüyen zenginliğe ek olarak ekonomik sıkıntılar nedeniyle toplumsal çelişkiler artıyordu.¹³ Leiden gibi şehirlerin refah dönemi düşüşe geçmişti; şehirde çok fazla dilenci vardı. Az sayıda kişinin zenginliği, çok sayıda kişinin yoksulluğuna karşılık geliyordu ve bu, özellikle güneyde, radikal Calvinizm için uygun bir ortam oluştuyordu.

Sosyal, politik ve dini çelişkiler patlayıcı bir karışımıydı ve 1566'da bu karışım bomba gibi patladı. Güney Hollanda'dan aşağı ülkelere doğru bir ikonoklazm dalgası yayıldı: kiliseler ve diğer ibadet yerleri yağmalandı, aziz heykelleri parçalandı. İkonoklazm, günümüz Fransız Flanders'ında başladıktan 14 gün sonra, 25 Ağustos 1566'da Leiden'de şiddetlendi.

Bu ayaklanma, güç de olsa sonunda bastırıldı. Ardından gelen baskı o kadar acımasızdı ki daha ılımlı vatandaşlar bile İspanyol kralından tiksinemeye başladı. Aslında ılımlı olan muhalefet lideri William van Oranje, silaha sarıldı. 1568'de bir dizi paralı asker ordusuyla ülkeyi işgal etti, ancak kısmen beklenen Fransız yardımının gerçekleşmemesi nedeniyle mağlup oldu. İsyan bastırılmış gibi görünüyordu. Yalnızca karadaki Orman Dilencileri (özellikle Güney Hollanda'da) ve denizdeki Su Dilencileri savaşıma devam etti.

1 Nisan 1572'de Su Dilencileri, beklenmedik bir şekilde Hollanda'nın Den Briel limanını ele geçirmeyi başardılar. Kısa bir süre içinde birçok Hollanda kenti isyana katıldı; Leiden bunu o yılın Haziran ayında yaptı. Kralın birlikleri bu şehirleri yeniden ele geçirmeye çalıştı ve bu, 1573 ve 1574'te Leiden'in iki defa kuşatılmasına yol açtı.

İlk kuşatma, kuzey Limburg'da Oranje'nin yeni bir paralı asker ordusunu yenmek için iptal edildi. Şehir ikinci kez Deniz Dilencileri tarafından ele geçirildiğinde, bentler aşılıp, çevredeki topraklar sular altında kalmış ve Dilenciler 3 Ekim 1574'te mavnalarıyla açlıktan ve hastalıktan zayıf düşmüş şehre girebilmişlerdir. Şapkalarında ve pelerinlerinde hilal şeklinde Geuzen madalyası ve "Papa'dan ziyade Türk" yazısı vardı. Her ne kadar savaş 1648'e kadar sona ermeyecek olsa da ve İspanyollar, Calvinizm'in ve isyanın orijinal beşiği olan Güney Hollanda'yı yeniden fethetmiş olsa da, isyan kuzeyde sağlam bir yer edinmişti.

Neden Papa değil de Türk?

"Papa'dan ziyade Türk" sloganı ilk kez 1566'da, Beeldenstorm'dan kısa bir süre önce, Antwerp dışındaki çit vaazları (açık hava vaazları) sırasında kullanılmış gibi görünüyor. Calvinist vaiz Herman Moded'in 15 Temmuz'da verdiği çit vaazında, bazı katılımcıların bu sözlerin yazılı olduğu gümüş yeleler giydikleri söylenir. Daha sonra Moded'e, "Kolda yarım ay, Türk'ü Papa'ya tercih et" şarkısını söyleyen bir kalabalık eşlik etti.¹⁴

Antwerp'teki Calvinistlerin ve daha sonra Su Dilencilerinin bu sloganı kullanması, esasen Katoliklik karşıtlıklarını aklamak gibi görünüyor. Üstelik İspanya'nın nefret edilen Katolik kralı Osmanlı Türkleriyle sürekli savaş halindeydi ve düşmanınızın düşmanı hızla dost haline gelebiliyordu. Ancak mesele bundan ibaret değil. Delft'li yazar Jan Fruytiers, 1577'de Leiden kuşatmasını anlatırken, Su Dilencileri'nin bu sloganı kullanmalarının sebebini şöyle

¹³ Kuttner'in *Hongerjaar*'ı esas olarak bu sosyal geçmişlerle ilgilidir. Beeldenstorm'u zengin Calvinistler ve diğer Protestanlar tarafından yapılan bir dikkat dağıtma manevrası olarak görür.

¹⁴ G.J. Brutel de la Rivière, *Het leven van Hermannus Moded, en der eerste calvinistische predikers i nons vaderland* (Haarlem 1879), 32-33

açıklıyordu: "En azından Türk, vergi ödediği sürece halkın vicdanını rahatsız etmez. Ve verdiği sözleri Papa kadar hatta ondan daha iyi tutar."¹⁵

Bu motivasyonun ilk kısmı özellikle ilginçtir. Bu, Osmanlı millet sistemi hakkında bilgi sahibi olunduğuna tanıklık etmektedir. Çeşitli Hristiyan ve Yahudi grupları Osmanlı İmparatorluğu'nda inançlarını yerine getirebiliyorlardı, ancak kendi millet veya loncaları içinde sıkı bir şekilde örgütlenmişlerdi. Ağır bir vergi ödemek ve her türlü kurala uymak zorundaydılar.¹⁶

Hristiyanlar ve Yahudiler aslında Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekten de ikinci sınıf vatandaşlar, ancak böyle bir dini hoşgörü Avrupa'da eşi benzeri görülmemiş bir durumdu ve pek çok kişide şaşkınlık, hoşgörüyü savunanlarda da hayranlık uyandırdı. Oranje William'ın kardeşi Nassau'lu Louis, 1565'te yazdığı bir broşürde buna değinmişti: "Fransa'daki dini zulümlerin birçok kişinin Türk tebaası olmak istemesine neden olması şaşırtıcı değildir."¹⁷ O dönemde Fransa'da Katolikler ve Huguenot denilen Kalvinistler arasında bir savaş sürüyordu.

Aynı tema bir dilenci şarkısında da tekrarlanmaktadır: "Türkler, Hristiyan olarak adlandırılmasa da, papistlerin (Katolik Kilisesine bağlı Hristiyanlar) her gün yaptığı gibi, inancından dolayı kimseyi yakmamıştır."¹⁸ İslam'a karşı çok az sempati vardı, ancak Türk hoşgörüsü hayranlık uyandırıyor ve Katolik muhalifler bunun eksikliğinden dolayı suçlanıyordu.

Müttefikler

Aynı şarkıda, İspanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile olan savaşının isyana karşı tam anlamıyla harekete geçmesini engellediği de açıkça belirtilmektedir. Elbette aynı durumun tersi de geçerliydi: Alçak Ülkeler'deki¹⁹ zengin ticaret ve sanayi şehirlerinin ayaklanmış olması, İspanya Kralı'nın Osmanlı'ya karşı mücadelesini zorlaştırıyordu.

William of Orange, Osmanlı İmparatorluğu'ndan doğrudan destek almaya çalıştı. Bunu daha önce Katolik Kilisesi ile bağlarını koparmış olan İngiltere ve Habsburglar tarafından tehdit edilmekle kalmayıp aynı zamanda aralarında nüfuz sahibi birkaç soylu ailenin de bulunduğu büyük bir Kalvinist gruba sahip olan Fransa'da da denedi. Ancak, 1572'de St. Bartholomew Günü Katliamı sırasında katledildiler. İngilizler ise ancak William of Orange'nin ölümünden sonra pek etkili olmayan bir yardım gönderdi.

İstanbul ile temaslar, Portekiz kökenli bir Yahudi olan Joseph Nasi aracılığıyla olmuş gibi görünüyor.²⁰ Nasi, 1537'de Antwerp'e yerleşmiş, ancak 1547'de oradan ayrılmak zorunda

¹⁵ 'Bu nedenle bazıları da gümüş hilaller taktılar, bu da Papa'dan çok Türkleri temsil ediyordu, çünkü Papa'nın tiranlığını Türklerin tiranlığından daha büyük görüyorlardı, Türkler hâlâ daha gür vicdanlarının haraçlarının kısıtlanmadan gitmesine izin veriyor ve inancını her zaman Papa kadar iyi veya daha iyi koruyordu', Jan Fruytiers, *Corte beschrijvinghe van de sterhebesieginghe ende wondbarelicke verleveringhe der stadt Leyden in Hollandt* (Delft, 157), fol.18r. Bu kitabın, ne yazık ki vergi (tribuyt) öğesinin çıkarıldığı yeniden çevrilmiş bir kısmı, J. Koppenol (ed.), *Het Leids Ontzet*. 3 Ekim 1574, yazar: Ogen van tijdgenoten (Amsterdam 2002), 92-118; Söz konusu pasaj: s.96.

¹⁶ Millet sistemi sadece dini grupların örgütlenmesinden daha fazlasını içeriyordu, ancak burada daha ayrıntılı olarak ele almak bizi çok uzağa götürür. Vergilerin örgütlenmesi zaten Osmanlı hükümetinin temel taşlarından biriydi.

¹⁷ Wikipedia'dan alıntı yapılmıştır (Papa'dan ziyade Türk) şu eserden alınmıştır; Lodewijk van Nassauen Francis Junius, *Brief discours envoyé au Roy Philippe* (Aralık. 1565), sayfa. 32.

¹⁸ . Leendertz jr. (ed.), *Het geuzenliedboek* (Zutphen 1924-1925), 245.

¹⁹ Alçak Ülkeler (Felemenkçe De Lage Landen) terimi, coğrafi olarak deniz seviyesine yakın ve hatta deniz seviyesinin altında olan bölgeleri tanımlamak için kullanılır. Bu terim genellikle tarihsel bağlamda, günümüz Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'u kapsayan bölgeyi ifade eder. (çevirmenin notu)

²⁰ <https://www.jewishvirtuallibrary.org/joseph-nasi>. Ayrıca bkz. A.H. de Groot, 'Nederland en Turkije. Zeshon-derd jaar politieke, economische en culturele contacten': I.Karacay (ed.), *400 Jaar officiële Betrekkingen. Turkije-Nederland en sojaar Turkse migratie* (Almere 2012), 35-44,36.

kalmış ve 1554'te İstanbul'a gelmişti. Burada özellikle desteklediği II. Selim'in 1566 yılında babası Kanuni Sultan Süleyman'ın yerine tahta geçmesiyle önemli mevkilere ulaştı. Nasi, 1569'da Amsterdam Kalvinistlerine bir mektup yazarak Türk yardımı sözü verdi. Yardım sözü vermişti ancak bu yardımın para mı yoksa asker yardımı mı olacağı konusunda kesin bir netlik yoktu. Bu arada Akdeniz'deki sürekli savaş İspanyollar için büyük bir sıkıntıydı ve büyük bir servete mal oluyordu. İnebahtı Savaşı pek bir şeyi değiştirmede. Bu durumda, William of Orange'nin diplomasisi de rol oynadı. Ünlü tarihçi Parker, bu diplomasinin en azından 1574 sonbaharında Türk deniz birliklerini topluca batıya yönlendirmiş olabileceğini düşünüyordu. Sadece bir yıl önce İspanyolların eline geçen Tunus değil, aynı zamanda İspanya'nın kontrolünde olan yakınlardaki önemli bir İspanyol kalesi de yeniden ele geçirildi.²¹ Bahsi geçen dilenci şarkısında anlatılan olaylar tam da bunlardır. Maalesef Philip olaylardan doğru sonucu çıkardı: 1577'de Osmanlılarla barış görüşmelerine başladı. İspanya daha sonra Güney Hollanda'yı yeniden fethetmeye başladı ve bu süreç 1585'te Antwerp'in fethiyle sonuçlandı. Ancak İngilizler, Hollandalılar ve Zeelandlılar 1588'de devasa bir İspanyol filosunu yenmeyi başardıktan sonra kuzeydeki insanlar rahat bir nefes alabildiler. Bu arada, 1581'de İspanya Kralı resmi hükümdarlıktan çekilmişti. Yeni bir kral arayışının ardından kuzey, Yedi Birleşik Eyalet Cumhuriyeti (bundan sonra: Cumhuriyet) adıyla bir cumhuriyet olarak devam etmeye karar verdi.

Eski Kalvinist merkez bölgelerinin düşüşü, kuzeye muazzam bir mülteci akışına yol açtı. Leiden, zor durumdaki yün endüstrisini yenileyen ve ona muazzam bir ivme kazandıran tekstil girişimcilerinin ve kaçak işçilerin gelişinden kâr etti. Amsterdam ise kaçak tüccarlardan, bankacılardan ve Antwerp limanının ablukasından yararlandı. Hollanda'nın ekonomik ağırlık merkezi güneyden kuzeye kaydı. 1582 yılında Osmanlı ticaret şubesinin açıldığı Antwerp'in düşmesiyle birlikte Akdeniz'in doğu havzası olan Levant'taki ticaret de kuzeye kaydı.²²

İlişkilerin Güçlendirilmesi

Hollandalı isyancılar ile Osmanlılar arasındaki iyi ilişkiler devam etti. Yarım ayın sembol olarak kullanımı da ortadan kalkmadı. Bu semboller özellikle Zeeland'daki binalarda ve hatta kürsülerde süs olarak bulunuyordu.²³ Gemilere de "Halve Maan" (Yarım Ay) adı verildi ki bunun en ünlü örneklerinden biri Henry Hudson'ın gemisiydi. 1609'da, Amerika'nın kuzeyinde Hindistan'a bir geçiş arayışında olan Hollandalı denizciler, Hudson'ın önderliğinde Amerika'nın doğu kıyısında New Amsterdam (şimdiki New York) adlı bir Hollanda kolonisi kurdular.

Zeeland'daki doğrudan Türk varlığına ilişkin olarak, Sluis yakınlarındaki Zeeuws Flanders'ta yer alan bir levhada Türkiye'nin adı geçmektedir. Bunlar, Sluis'i üs olarak kullanan İspanyol kadırgalarında çalışan Türk kölelerdir. Prens Maurice (William of Orange'ın oğlu), 1604'te Sluis'i ele geçirdiğinde bu köleler serbest bırakıldı. Söylenenlere göre, bazıları Cezayirli olmak üzere 1.500 Türk esir bulunuyordu.²⁴ Daha sonra bu Cezayirli esirler, Cezayirli korsanlarla ilişkileri geliştirmek ve ele geçirilen Hollandalı mahkumların serbest bırakılması

²¹ G. Parker, *De Nederlandse Opstand. Van beeldenstorm tot bestand* (Utrecht/Antwerpen 1981), 158-159, devamı için 181-182.

²² De Groot, 'Zeshonderd jaar', 36.

²³ Bazıları yarım aylara sahip birçok Hollanda şehir arması olduğunu söylüyor. Beklendiği üzere, bu neredeyse hiç doğru değil. (Yatan) yarım ay - 'Wassenaar' olarak adlandırılır - İslam veya Türklere atıfta bulunulmadan Orta Çağ'da zaten yaygın olarak kullanılan bir boldü. İyi bilinen bir örnek, üç yatan yarım aydan oluşan arması, Wassenaar halkının geçmişte iktidarda olmadığı birçok belediyede kullanılan güçlü asil Wassenaar ailesidir.

²⁴ Bkz. Karacay, 400 yıl, 52 ve .PE.de Brock, 'Gevechten van Spaanse galeien ni het Zwin', in: Karacay, 400 jaar, 68-69. G. van Krieken, *Kapers nekooplieden. De betrekkingen tussen Algiers en Nederland, 1604- 1830* (Amsterdam 2012), 11, 38 Cezayirli kürekçiden bahseder.

umuduyla evlerine geri gönderildi.²⁵ Ancak bu görev sadece sınırlı bir başarı elde edebildi. Cezayir, Tunus ve Trablus Osmanlı İmparatorluğu'na ait olmasına rağmen, bu bölgedeki yerel yöneticiler ve korsanlar (Hollanda'da 'Berberi Korsanlar' olarak adlandırılıyordu) son derece bağımsız ve başına buyruk hareket ediyorlardı. İstanbul'daki otoriteye her zaman bağlı değillerdi.

Aynı yıl, 1604'te, Cumhuriyet, ortak düşman İspanya'ya karşı bağımsız Fas Krallığı ile ittifak kurdu. Birkaç yıl sonra, İstanbul'daki Osmanlı Padişahı ile yıllardır süregelen ilişkiler resmi bir diplomatik ilişkiye dönüştü.

Bu girişim Amiral Halil Paşa'dan geldi. 1610'da Cumhuriyet'in en yüksek organı olan Genel Eyaletler'e mektuplar gönderdi. Halil Paşa, İspanya'ya karşı Cumhuriyet, Fas ve Osmanlı İmparatorluğu arasında stratejik bir ittifak kurmak istiyordu.²⁶

Genel Eyaletler daha az savaşa girmelerine rağmen bağları güçlendirmek için bu teklifi değerlendirdi. Ne de olsa isyancılar 1609'da İspanyol Kralı ile "On İki Yıllık Ateşkes" adlı bir ateşkes yapmıştı. Ancak bu arada Cumhuriyet'in ve özellikle Hollanda'nın başka çıkarları, yani ticari çıkarları vardı. Yaklaşık 1590'dan beri giderek daha fazla Hollanda gemisi herkesle ve her şeyle ticaret yapmak için Levant'a doğru yelken açtı. Cezayir, Tunus ve Trablus'tan gelen korsanlar Hollandalı ve Zeelandlı tüccarlar için sorun teşkil ediyordu. Levant'ta ticaret yapan Hollandalı tüccarlardan biri, 1591'den beri Leiden'de bulunan Antwerpli tüccar Daniel van der Meulen'di. Kendisi, bugün Sieboldhuis olarak bilinen Rapenburg 19'da yaşıyordu²⁷ ve Türklerle ticaret yapmanın hala bir risk olduğunu düşünüyordu.²⁸

İstanbul'da Bir Büyükelçi

Halil Paşa'nın mektubunun ardından, Cornelis Haga, Hollandalı tüccarların durumu hakkında bir anlaşma yapmak üzere 1611 yılı sonlarında İstanbul'daki Babıali'ye gönderildi. Haga, Schiedam'dan geliyordu ancak o zamanlar kaçınılmaz olduğu üzere hukuk eğitimini Leiden'de almıştı. Kısa sürede başarılı oldu ve Temmuz 1612'de Cumhuriyet, sultandan Hollandalı tebaaya her türlü ayrıcalığı tanıyan bir kapitülasyon elde etti. Hollandalılar, imparatorluk içinde özgürce dolaşabiliyor ve her türlü ticaret koşulundan yararlanabiliyordu; tüccarlar, yerleştikleri yerlerde belli bir dereceye kadar özyönetim bile elde ettiler.²⁹

Haga, 1639'a kadar Cumhuriyet'in İstanbul büyükelçisi olarak görev yaptı. Bu süre zarfında, Hollandalı tüccarlara yardımcı olabilecek geniş bir konsolosluk ağı kurdu. Haga'dan sonra yeni büyükelçiler geldi. Cumhuriyet, daha sonra Hollanda Krallığı, Osmanlılarla hiçbir zaman savaşa girmemiş önemli tek güç olarak kalacaktı. Değişen ittifaklar ve farklı ticari çıkarlar arasında gezinmek bazen zor oluyordu, ancak gerginlikler hızla etkisiz hale getirildi. 1612 Kapitülasyonu, 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar Türk-Hollanda ilişkilerinin temelini oluşturdu. Ancak 1675'ten kısa bir süre sonra tüccarların uyması gereken kurallar daha da katılaştı.³⁰

Haga, görevinin ikinci ancak önemli kısmını gerçekleştirememiş ya da çok az gerçekleştirmiştir. Bu, köle olarak esir tutulan Hollandalılarla ilgiliydi. Çoğunlukla Cezayir, Tunus ve Trablus'ta korsanlar tarafından esir alınıyorlardı. Bu korsanlar arasında, 1609'dan

²⁵ Yunanlılar, Korsanlar ve Tüccarlar, 11.

²⁶ Bkz. M. van den Boogert, 'Haga en Halil Pasja. Grondleggers van de Turks-Nederlandse betrekkingen': M. van den Boogert, J. Jonker Roelants, De Nederlands-Turkse betrekkingen. Portretten van een 400-jarige geschiedenis (Hilversum 2012), 17-22.

²⁷ Daniel van der Meulen için: J.H. Kernkamp, 'Het Van der Meulen-archief', *Bijdragen en Mededelingen aan de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)*, jrg. 85, 49-62; A. J. Versprille, 'Hester della Faille', *Leidsch Jaarboekje 1975*, 77-97 (Hester, Daniel'in karısıydı). Bu arada, Rapenburg 19'daki ev daha sonra tamamen farklı bir görünüm kazandı.

²⁸ P.J.M. de Baar, 'De relaties van Leiden met het Turkse Smyrna', *Leidsch Dagblad* 4juli 1988

²⁹ Haga ve Kapitülasyon için, özellikle Vanden Boogerten De Groot'un daha önce bahsedilen yayınlarına bakın.

³⁰ Bakınız: M. Olzon, 'Nederland-Turkije, 1675-1678. Vier jaar o phet snijpunt van de Gouden Eeuw moderniteit', *De Zeventien de Eeuw* 29 (2013), 13-18.

sonra İspanya'ya karşı mücadeleyi sürdürmek isteyen giderek daha fazla Hollandalı ve Zeelandlı vardı. Genellikle İslam'a bile geçtiler; Papa yerine Türk seçmenin nihai sonucu diyebiliriz. Haga, birkaç mahkumu serbest bıraktırdı ancak diğerlerinin fidye karşılığında serbest bırakılması gerekiyordu. Hollanda'daki akrabalar bu parayı her zaman karşılayamıyordu.

İstanbul'daki sultana gayri resmi olarak bağlı olan Cezayir, Tunus ve Trablus hükümdarları da Cumhuriyet ile aynı sultan arasında yapılan ve Hollanda bayrağı taşıyan gemilerin rahat bırakılmasını öngören anlaşmayı kabul etmediler. Gemileri denetlemek ve kaçak ya da düşman malı taşıyorlarsa bu gemilere el koymak istiyorlardı. Hollandalılar bunu kabul etmedi ve sonuç olarak, sonraki yüzyıl boyunca korsanlarla Cumhuriyet arasında neredeyse sürekli bir savaş yaşandı. Bu arada, Cezayir ve Tunus'ta Hollanda konsolosları bulunuyordu.³¹

³¹ Cezayir ile Hollanda arasındaki ilişkiler için daha önce alıntılanan Van Grieken'in kitabına bakınız.

BÖLÜM 2 Angora Yünü ve Lüks Kumaşlar

Leiden belediye binasına çok da uzak olmayan Breestraat 84'te çarpıcı ve olağanüstü güzel bir şekilde dekore edilmiş bir cephe bulunmaktadır. Kemerli yapının altında altın harflerle "Yıldızlı Türk" yazıyor. Pieter Xavery tarafından güzel bir şekilde şekillendirilen, yıldızlı vurgulara sahip beyaz elbiseli bir Türk, kemerli yapının altında görünen ana figürdür. Kafasındaki sarıkla otorite saçıyor. Geçmişte Osmanlı idarecileri ve memurları hep böyle tasvir edilirdi.

Türk ileri geleninin yanında iki adet uzanmış figür bulunmaktadır. Solda, üç dişli mızrağıyla Roma'nın deniz tanrısı Neptün. Sağda ise kanatlı bir şapka takan Roma ticaret tanrısı Merkür. Üçü, yani Türk, Neptün ve Merkür, bu evi inşa ettirenlerin servetlerini inşa ettikleri şeyi temsil ediyor: Levant'la yapılan denizaşırı ticaret.

En az Merkür figüründeki iki detay da aynı derecede önemlidir. Bu, on yedinci yüzyılda Leiden'den Levant da dahil olmak üzere ticareti yapılan bir takım elbise, bir yünlü kumaş bohçasına dayanmaktadır. Merkür'ün alt bacağının üzerinde altın boynuzlu bir keçi, Breestraat'ta yürüyenlere küstahça bakıyor. Bu bir Angora keçisidir. Angora, Orta Anadolu'daki mevcut Türk başkenti Ankara'nın eski adıdır. Leiden tüccarları, Türkiye'de tiftik olarak da adlandırılan bu keçilerin yünü satın alıp Leiden'e gönderiyordu. Burada tiftik yünü, lüks, renkli kumaşlara dönüştürülüyor ve daha sonra tüm dünyaya satılıyordu. Ayrıca hammaddenin geldiği Osmanlı İmparatorluğu'na da.

Ev, 1673 yılında girişimciler Jan (veya Johan) ve Adriaen le Pla tarafından yaptırılmıştır. Gerçekten de özellikle Levant'la yapılan yün ve yünlü kumaş ticareti sayesinde zengin olmuşlardı. Bu nedenle Jan, birkaç yıl İstanbul'da bile yaşamıştı. 1679'da Johan la Pla, Leiden şehri adına Akdeniz'de Levant Ticareti ve Koordinasyon Müdürlüğü'nün Amsterdam Odası'nın direktörlüğüne atandı. Bu, Akdeniz'in doğu kısmındaki Hollanda deniz ticaretini denetleyen bir organdı. Leiden ayrıca bu müdürlüğün Rotterdam odasına da bir direktör atadı.³²

Leiden'in Levant'taki ticarete büyük çıkarları vardı. Her şey Leiden'in en önemli ürünü olan yünlü kumaşlar etrafında dönüyordu. 17. yüzyılda Leiden'in Avrupa'daki, belki de tüm dünyadaki tekstil endüstrisinin en önemli merkezi olduğu unutulmamalıdır. Altın Çağ olarak adlandırılan bu dönemde Amsterdam ticaret için neyse, Cumhuriyet'in ikinci büyük şehri olan Leiden de sanayi için oydu. Leiden'in dünyanın dört bir yanına ihraç ettiği birçok farklı yünlü kumaştan biri de Türk angora yünü'nün hammaddeleridir.

4 Turckx Gaeren (Türk yünü)

1574'teki Leiden'e gelindiğinde, şehir artık yüz yıl öncesinin gelişen yün kentinin gölgesi olmaktan çıkmıştı. Ancak, özellikle Güney Hollanda yavaş ama emin adımlarla İspanyolların eline geçerken, bu durum değişmeye başladı. Kalvinist mülteciler de dahil olmak üzere mülteci akınları şehre gelmeye başladı. Mülteciler arasında çok sayıda tekstil girişimcisi ve onların işçileri vardı. Bu kişiler büyük ölçüde Leiden'e yerleştiler ve şehre yeni bir refah getirdiler. Şehirdeki büyüme 1580 civarında başladı ve 1660-1670 yıllarında zirveye ulaştı.

Mülteciler Leiden'i Yeniliyor³³

Güney Hollanda yün endüstrisi daha önce Leiden'i geride bırakmıştı. Leiden'in yün endüstrisi durağanlaşırken, Güney Hollandalılar teknik, organizasyonel yenilikler yaparak ve pazara sundukları ürünleri çeşitlendirerek kendi endüstrilerini yenilediler. Leiden belediye

³² 1742'ye kadar her iki meclisteki Leiden yöneticilerine genel bir bakış: Stadsarchief Leiden 1574-1816 (SA II), env. nr. 6733, 1658, 1668, 1669, 1679 ve 1742 yıllarına ait belgelerin kopyaları ve 1742'de Levant ticaretiyle ilgili notlar, 1742.

³³ Aşağıda van N.W. Posthumus'un Leiden kumaş endüstrisinin tarihi adlı eserinin çok özlü bir özeti bulunmaktadır, *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie. 1. De nieuwe tijd (zestiende tot achttiende eeuw)* (Lahey 1939, iki bölüm halinde).

meclisi, Güney Hollandalıların gelişinin eski yün endüstrisini canlandıracağı umuduyla onların yerleşimini teşvik etti ve bu beklenti gerçekleşti.

Güney Hollanda'dan gelen bu yeni Leidenlilerden bazılarını daha önce de görmüştük: Daniel van der Meulen ve Le Pla kardeşler. İkincisinin adı, geçmişlerinin Fransızca konuştuğunu ortaya koyuyor. Bunu, yeni gelenlerin çoğuyla paylaşıyorlardı. 1600 civarında, Leiden'de Hollandaca'dan çok Fransızca konuşuluyordu. Bu Fransızca konuşanlara Valon deniyordu³⁴ ve özellikle bu Valonlar yenilikçi olduklarını kanıtlayacaklardı.

Güneyliler, Leiden'de üretilen mallara, oldukça basit seri üretim ürünlerinden pahalı yünlü kumaşlara kadar her türlü yeni ürünü eklediler. Ayrıca, Leiden'in geleneksel, en pahalı dokuma kumaşlarından birinin üretimini ve kalitesini de geliştirdiler.

Ayrıca, merkezi bir salona sahip yeni bir üretim organizasyonu olan mağazayı tanıttılar.

Burada kumaşlar kalite açısından kontrol ediliyordu ki, bu daha önce de yapılan bir şeydi.

Ancak yeni merkez, sadece kumaşların kalitesini değil, aynı zamanda tüm üretim sürecini ve çalışma koşullarını da kontrol ediyordu. Onaylanan kumaşlar, daha önce olduğu gibi, kurşun mühürle işaretleniyordu.

Buna ek olarak, Güney Hollandalılar ölçekte bir artış ve kapitalizmin erken bir biçimini sağladılar. "Armatörler" olarak bilinen bir dizi büyük girişimci, yün endüstrisini kontrol ederken, eski kumaşçılar³⁵ ise daha çok onlara bağımlı tüccarlar haline geldiler. İlk atölye çalışmaları ortaya çıkmasına rağmen, üretim esas olarak ev işi olarak kaldı. On binlerce erkek, kadın ve çocuk, yalnızca tüccarlar için değil, aynı zamanda üretimle ilgilenen büyük armatörler için bu şekilde çalışıyordu. Bu ticaret, büyük ölçüde Amsterdam üzerinden yapılan ve Avrupa, Levant ve Uzak Doğu'yu kapsayan uluslararası bir ticaretti.

Türk Kumaşı ve Leiden Türkçesi

Yeni gelenlerin Leiden'a getirdiği sayısız yeni ürün arasında kumaşlar da vardı. Bu kumaşlar, tamamen veya kısmen keçi kılı ya da deve kılından yapılan ve "Türk ipliği" olarak adlandırılan malzemelerden üretiliyordu. Eğer kumaş tamamen Türk ipliğinden yapılmışsa "Türk kumaşı" olarak adlandırılıyordu. Ancak kumaş kısmen sıradan koyun yününden yapılmışsa, buna "Leidse Türk" denirdi. Bazen bu kumaşların içine ipek iplikler de dokunuyordu.³⁶ Keçi yünü'nün yerini bazen deve kılı alır ve birkaç durumda sadece deve kılı kullanılırdı.³⁷

Leiden'de 1583'te zaten kumaş üretimi vardı³⁸, fakat bu daha çok kaba varyantlara dayanıyordu. Ancak, Türk kumaşı için gereken hammaddelerin temin edilmesi zor ve pahalı olduğu için, bu endüstri 1600'den önce kendini zar zor ayakta tutabildi.³⁹ 17. yüzyılın başında bu durum değişti. Hollanda donanması güçlendi ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkiler gelişmeye devam etti. Bu da kumaş üretimi için gerekli hammaddeleri erişilebilir hale getirdi: Ankara bölgesinden tiftik yünü. Anadolu'daki yerel yün endüstrisi, Leiden'li tüccarları için bir örnekti.⁴⁰ Sonuç olarak, gerçek tiftik yünü kullanımı Leiden kumaş endüstrisinin gelişmesine yol açtı.⁴¹

³⁴ Valonlar yalnızca şu anda Valonya olan Belçika'ya gelmediler. Valon, basitçe Fransızca konuşan anlamına gelir. Birçok Valon, Flanders'in güneyinde de yaşıyordu.

³⁵ Orta Çağ'da hala kumaşçı olarak adlandırılıyorlardı.

³⁶ Posthumus, *Leidsche lakenindustrie II*, 272-273.

³⁷ Posthumus, *Leidsche lakenindustrie II*, 305. Yünün birçok varyasyonu vardı, daha fazla bilgi için bkz.

³⁸ Posthumus, *Leidsche lakenindustrie II*, 107-108.

³⁹ Posthumus, *Leidsche lakenindustrie II*, 124.

⁴⁰ Posthumus, *Leidsche lakenindustrie II*, 305.

⁴¹ Posthumus, *Leidsche lakenindustrie II*, 926.

Uzun bir süre boyunca, Ankara yünü (grein) denilen kumaş üretimi, diğer çeşitli dokuma maddeleri gibi Saai kumaşı çerçevesinde gerçekleşti.⁴² Bugünkü Lodewijkskerk kilisesinin bulunduğu Steenshuur'daki dokuma atölyesinde kumaşlara kalite işareti olarak markalar verilirdi ve bu markalar kumaşın türünü belirtirdi; örneğin "saf Türk" veya "Leiden Türkü". Bazen markalarda sarıklı bir Türk resmi de yer alırdı.⁴³ Kumaş üretiminin artan önemiyle birlikte, çoğunlukla Valonlardan oluşan dokumacılar, kendi işlerini organize etme ihtiyacı hissettiler. Bu, 1654 yılında gerçeğe dönüştü. Daha sonra Heilige Geest Yetimhanesi'nden Hooglandse Kerkgracht'ta (No.19) bir bina kiralandı ve Ankara yünü binası (Greinhal) adı verilen bir merkez burada kiraya verildi. Artık dokumacılar kendi işlerine sahipti, ancak her türlü düzenleme için belediye meclisinin onayına ihtiyaçları vardı.

Bu özelleştirme, Leiden kumaşının en parlak döneminin başlangıcını işaret ediyordu. Modernleştirilen kumaş endüstrisinden sonra, bu sektör Leiden yün endüstrisinin en önde gelen kolu haline geldi. Karışık "Leiden Türkü" kumaşı en başarılısıydı, ancak bu başarı biraz gizli bir şekilde sağlanmıştı. 1663 yılında, Ankara yünü halı (Greinhal) artık "damga ile işaretlenmiş" ifadesini kullanmamaya karar verdi, çünkü bu tür kumaşların bazen yurt dışında reddedildiği anlamına geliyordu. Bunun sorun olmadığını düşündüler; çünkü yalnızca "Turex Gaeren"den yapılan kumaşın üzerine "puir Tucx" yazıldığında tanınabiliyordu.⁴⁴ Öte yandan, sahtekar kumaşçılar tarafından yapılan sahteciliklere de dikkat ediliyordu.⁴⁵

18. yüzyılda Leiden kumaşlarının pek çok çeşidi vardı. Leiden'deki kumaş girişimcileri, modadaki değişiklikleri çok yakından takip ediyor ve üretimlerini buna göre ayarlıyorlardı.

⁴² Saai hafif ve nispeten ucuz bir yün kumaştır.

⁴³ Bunlar Leiden'deki Lakenhal Belediye Müzesi'nde saklanıyor.

⁴⁴ ELO, Archief van de Hallen, inv.nr. 424.

⁴⁵ Bkz. ELO, Archief van de Hallen, inv.nr. 512, Pieterde Jager'in sahte çalışmasıyla ilgili tutanakların raporu.

Smyrna: İzmir

Türk ipliğinin Türkiye’den geldiği açıktır. Sıradan koyun yününden farklı olarak, ham yün nadiren iplik haline getirilmek üzere ithal edilirdi. Başlangıçta tiftik yünü Fransa’da eğrilirken, zamanla yün Türkiye’de iplik haline getirildikten sonra ihraç edilmeye başlandı.⁴⁶ Leiden’deki tüccarlar, tiftik yünü Amsterdam’daki yün pazarından satın alırlardı. Leiden’e diğer yünler de bu pazardan alınırdı.⁴⁷ Angora iplikleri, 1619’dan itibaren Küçük Asya’dan İzmir’e, o dönemde uzun süre boyunca "Smyrna" veya "Smirna" olarak bilinen bu şehre, gönderilirdi. Angora iplikleri ayrıca Londra üzerinden Amsterdam’a da ulaşır ve muhtemelen İngiliz Levant Şirketi aracılığıyla ticareti yapılırdı.⁴⁸

Ancak, Amsterdam yün pazarının Türk ipliği ithalatındaki önemi hızla azaldı. Daha büyük ölçekli Leiden’li Anahıl nakliyecileri doğrudan Anadolu’dan tiftik yünü almaya başladılar. Bu yünler önce İzmir’e, oradan da Leiden’e gönderiliyordu. Ancak o dönemde Leiden’de bir liman olmadığı için, bu gönderimlerde Amsterdam veya muhtemelen Rotterdam limanları kullanılmış olabilir. Böylece Amsterdam yün borsası artık bir rol oynayamaz hale geldi.⁴⁹ Leiden’li Ankara yünü nakliyecilerinin Hollandalı temsilcileri bu konuda bir adım daha ileri giderek, doğrudan ülkeye gidip üreticilerden yünü kendileri satın almaya başladılar. Böylece tüm komisyoncuları ve diğer aracılara devre dışı bıraktılar. Daniël van Eys buna bir örnektir. Bu büyük yün nakliyecisi, 18. yüzyılın başında faaliyete geçmişti ve Leiden’deki Oude Singel 118 numarada yaşıyordu. Levant ticaretindeki başarıları sayesinde bu binayı kapsamlı bir şekilde yenileyip, iç mekanını zamanın zevkine uygun olarak pahalı bir şekilde döşemişti.⁵⁰

İzmir, zengin Leiden’li kumaş tüccarları için tiftik yünü tedarikinde önemli bir rol oynadı. Cornelis Haga’nın konsül olarak atandığı şehirlerden biri olan İzmir’de, Hollanda ticareti başlangıçta yerel Rum azınlıklar aracılığıyla yürütülüyordu. Hollandalılar işlerinde sıklıkla yerel gayrimüslim azınlıklardan, özellikle de Yahudi, Rum ve Ermeni Hristiyanlardan faydalanıyordu. Ancak, İzmir üzerinden yapılan ticaret giderek daha büyük ve daha önemli hale geldiğinden, tüccarlar bir hemşeride ısrar ettiler. Sonunda, Haga’nın haleflerinden biri olan Levinus Warner, 1657’de bu talebi kabul etti. Bu kişinin Valon kökenli bir Leiden sakini, yani Michiel du Mortier olması bir tesadüf müydü?⁵¹

Her halükarda, İzmir’de neden hala Leiden’in çapraz anahtarlarının bulunduğu bir mezar olduğu şimdi daha net. Leiden’liler İzmir’de genellikle uzun süre yaşıyorlardı.

Leiden tekstil girişimcileri, İzmir’i sadece Türk ipliği tedariki için kullanmadı; aynı zamanda Türkiye’de kendi ürünlerini satmak için de bu şehri değerlendirdi. İzmir, sayısız Hollandalı tüccarın yanı sıra diğer Batı Avrupa ülkelerinden gelen tüccarlar için de önemli bir yerdi. Burada, o kadar çok Hristiyan Batılı yaşıyordu ki, Osmanlılar İzmir’e "Gavur İzmir" adını takmışlardı.⁵² Hatta İzmir’de Calvinist bir vaiz bile vardı. İzmir’deki "Hollanda Milleti"

⁴⁶ Posthumus, *De Leidsche lakenindustrie II*, 539, sanki bu her zaman oluyormuş gibi rapor eder, ancak 759-760’de yünün çoğunun iplik olarak Türkiye’den geldiği anlaşılmaktadır.

⁴⁷ Posthumus, *De Leidsche lakenindustrie II*, 754-775, Amsterdam yün pazarı hakkında Leiden yün girişimcilerinin yabancı yün için tercihi beyazdı, tercihen İspanyol!

⁴⁸ Posthumus, *De Leidsche lakenindustrie II*, 759-760.

⁴⁹ Posthumus, *De Leidsche lakenindustrie II*, 767.

⁵⁰ J. Dröge, E. de Regt, .P.Vlaardingebroek (ed.), *Architectuur monumentengids Leiden* (Leiden 1999), 148’e göre, Posthumus, *De Leidsche lakenindustrie II*, 767, Van Eys’in önemini anlatır. Ayrıca bakınız: J. W. Veluwenkamp, D e leidse lakenondernemer Daniel van Eys, 1648-1739’, *Leidsch Jaarboekje* 1992, 109-124. Görünüşe göre Van Eys’in yün çıkarları dünürleri Dozy’lerden geçiyordu.

⁵¹ Warner kısa süre sonra Du Mortier ile anlaşmazlığa düştü ve daha sonra yerine başkası geçti.

⁵² Bu ve aşağıdaki paragraflar şunlara dayanmaktadır: A.Vrolijk, J Schmidt, K. Scheper, *Turksche boucken. Deoosterse verzamelingvan levinus Warner, Nederlands diplomat ni eventiende-eeuws Istanbul* (Den Haag/Eindhoven 2012),64-65.

yüksek derecede özerkliğe sahipti, bu da bazı diğer yerlerde Haga'nın yaptığı anlaşmalara uygun olarak Osmanlı millet sistemine oldukça iyi uyuyordu.

İzmir, hızla gelişen bir şehir olarak tanımlanırdı. Kervan ticaretindeki önemi ve hammadde ihracat limanı olması nedeniyle, şehir 1575'te 2.500 olan nüfusunu 1678'de 70.000'e çıkardı.⁵³ Ancak ticaret söz konusu olduğunda, İzmir'de öylesine liberal bir ortam vardı ki, bu durum Osmanlı halkının zararına oluyordu. 17. yüzyılın 1670'li yıllarında, Osmanlı hükümeti bu duruma müdahale etti. Başlarda Hollandalılar bu durumu görmezden gelmiş gibi görünse de, 1678'de Hollandalılara yönelik ayrıcalıklı muamele sona erdi. İzmir'deki herkes artık padişahın kurallarına uymak zorundaydı.⁵⁴

Levant Ticareti

Daha önce de belirtildiği gibi, Leiden'li yün girişimcileri, yalnızca tiftik yünü almak için değil, aynı zamanda kumaş ticareti yapmak için de Levant'a yöneldiler. Başlangıçta bu ticaret, İstanbul (veya o dönemde kullanılan adıyla Konstantinopolis) üzerinden yürütülüyordu. Ancak zamanla, İzmir'in yanı sıra günümüz Suriye'sinde yer alan Halep gibi diğer Osmanlı şehirlerinde de faaliyet göstermeye başladılar. Yukarıda bahsedilen, Daniel van Eys adlı tüccarın İzmir ve Halep'in yanı sıra Pera'da (İstanbul'da), Selanik'te ve İskenderiye'de temsilcileri vardı.⁵⁵

Levant ticareti yalnızca yün ticaretine odaklanmıyordu. Yün kadar, hatta ondan daha fazla önem taşıyan kumaş ve bu kumaşların satışıydı.⁵⁶ Hollanda'da esas olarak belirgin ve görünüşte sade siyah rengiyle bilinen bu kumaşın, Levant'ta yerel zevklere uygun olarak kırmızı, yeşil, mavi, pembe, çizgili gibi her renkte ticareti yapılması dikkat çekicidir.⁵⁷ Hollanda'dan ihraç edilen y'ınların büyük kısmı başlangıçta Fransa ve diğer Avrupa ülkelerine gönderiliyordu.⁵⁸ Ancak Ankara yünü tüccarları, Türkiye'den yün satın aldıkları gibi ürünlerini de Amsterdam'daki araçlara ihtiyaç duymadan doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'nda satıyorlardı.

Pahalı Leiden yün ve kumaşlarına yönelik Batı ve Güney Avrupa pazarlarının büyük bir kısmı, on yedinci yüzyılın sonunda ortadan kayboldu. Fransa gibi ülkeler, kendi yün endüstrilerini korumak adına çeşitli önlemler aldılar. Bu durum, 18. yüzyılda Leiden yün endüstrisindeki sürekli gerilemenin başlangıcını oluşturdu ve yaklaşık 1800 yılında büyük bir krizle sonuçlandı. Ancak, Leiden yünlü kumaşlarının Levant'taki satışı, Hollanda Doğu Hindistan Şirketi aracılığıyla Uzak Doğu'daki satışlarla aynı dönemde genişlemeye devam etti.⁵⁹

Leiden'in Levant ticaretindeki önemi, kentin Akdeniz'de Levant Ticareti ve Seyrüsefer Müdürlüğü'ne katılımıyla da ortaya çıkmaktadır. 1625 yılında kurulan bu müdürlük, tamamen Amsterdam'da organize edilmişti ve ticaret gemilerinin korunması, diplomatik ağlarla temasların sürdürülmesi, Cezayir ve diğer Kuzey Afrika korsanlarıyla dostane ilişkilerin geliştirilmesi gibi konularda Levant ticaretini destekliyordu.⁶⁰ Bu hizmetler karşılığında yönetim, mali katkı ve ücret talep ediyordu.

On yedinci yüzyıl boyunca bu müdürlüğe bir dizi "oda" (bölüm) eklendi. Hollanda'nın önemli şehirlerinden biri olan Rotterdam da bu odalardan biriydi. 1668'den itibaren, Leiden belediye meclisi Amsterdam Yönetim Odası'na bir yönetici atamaya başladı ve ilk olarak David van Royen bu göreve getirildi. Royen'in 1679'daki ölümünün ardından Johan le Pla görevi

⁵³ M. Olnon, 'Nederland-Turkije, 1675-1678', 8.

⁵⁴ Bkz. M. Olnon, 'Turkije-Nederland, 1675-1678', 14-18.

⁵⁵ Posthumus, *De Leidsche Lakennijverheid II*, 1116.

⁵⁶ Posthumus, *De Leidsche Lakennijverheid II*, 825.

⁵⁷ 56 Vrolijk e.a., *Turckche Boucken*, 70.

⁵⁸ Posthumus, *De Leidsche Lakennijverheid II*, 826, 926.

⁵⁹ Posthumus, *De Leidsche Lakennijverheid II*, 1114-1116.

⁶⁰ Ayrıca çeşitli Hollanda topluluklarına bakan atanmalarında da görev aldı.

devrıldı. 1674'teki kuruluşundan itibaren Rotterdam odasında da Leiden şehri tarafından atanan bir yönetici vardı ve bu görev Justus Ghijs tarafından üstlenildi. Bu durum, Leiden yün ticaretinin sadece Amsterdam üzerinden değil, aynı zamanda Rotterdam üzerinden de yapıldığını göstermektedir. Hem Amsterdam hem de Rotterdam Ticaret Odası'nın Leiden müdürleri büyük kumaş ve yün nakliye şirketlerinden işe alınmıştı; ikinci grup çoğunluktaydı.⁶¹

Leiden'li tüccarların yönetimdeki bu etkinliğinin önemi, 1682 yılında Amsterdam ve Rotterdam odalarının Leiden yöneticileri Johan le Pla ve Charles Wasteau'nun yazışmalarında da görülebilir. Bu belgelerde, diğer 25 Leidenli yün tüccarı ve imalatçı adına, ticaret gemilerine İzmir ve Halep'e kadar eşlik edecek daha fazla savaş gemisi konuşlandırılması talep edildi. Bunun nedeni, yalnızca "Berberi" korsanları değil, aynı zamanda Doğu Akdeniz'deki adalarda ve genel olarak Akdeniz'de devam eden savaş riskleriyle ilgilidir ki bu da Hollanda ticaret gemilerini aniden tehlikeye atabilirdi.⁶²

Leiden-Levant ticaretinde büyük miktarda para dönüyordu, ancak işler her zaman planlandığı gibi gitmeyebiliyordu. On yedinci yüzyılın ortalarındaki en büyük ticaret birleşmelerinden biri Jacques Henneboo'nunkiydi. 1655'te iflas etti ve bu durum, bu şirketin bazı yakın aile üyeleri ve Le Pla ailesi için de büyük bir darbe anlamına geliyordu. Le Pla ailesi, bu durumdan kurtulmayı başardı. Jacques Henneboo ise İzmir'e taşındı ve burada ticarete devam etti.⁶³

Leiden'deki tüccarların, Osmanlı İmparatorluğu'nda olup bitenlerden haberdar olma istekleri, ticari çıkarlar göz önüne alındığında şaşırtıcı değildi. 1720'den itibaren bu konular, yerel gazete Leidse Courant'ta yer almaya başladı. On sekizinci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Levant ticareti hakkında binlerce makale yayınlandı. Bu makaleler, korsanlar ve çeşitli savaşların gidişatının yanı sıra, gemi hareketlerinden, diplomatik zorluklara, padişahın tahta çıkışı ve Osmanlı sarayındaki gelişmelere, isyancı bölgeler, İmparatorluğu etkileyen büyük yangınlar, salgın hastalıklar ve doğal afetlere kadar geniş bir yelpazeyi kapsıyordu. Kısacası, Leiden'daki insanlar Osmanlı İmparatorluğu'nda ve çevresinde neler olup bittiği hakkında oldukça iyi bilgi sahibiydi.⁶⁴

Levant ticaretinin düşüşü

1672 yılında Hollanda'nın Levant ticaretinin değeri hala oldukça yüksekti ve tanınmış Doğu Hindistan Şirketi (VOC) ile kıyaslanabilir düzeydeydi.

Ancak, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru ticaretin durumu kötüleşmeye başladı. Hollandalılar, başlangıçta sahip oldukları ayrıcalıklı konumlarından gittikçe daha az faydalanmaya başladılar. Bu sırada, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüccarların özellikle de Yunan tüccarları ile karşılıklı ticareti arttı.⁶⁵ Levant Ticaret Müdürlüğü ise nihayet 1826'da feshedildi.

Ancak Leiden'in Osmanlı İmparatorluğu ile ticari ilişkileri devam etti. Türk ipliği, yün ve ilgili kumaşların üretimi, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Leiden yün endüstrisi için hala

⁶¹ Bkz. SA II, env. no. 6733. Leiden müdürünün Amsterdam Odası'ndaki yetkileri 1717'de hala tartışılıyordu. Leiden'de ikamet etmesi gerektiği bir kez daha teyit edildi, SA II, env. no. 6728, Levant ticaretiyle ilgili genel nitelikteki belgeler, 1673-1717.

⁶² SA II, inv.nr. 6728, Levant Ticareti ile ilgili genel nitelikte gelen belgeler, 1673-1717.

⁶³ De Baar, De relaties van Leiden met het Turkse Smyrna'.

⁶⁴ ELO'da (<https://www.erfgoedleiden.nl/collecties/kranten>) 1720'den 1795'e kadar dijitalleştirilmiş Leiden gazetelerini aramak için bir dizi anahtar kelime kullanıldı. Anahtar kelimeler Turk', Smirna, Konstantino', Halep, Ottoma*, Levant* idi. Turk*'ten (3000 isabet) sonra Smirna'nın özellikle on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında en çok isabeti (1600) vermesi dikkat çekicidir.

⁶⁵ Bkz. SA II, inv. no. 6735, Levant ticaretiyle ilgili 1776 tarihli States-General kararlarından alıntılar ve 1 Ekim 1796 tarihli İzmir'deki Hollandalı tüccarlardan alınan muhtıra ve kopyalar. İkincisinde, İzmir'deki Hollandalı tüccarlar esas olarak Yunan tüccarların rekabetinden şikayetçiydi. Bu arada, Yunan tüccarlar konumlarını esas olarak İngilizlerle işbirliklerine borçluydular.

önemli bir rol oynamaktaydı. Bu dönemde birkaç büyük üretici salondan sadece Ankara yünü binası (Greinhal) bağımsız olarak varlığını sürdürebildi.⁶⁶ 1850 gibi geç bir tarihte, 11 tekstil girişimcisi hala Ankara yünü binasına (Greinhal) bağlıydı. Bu girişimciler, yalnızca yün değil, diğer pahalı ihraç kumaşları da üretiyorlardı. Bu şirketler arasında en önemlileri, 1832'de keten şirketi P. & J. van Poot'u satın alan Clos & Lembruggen, J. & A. Le Poole, ve 1848'e kadar Van Heukelom ailesine ait olan F. van Lelyveld Wzn. şirketleriydi.⁶⁷ Bu şirketlerin fabrika işaretleri Osmanlı dünyasıyla ilişkiyi açıkça ortaya koyuyordu.

Leiden yünü üreticilerinin birçoğu 1830'larda gerçek bir buhar fabrikası olan Ankara yünü binası (Greinhal) aracılığıyla ortak bir yün kurutma tesisi işletiyordu. Fazla Türk ipliğini toplamak veya bu iplikleri atık olarak satmaya çalışan işçilerle ilgili olarak belediye meclisinden önlem alınması talep edildi.⁶⁸ Ayrıca, yün üretimini yeni girişimcilerden koruma çabaları da vardı.⁶⁹ Bu ticaret, prensipte oldukça karlı olabilirdi, ancak Levant ve Uzak Doğu'daki satış pazarları baskı altındaydı.

Aynı rekabet kumaş ticaretinde de geçerliydi. Leiden'den gelen kumaş ve yünlerin hala Levant'ta satıldığı gerçeği, 1840'lı yıllarda mali sorunlar yaşayan şirketler hakkında yapılan incelemelerde açıkça görülmektedir. Örneğin, 1847'de kumaş ve yün üreticisi Van Lelyveld'in bilançosunda Batavia ve İzmir'e çok önemli miktarda sevkiyat yapıldığı kaydedilmiştir.⁷⁰

Leiden kumaş ve yün üreticilerinin sorunları, tamamen sanayileşmiş yeni bir ticaret gücünün, İngiltere'nin yükselişiyle yakından ilgiliydi. İngilizlerin ekonomik rekabet gücü yalnızca güçlü değildi; aynı zamanda İngiliz üreticiler, İngiltere'nin silahlı kuvvetler de dahil olmak üzere, küresel gücünü arttırması sayesinde destekleniyordu. Uzak Doğu'da bu durum, Afyon Savaşları (1839-1860) olarak bilinen çatışmalarla kendini gösterdi. İngilizler, 1838'de Osmanlı Devleti ile çok avantajlı bir ticaret anlaşması imzaladılar.

Daha sonra nüfuzlarını, o dönem neredeyse özerk olan Mısır'da genişlettiler ve 1883 yılında, İngiliz (ve Fransız) çıkarlarını korumak adına kontrolü tamamen ele geçirdiler. Fransızlar ise bir yıl önce Tunus'u aynı şekilde kontrol altına almışlardı; elli yıl önce ise Cezayir'i kolonileştirmişlerdi. Bu gelişmelerin Leiden ticareti üzerinde doğrudan etkisi daha az olmuş olabilir, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, Hollanda (Leiden) ile olan ticaret fırsatlarının azalmasına işaret ediyordu.

Bu gelişmelerle birlikte, geleneksel ticaret kültürünün gerilediği görülüyor. 1850'lerde Ankara yünü binası (Greinhal) faaliyetlerini sonlandırma aşamasına geldi. 1857 yılında yün kurutma tesisi satılarak yıkıldı ve salonun kendisi 1863'te kapatıldı. Aynı yıl, Leembruggen firması Ankara yünü ve ilgili kumaşların üretimini durdurmaya, bunun yerine iplik ve özellikle yün örme işine odaklanmaya karar verdi.⁷¹ Leiden'deki kumaş fabrikalarından

⁶⁶ Diğerleri ise Hal van Inlandsche Manufacturen (Yerli Üretim Salonu)'da bir araya getirilmişti, ancak bunlar esas olarak Hollanda hükümetinin siparişlerini karşılamak amacıyla kullanılıyordu.

⁶⁷ Bkz. ELO, Hallen Arşivleri (0510), 406a, Ankara yünü binası (Greinhal) ortak yün üreticilerinin yöneticilerinin 1826-1863 yılları arasındaki tutanakları.

⁶⁸ Hallen, env.nr. 537, Leiden'deki yün üreticilerinin Türk ipliklerinden elde edilen iplik artıklarını veya kalıntıları satın alanlara karşı önlem almak için adresi, 1837.

⁶⁹ Bkz. C. Smit, 'De Asem van Beëlzebub. Demodernisering van de Leidse textielindustrie 1800-1865', in J.K.S. Moes, B. M. A. de Vries, *Stof uit het Leidse Verleden. Zeven eeuwen textielnijverheid* (Utrecht 1991), 125-143, 134-135.

⁷⁰ Smit, 'De Asem van Beëlzebub', 143. Bugünün standartlarına göre bu rakam birkaç yüz bin avroya tekabül ediyor.

⁷¹ C. Smit, .E van Beijnen, 'Clos & Leembruggen': E.J. Weterings (ed.), *Leids fabricaat 2. Geschiedenis van Leidse bedrijven* (Leiden 1999), 87-102, 92.

yalnızca Krantz'ın fabrikaları faaliyetlerine devam etti; ancak esas olarak iç pazar için daha kaba kumaşlara odaklandı.⁷²

Yirminci yüzyıla kadar

Ancak bu, Leiden'in Osmanlı İmparatorluğu ile olan ekonomik bağlantısının tamamen sonu değildi. Le Poole şirketi, bu dönemde düzenli olarak Levant'a çeşitli kumaşlar ihraç etmeye devam ediyordu.⁷³ İhraç edilen mallar arasında bayrak kumaşı ve yünün yanı sıra pamuklu ve keten kumaşlar da bulunuyordu. Bu ürünler, İstanbul'daki aracılar kanalıyla dağıtılıyordu; başlangıçta Moulia şirketi, sonrasında ise Tchelebon Caffé bu işin başlıca aracısıydı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Le Poole'un önemli müşterilerinden biri, perde kumaşı tedarik ettiği demiryolu şirketi Chemin de Fer Osmanlı d'Anatolie'ydi.

Osmanlı Ortadoğusu ile bağlantısı olan bir diğer şirket de Van Vervoort & Cranenburgh idi. Bu şirket, 1910 yılında deve kılından üretilen kumaşlara yönelik bir reklam posteriyile tanındı; bu posterde bir grup Bedevi tasvir ediliyordu. O dönemde Arap dünyası hala Osmanlı yönetimi altındaydı. 1914'te Le Poole'un aracıları, Van Vervoort & Cranenburgh'un da Le Poole'un peşinde olduğu bir sipariş için teklif verdiğini bildirdi. Görünüşe göre bu şirket sadece Orta Doğu'dan deve kılı tedarik etmekle kalmıyor, aynı zamanda Türkiye pazarına da ürün sağlıyordu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Hollanda'nın Orta Doğu ile olan tüm ticareti neredeyse durma noktasına geldi. Bu savaş, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun ve padişahlık sisteminin sonu anlamına geliyordu. Ancak, 1919'un hemen ardından Le Poole, İstanbul üzerinden kumaş tedarikine yeniden başladı ve tiftik yünü tedariki konusunda da bağlantılar kurmaya çalıştı. Ancak Osmanlı saltanatından Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde yaşanan iç sorunlar nedeniyle Anadolu'da tiftik yünü üretimi neredeyse durma noktasına gelmişti. 1919 tarihli bir sevk mektubunda, yün ve bayrak kumaşı için gönderilen bunların "Hollanda'nın yeni yününden" yapıldığının belirtilmesi dikkat çekicidir.

Ancak Le Poole'un İstanbul'a yaptığı teslimatlar büyük miktarlarda değildi. Ticari bağlantılar görünüşte tamamen kesilmemişti, ancak bu, bir zamanlar oldukça kârlı olan ticaretin artık mütevazı bir şekilde devam ettiğine işaret ediyordu. Le Poole'un Türkiye ile ticarete ilişkin arşivinde yer alan son mektup 1929 tarihine aittir. Bundan birkaç yıl sonra, Le Poole şirketi faaliyetlerine son verdi. Garenmarkt'taki fabrika binası ise 1960'ların sonlarında yıkıldı.

⁷² C. Smit, 'Leiden opstroom, veranderingen in de economische structuur', : R.C.J. van Maanen, .B.M.A.de Vries (ed.), *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad*. Del 3 1795-1896 (Leiden 2004), 52-81, 59.

⁷³ İlgili yazışmalar için: ELO, Archief Le Poole (0269), inv.nr. 673-675.

BÖLÜM 3 Laleler, kitaplar ve mumyalar

Leiden Üniversitesi'nin Rapenburg'daki Akademik Binası'nın hemen arkasında, üniversitenin botanik bahçesi olan Hortus Botanicus yer alır. Geniş ve güzel bir alanı kaplayan Hortus, aslında resmi bir müzedir; bu nedenle, müze kartınız yoksa veya Hortus'un Dostu değilseniz giriş için ücret ödememiz gerekir. Ancak, asıl Hortus'un girişinden hemen önce, orijinal üniversite bahçesinin bir rekonstrüksiyonu bulunmaktadır. Herkesin ziyaretine açık olan bu alan, Rapenburg'dan Doelengracht'a giden yolun bir parçasıdır ve kamusal alan olarak düzenlenmiştir. Bu rekonstrüksiyonun içinde, 1592 yılında bu bilimsel bahçenin başına getirilen Carolus Clusius'un (1526-1609) bir büstü bulunmaktadır. Clusius, lalenin Hollanda'nın sembolü haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu çiçek, onun Hortus'undan Hollandalı yetiştiricilere ulaşmış ve lale zamanla bir Hollanda ikonu haline gelmiştir. Lale, Osmanlı İmparatorluğu'ndan, özellikle Anadolu ve doğusundaki dağlık bölgelerden gelmişti. Zaten o dönemde lale, Osmanlı topraklarında çok popüler bir bitkiydi; Türkler, lalenin ön planda olduğu festivalleri kutlar ve bu geleneği hala sürdürmektedirler. Leiden sayesinde, bu çiçek Clusius'un etkisiyle bir Hollanda sembolüne dönüşmüştür. Aynı Clusius, başka tipik Hollanda bitkilerinin de Türkiye ve Osmanlı Balkanları'ndan gelmesine aracılık etmiştir.

Laleleriyle Hortus, Leiden Üniversitesi ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bağlantılardan sadece biridir. Witte Singel'deki üniversite kütüphanesi, 17. yüzyılda İstanbul'daki zengin kitap ve yazma eser ticareti yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan Leiden'e getirilen önemli bir kitap koleksiyonuna ev sahipliği yapmaktadır. Ulusal Eski Eserler Koleksiyonu da, özellikle uluslararası üne sahip Mısır koleksiyonu, 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndan Leiden Üniversitesi'ne nakledilen eserlere dayanmaktadır. O dönemde üniversite, gelişen diplomatik ve ticari ilişkilerden büyük ölçüde yararlanmıştı. Leiden Üniversitesi'nin profesörlerinden Jacob Golius, 17. yüzyılın başlarında şahsen değerli kitapların peşine düşmüştür. 19. yüzyılda Eski Eserler Müzesi'nin gelişimi açısından Osmanlı bölgeleriyle olan ilişkiler hala büyük bir öneme sahipti. Aynı yüzyılın sonunda ise başka bir Leidenli bilim insanı, belirli bir amaç için Osmanlı topraklarına yolculuk yaptı: Snouck Hurgronje, o dönemde hala Osmanlı kontrolü altında olan Mekke'yi ziyaret eden ilk Batılı oldu. Bu ziyaretin güncel bir nedeni vardı, fakat bu Arap ve İslam uzmanı, aslında zengin bir Leiden geleneğinin bir parçasıydı.

5 Lale

Hortus Botanicus, 1590 yılında kuruldu ve iki yıl sonra Carolus Clusius (Praefectus Horti) direktör olarak atandı. Clusius, o dönemde tüm Avrupa'nın en tanınmış ve en önemli botanikçilerindendi. Onun bu göreve atanması, genç üniversitenin Avrupa'nın her yerinden önde gelen bilim insanlarını çekme politikasıyla örtüşüyordu. Bu strateji sayesinde Leiden, kısa sürede Katolik olmayan Avrupa'nın en önemli üniversitelerinden biri haline geldi.

Leiden Üniversitesi

Leiden Üniversitesi, Leiden Kuşatması'ndan bir yıl sonra, 1575 yılında kuruldu. Bunun nedeni açıktır: William van Orange ve İsyanlıları, yavaş ama emin adımlarla bağımsız bir devlet olarak şekillenen şey için bir eğitim kurumuna ihtiyaç duyuyorlardı. Cumhuriyetin yargıçlara, papazlara, doktorlara, mühendislere ve benzeri meslek gruplarına ihtiyacı vardı. Üniversitenin Leiden'de kurulması ise şaşırtıcı değildi; çünkü Leiden, isyancı bölgedeki en büyük ve en önemli şehirdi.⁷⁴ Jan van Hout ve Janus Dousa (Jan van der Does), el konulan binalardan ve Katolik Kilisesi'nin gelir kaynaklarından yararlanarak Leiden belediye meclisi adına çalıştılar. 1581 yılında üniversite, bir manastırın eski şapelindeki mevcut akademi binasını satın aldı. 1585'te, Rapenburg Caddesi'nin karşısına çapraz olarak bir başka şapel

⁷⁴ Amsterdam hala İspanyol kralına sadıktı.

daha eklendi. Bu şapel, üniversite kütüphanesinin yanı sıra, geleceğin doktorları için Avrupa'nın ilklerinden biri olan bir anatomik tiyatroya ev sahipliği yaptı.

Van Hout ve Dousa, ayrıca Avrupa'nın dört bir yanından önemli bilim insanlarını Leiden'e çekmeyi başardılar. Bunu, kısmen onlara yüksek maaşlar teklif ederek gerçekleştirdiler. Diğer bilim insanları ise Leiden'e gelmek istiyorlardı çünkü onlar da Protestan'dı ve kendi ülkelerinde dini baskılara maruz kalıyorlardı. Leiden'e çekmeyi başardıkları en büyük bilim insanlarından biri dilbilimci Clusius, bir diğeri ise tarihçi Scaliger'di. İkincisi, Leiden'de Arapça öğrenimi açısından önemliydi ve bu öğrenim daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'na da uzanacaktı.

Aslında İstanbul'a giden yol 1596-1597 yıllarında Doesa'nın çok bilgili çocuklarından biri olan Joris (ya da George) tarafından bulunmuştu. Doesa, Yunan antik çağına ve Doğu dünyasına duyduğu yoğun ilgi nedeniyle İstanbul'a gitmiştir. Orada, Babiali'deki İngiliz elçisiyle birlikte yedi ay kalmış, fakat kardeşinin ölümü üzerine geri dönmek zorunda kalmıştır. Kardeşi, Leiden Üniversitesi kütüphanesinin kütüphanecisi olarak babası Janus Doesa'nın yerine geçmişti.⁷⁵

Leiden Üniversitesi, başlangıçta Hollanda Cumhuriyeti'nin tek, sonrasında ise en önemli üniversitesi olarak kabul edildi.⁷⁶ Hollandalı seçkinlerin akademik unvana sahip birçok üyesi, Cornelis Haga gibi, Cumhuriyet'in diplomatları, bu unvanlarını Leiden'den elde ediyordu. Ancak öğrenciler sadece Hollanda Cumhuriyeti'nden gelmiyordu; İzlanda'dan Fas'a (1586'da görülen ilk Kuzey Afrikalı öğrenci), günümüz Romanya'sındaki Zevenbergen'e kadar birçok yerden geliyorlardı. Öğrenciler hem üniversitenin bilimsel kalitesinden dolayı hem de uzun bir süre boyunca tek Kalvinist üniversite olması sebebiyle Leiden'e ilgi gösteriyorlardı. Ancak Kalvinizme rağmen, üniversite liberal karakteri, farklı inançlara ve görüşlere gösterdiği hoşgörüyle de tanınıyordu.

Leiden Üniversitesi, dünya çapındaki ününü 18. yüzyılın ortalarına kadar korudu. 19. yüzyılın sonlarından itibaren ise uluslararası bilim dünyasında önemli bir merkez olarak yeniden itibar kazandı.

Clusius ve lale

Leiden Hortus, 1590 yılında kurulduğunda aslında tıbbi eğitim için bir tür bitki bahçesi olarak tasarlanmıştı. Ancak 1592'de müdür olarak atanan Carolus Clusius'un bu konuda farklı bir vizyonu vardı. Clusius, sadece şifalı bitkilerle değil, dünyadaki tüm bitkilerle ilgilenen gerçek bir botanikçiydi. Amacı, çeşitli bitkileri Leiden Hortus'ta toplamak ve incelemektir.⁷⁷

Clusius, Leiden'e gelmeden önce botanik alanında uzun ve parlak bir kariyere sahipti. Fransızca konuşan bir Güney Hollandalı olarak Arras'ta (Fransızca adıyla Atrecht) Charles de L'Écluse adıyla doğmuştu.⁷⁸ Çeşitli ülkelerde görev yaptı, ancak en önemli deneyimlerinden biri 1573-1588 yılları arasında Viyana'daki Habsburg sarayında çalıştığı dönemdi. Bu süreçte imparatorluk bahçesinden sorumluydu ve Anadolu ile Osmanlı Balkanları'ndaki bitkilere olan ilgisi de bu döneme dayanmaktaydı. Clusius, bu bölgelerdeki bitkilerin Batı Avrupa'ya yayılmasında önemli bir rol oynadı.⁷⁹ Çoğu bitkiye, Osmanlı sarayındaki Habsburg

⁷⁵ P.J. Blok, P. C. Molhuysen, *Nieuw biografisch woordenboek*. Deel 6 (Leiden 1924), 419-420.

⁷⁶ Franker Üniversitesi 1585'te kuruldu, ardından sırasıyla 1614 ve 1636'da Groningen ve Utrecht üniversiteleri kuruldu.

⁷⁷ Clusius ve Hortus için bkz. R.J. Demarée, *Historische tuinen* (Zutphen 1992), 7-11, W. Otterspeer, *Groepsportret met Dame. Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit 1575-1672* (Amsterdam 2000), 195-198.

⁷⁸ Carolus Clusius bu ismin Latinleştirilmiş halidir. Bu kullanım o zamanlar yaygındı. Latince, tüm Batılı bilim insanlarının 19. yüzyıla kadar ortak dil olarak kullandıkları dildi.

⁷⁹ Türk bitkilerinin yayılmasında Clusius'un rolü için: D. Onno Wijnands, *Tulpen naar Amsterdam: plantenverkeer tussen Nederland en Turkije*, 'Bu tarihsiz makale Wageningen Üniversitesi'nin dijital deposunda bulunabilir: <http://edepot.wur.nl/306265>. Hollanda'daki Türk bitkileri hakkındaki bilgilerin çoğu da bu makaleden geliyor.

diplomatları aracılığıyla ulaşabiliyordu; çünkü imparator ve padişah her zaman savaş halinde değildi.

1593'te Leiden'e geldiğinde, Clusius botanik koleksiyonunu da yanında getirdi. Bu koleksiyonun büyük bir kısmını Viyana'da oluşturmuştu ve içinde lale soğanları da bulunuyordu. Lale, aslen engebeli dağlık bölgelerde yetişen bir bitkiydi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle değer verilen bir bahçe bitkisiydi. Bu özel ilgi, 11. ve 12. yüzyıllarda Selçuklu Türkleri ile başlamıştı ve Osmanlı döneminde de devam etmişti. Türkiye'de lale için düzenlenen kutlamalar da bu kültürel bağın bir parçasıydı. Çiçek, Osmanlı sarayının bile bir simgesi haline gelmişti. Bu durum, Türkçe'de 'lale' adı verilmesi ve bunun tam olarak 'Allah' şeklinde yazılmasıyla da ilgi olabilir.⁸⁰ Hollandaca lale adı, Türkçe 'dulband' veya Farsça 'tuliban' kelimesinden türemiştir. Her ikisi de tülband anlamına gelir.⁸¹

Lale, Clusius'un Leiden'de yetiştirmesinden önce de Avrupa'da biliniyordu.⁸² Ancak lalenin asıl yayılışı Leiden'de başladı ve bu, Clusius'un çalışmaları sayesinde gerçekleşti. Bu süreç, tamamen gönüllü bir şekilde ilerlemedi. Clusius, Hortus'un yanı sıra şehrin hemen dışındaki kendi bahçesinde de lale ve diğer çiçekleri yetiştiriyordu. Soğanlar hem Hortus'tan hem de bu bahçeden alındı.⁸³ Bu olaylar, tarihteki ilk ekonomik "balon" olarak bilinen ünlü lale çılgınlığının (1634-1637) patlak vermesinden çok önce yaşandı.

Her halükarda, lale Hollanda'da hızla popüler hale geldi ve Clusius'un bu çiçeği tanıtmamasından kısa bir süre sonra ticari olarak yetiştirilmeye ve daha da geliştirilmesine başlandı. İlginç bir şekilde, 17. yüzyılın başlarında bir eğilim ortaya çıktı: Hollandalı yetiştiriciler tarafından geliştirilen yeni lale çeşitleri özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda çok popüler hale geldi.⁸⁴ Ancak bu süreçte Leiden bunda çok az veya hiç rol oynamadı. Osmanlı İmparatorluğu'nda lale kültürü, 18. yüzyılın başlarında Sultan III. Ahmed (1700-1730) döneminde zirveye ulaştı. Bu dönemde, abartılı ve pahalı lale festivalleri düzenlendi. Hatta abartılı ve pahalı lale festivalleri yüzünden, Sultan III. Ahmed'in tahttan indirildi.⁸⁵

Türk Bitkileri

Osmanlı topraklarından Hollanda'ya ulaşan tek bitki lale değildi. Bazı bitkiler Roma döneminde veya Orta Çağ'da bu bölgeye ulaşmıştı, ancak 16. yüzyılda Osmanlı coğrafyasından gelen bitki çeşitliliğinde büyük bir artış ve yenilik yaşandı. Osmanlı çinilerinde sıkça görülen çiçekler arasında lale, karanfil, sümbül ve düğün çiçeği bulunur. Bu bitkiler, genellikle "Hollandalı" olarak bildiğimiz, ancak aslında kökeni Osmanlı olan çiçeklerdir.⁸⁶ Aynı durum "tipik Hollandalı" olarak bilinen çiftçi yasemini için de geçerlidir. Bu bitkilerin hepsi, Clusius'un Viyana'daki imparatorluk bahçelerinde çalıştığı dönemde Batı Avrupa'ya getirilmiştir.⁸⁷ 17. yüzyıl Hollanda resimlerinde görülen anemonların bir Türk türü olduğu da bilinmektedir; bu bitkinin yerini ancak 19. yüzyılda Batı Avrupa'da başka bir anemon türü almıştır.

Leiden'in Türk bitkilerine olan ilgisi asla azalmadı ve bu ilgi sadece bahçe bitkileriyle sınırlı kalmadı. Leiden Hortus'un yöneticilerinden Herman Boerhaave (1668-1738), 1703'ten

⁸⁰ Onno Wijnands, 'Tulpen naar Amsterdam', 99.

⁸¹ İlk açıklama için: S. Segal, *De tulp verbeeld. Hollandse tulpenhandelin de 17e eeuw* (Amsterdam 1992), 4.

⁸² Onno Wijnands, 'Tulpen naar Amsterdam'a göre, Clusius (aynı zamanda?) Antwerp'li bir tüccardan lale soğanları aldı.

⁸³ Onno Wijnands, 'Tulpen naar Amsterdam', 99; Segal, *De tulp verbeeld*, 3-4.

⁸⁴ Onno Wijnands, 'Tulpen naar Amsterdam', 100.

⁸⁵ İbid.

⁸⁶ Türk düğün çiçeği uzun süre popülerdi, ancak şimdi neredeyse yok oldu. 1920 civarında İtalya'da ortaya çıkan bir türe yerini bıraktı.; Onno Wijnands, 'Tulpen naar Amsterdam', 104'.

⁸⁷ At kestanesi Balkanlardan (Osmanlı) biraz daha erken bir tarihte, 1557 yılında gelmiştir.

1716'ya kadar İzmir'de İngiliz konsolosluğunu yapan William Sherard'dan her türlü bitki gönderisini aldı. Aslen bir avukat olan Sherard (Oxford mezunu), aslında bitkilere daha çok ilgi duyuyordu. Leiden de dahil olmak üzere birçok yerde botanik eğitimi aldı. İzmir yakınlarında büyük bir kır malikanesine sahipti ve burada sadece yerel bahçe bitkilerini değil, aynı zamanda birçok egzotik bitkiyi de yetiştiriyordu. Sherard, bu bitkileri Boerhaave başta olmak üzere Batı Avrupa'daki bilim insanlarına ve tanıdıklarına gönderiyordu.⁸⁸

Boerhaave, daha çok bir tıp profesörü olarak tanınır ve bu alanda dünya çapında ünlüdür. Hastane sistemindeki reformları ve hasta başında öğrencilere ders vermesiyle tanınmıştır. Tıbbi çalışmaları Osmanlı İmparatorluğu'na da ulaşmış, "Aforizmalar" adlı eseri Türkçe'ye çevrilerek standart bir kaynak haline gelmiştir.⁸⁹

1755'te Leidenli botanikçi Jan Frederik Gronovius, Küçük Asya da dahil olmak üzere Orta Doğu bitkilerinin ilk envanteri olan "Flora Orientalis"i yazdı. Bu eser, Türk bitkilerinin bilimsel adlandırılmasında etkili olmuş olabilir, çünkü bu adlandırma sistemini geliştiren Linnaeus, Gronovius'u yakından tanıyordu.⁹⁰

İki yüzyıldan uzun bir süre sonra, Leiden'in Türk florasına olan ilgisi artmaya devam etti. 1959'da Leiden'deki Ulusal Doğa Tarihi Müzesi ve Ulusal Herbaryum, Küçük Asya'daki bitkileri toplamak için ortak bir keşif gezisi düzenledi.⁹¹ Bu iki kurum daha sonra Naturalis Biyoçeşitlilik Merkezi ile birleşti ve toplanan materyaller burada bir araya getirilip saklandı. Gronovius'un eserinin yanı sıra Türkiye'nin flora ve faunasıyla ilgili çok sayıda belge de Naturalis kütüphanesinde bulunmaktadır.

Hollanda, günümüzde de Türkiye'den bitki ithal etmeye ve buradan bitki ihraç etmeye devam ediyor. Türk çiçekçilik sektörü, Hollandalı şirketlerin desteğiyle daha da gelişti.⁹² Ve tüm bu gelişmeler, Clusius ve Leiden Hortus Botanicus ile başlamıştı.

⁸⁸ Ayrıca Paris ve Amsterdam'a. Onno Wijnands, 'Tulpen naar Amsterdam', 102-103.

⁸⁹ Onno Wijnands, 'Tulpen naar Amsterdam', 100.

⁹⁰ Onno Wijnands 'Tulpen naar Amsterdam'da şunu diyor: Sorun şu ki Linnaeus 1735'te 1738'de ikamet ediyordu ve Gronovius'tan o zaman destek aldı, Gronovius'un Foalr'ını yayınlamasından çok önce. Öte yandan, Linnaeus'un kesin Systema Naturae'si 1658'den kalmadır.

⁹¹ Onno Wijnands, 'Tulpen naar Amsterdam', 103.

⁹² Onno Wijnands, 'Tulpen naar Amsterdam', 103-104.



Leiden Belediyesi'nin üzerinde yarım ay (Wil van der Voort/Görsel)



Frieslilerin ve Hollandalı haçlılar Damiate'ye saldırıyor (Corpus Christi College Cambridge)



Onaltıncı yüzyıla ait, Antwerpende bulunan Mu Muhteşem Süleyman seramiği (Lakenhal, inv.nr.9721)



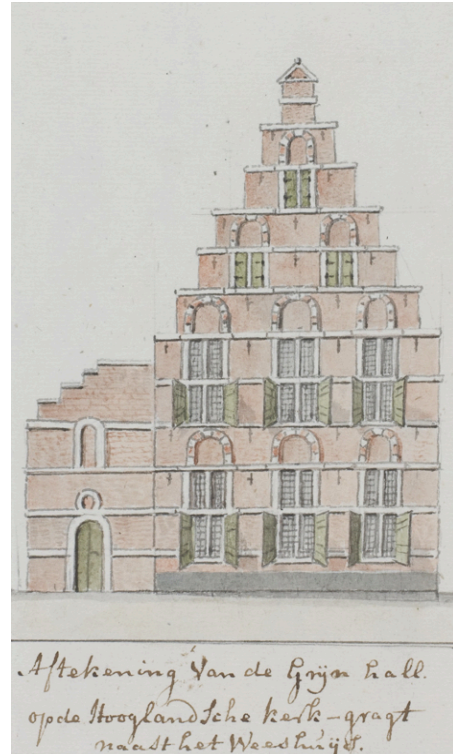
Solda bir kısmı Geuzen bayrağı , sağda Geuzen madalyası (Lakenhal 3337)



Geuzenler, Leyden halkına ekmek atıyor. Sağdaki ayakta duran Geus'un şapkasında yarım ay var (K.F. Bombled/Chr.B., 19.yüzyıl, Erfgoed Leiden en omstreken)



Altın kaplamalı Türk, Breestraat 84 (Wil van der Voort/Görsel)



Yukarıda grei için bir mühür (Leiden Türkleri) ve aşağıda onun baskısı (Lakenhal 1596, resp.597.2) Rechts: Tekening Greihal (J.J. Bylaert, 18. Yüzyıl, ELO)



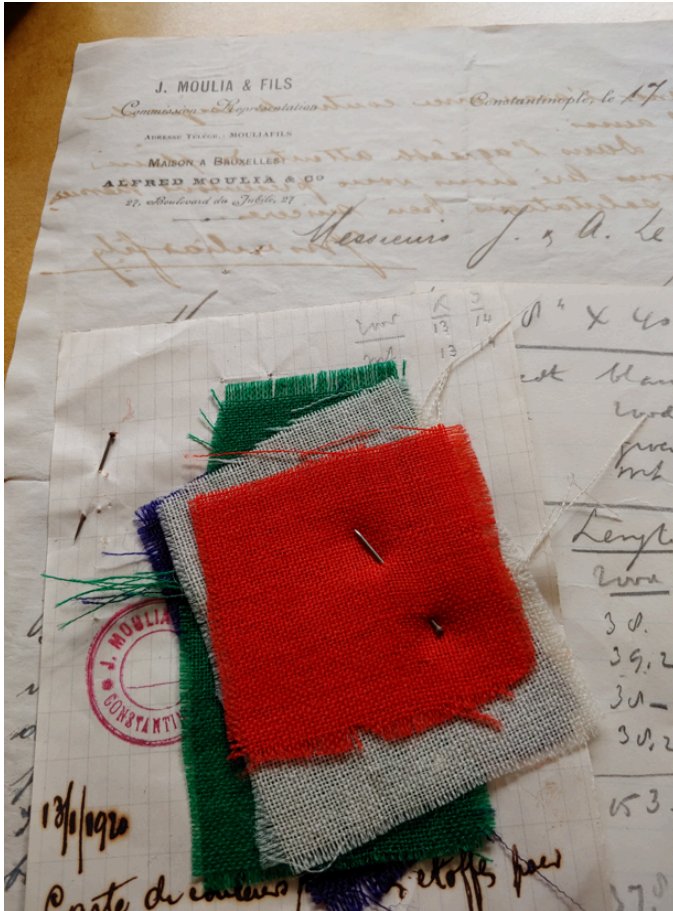
La Poole ailesinin fabrika markaları (19. yüzyıl)



Smyrna (Izmir) manzarası (A. Storck, 17. Yüzyıl, Rijksmuseum Amsterdam)



Reklam afişı Van Vervoort & Cranenburgh şirketi (1910, ELO)



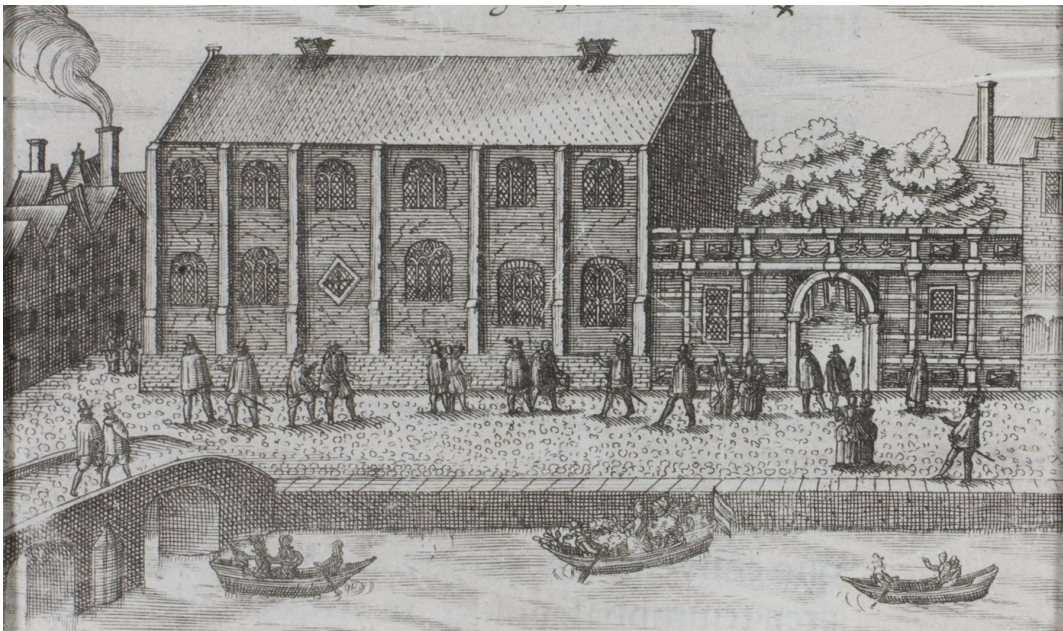
Le Poole ailesinden İstanbul'a numunelerle birlikte yapmış olduğu teklif (1919, Le Poole arşivi ELO, Görsel C. Smit)



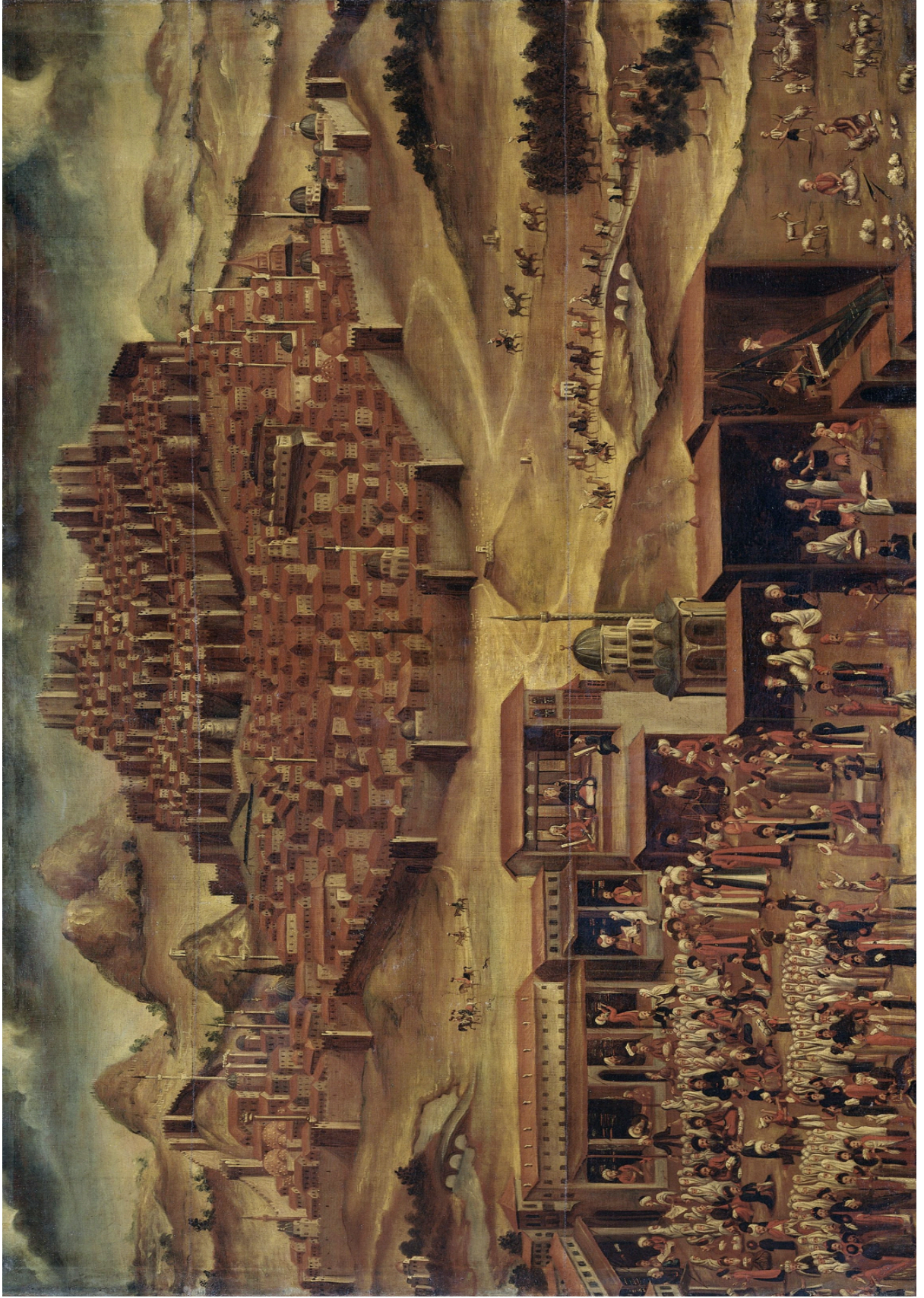
Orijinal Botanik Bahçesi'nin yeniden inşası (Wil van der Voort/Görsel)



Türkiye'deki bir camiden lale motifli seramikler

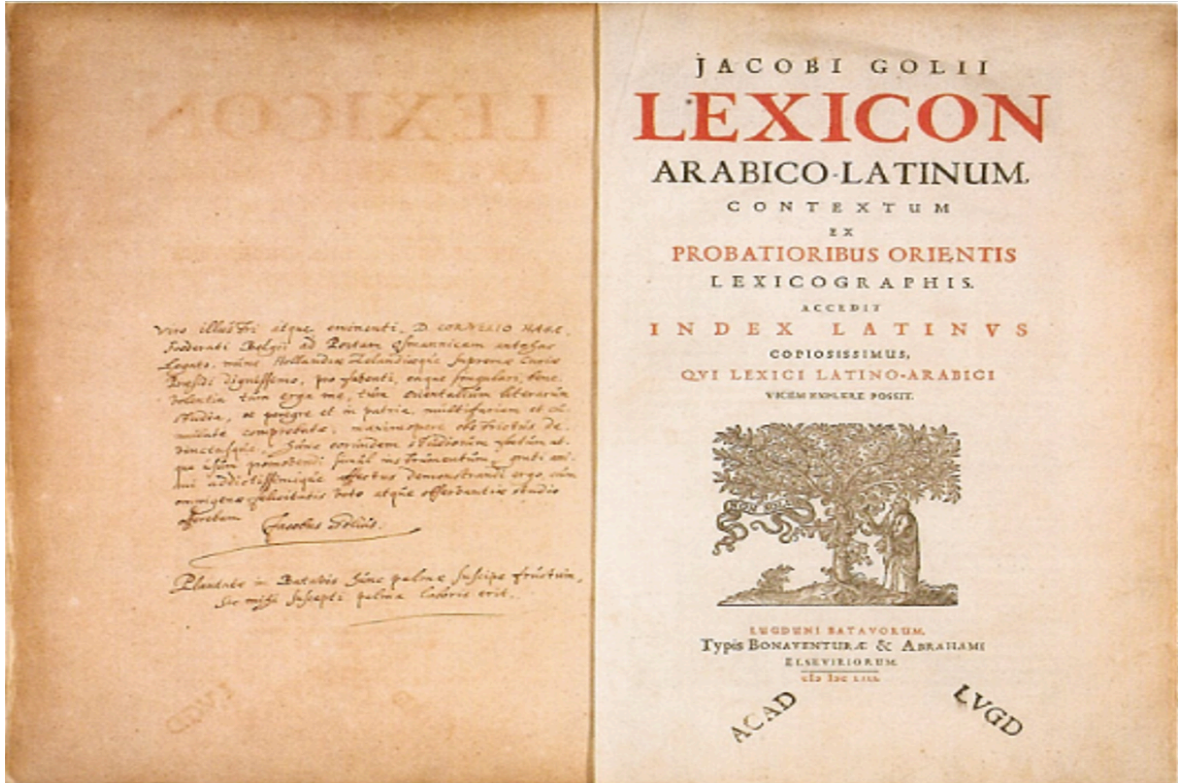


Leiden Üniversitesi Akademi Binası 1614 (ELO)

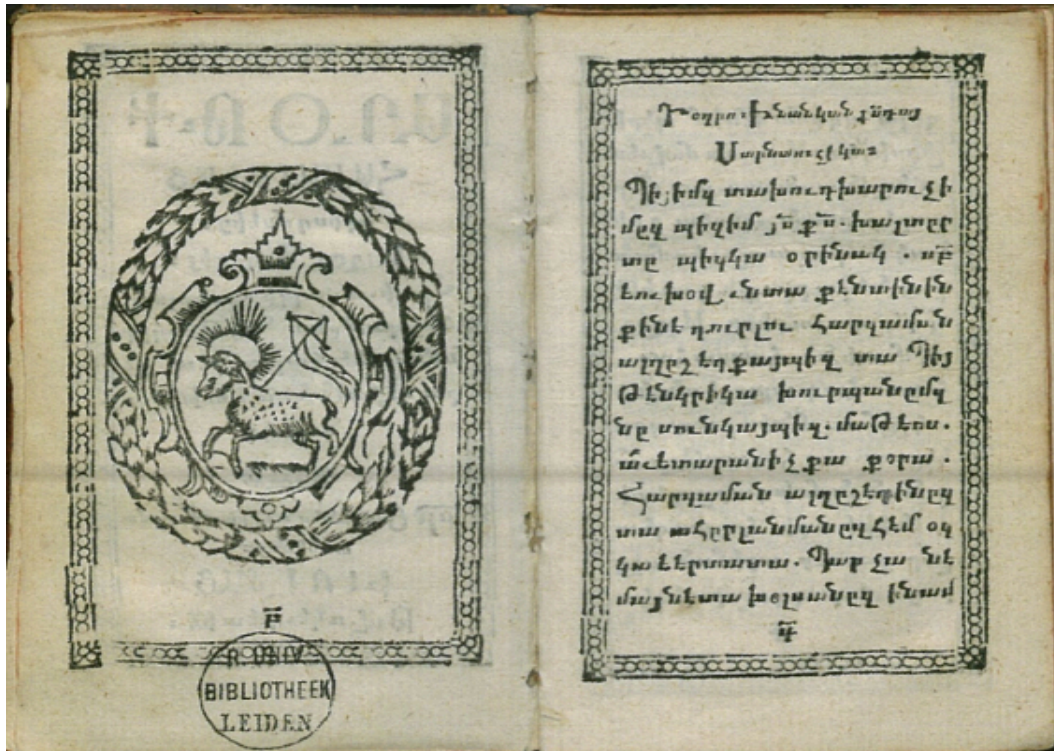


Ankara (Angora) Manzarası, angora yünü işlemi (anonim, 18. yüzyıl, Rijksmuseum Amsterdam)

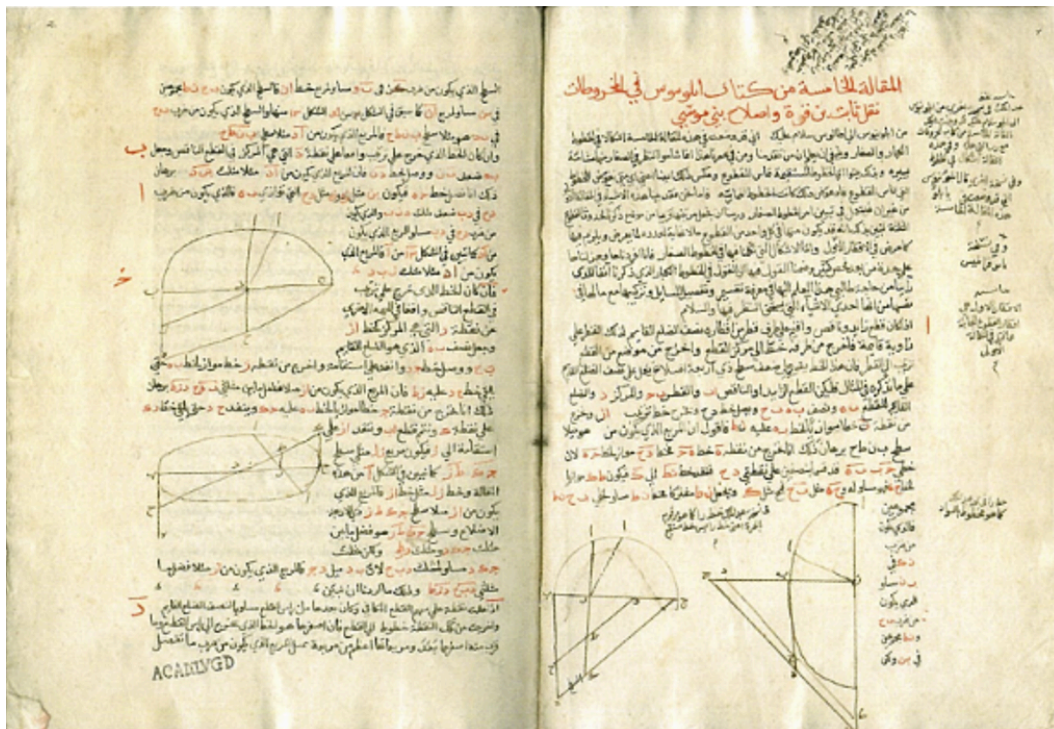
Carolus Clusius
(1587, ELO)



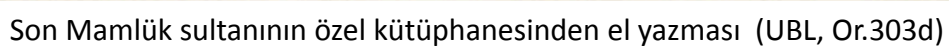
Golius'un Arapça-Latince sözlüğü, Golius'tan Cornelis Haga'ya verilen görev (UBL, 842 A1)



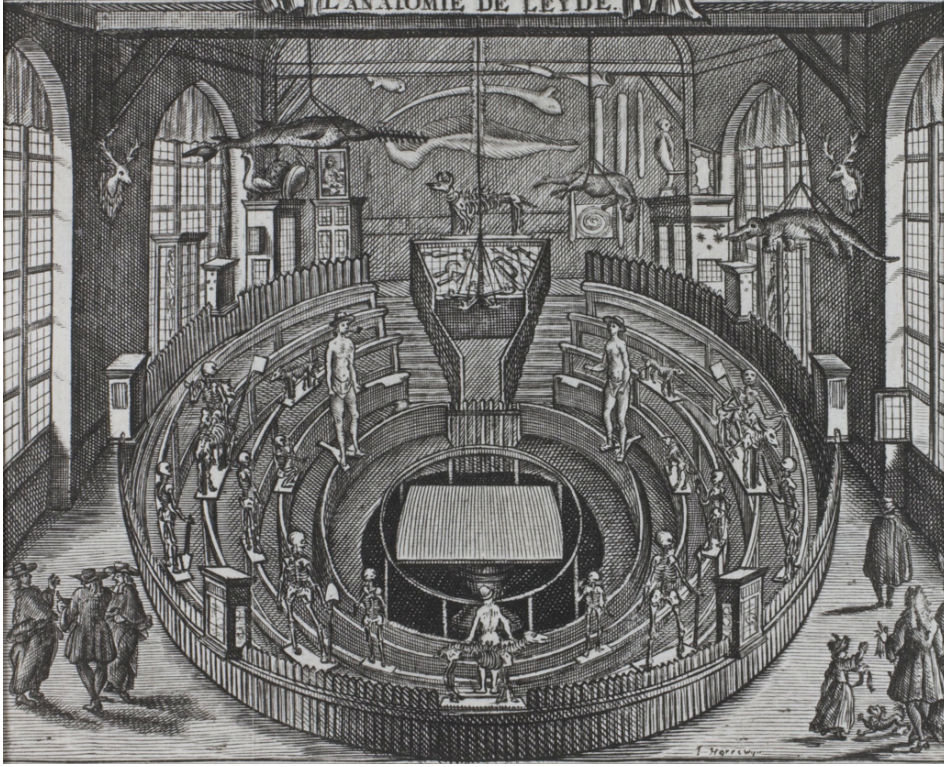
Ermeni harfleriyle Türkçe Ermeni dua kitabı: Türkçedeki en eski basılı eser (UBL, 878 G9 Kluis)



Halep'te yapılmış Kitab al-Makhrutat adlı matematiksel eserin kopyası. Eski bir Yunan kitabının Arapça çevirisidir. Gorlius'un notlarıyla birlikte (UBL, Or.14 (1))



Son Mamlük sultanının özel kütüphanesinden el yazması (UBL, Or.303d)



Anatomik tiyatro, sağ arka köşede büyük mumyanın üstünde bulunduğu bir dolapla birlikte (1725, ELO)



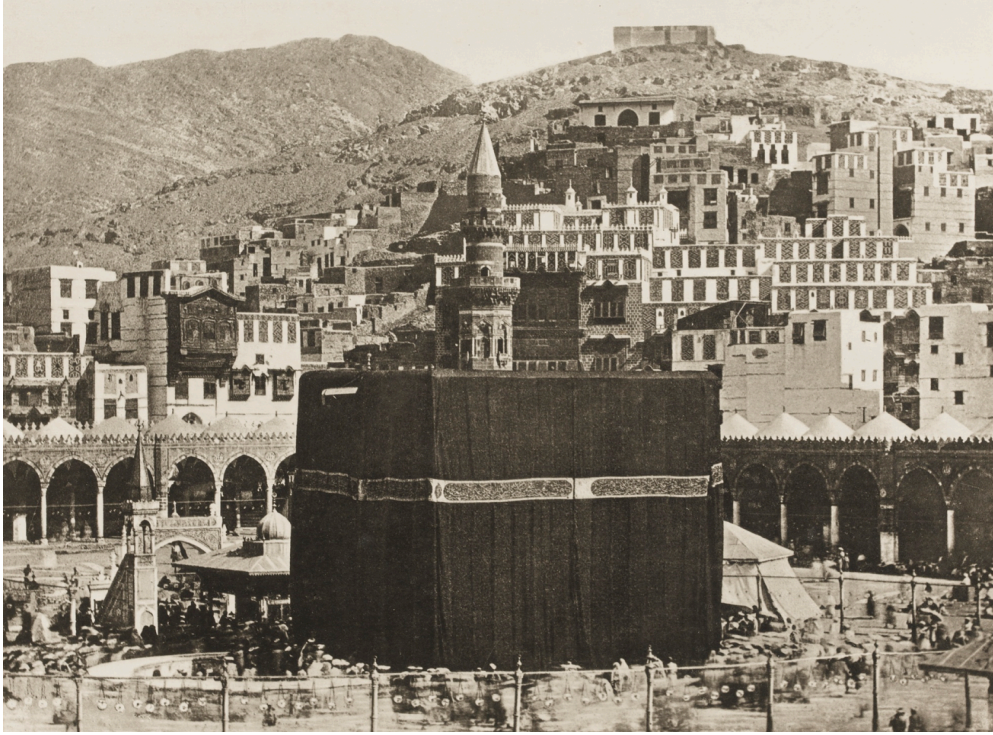
Büyük mumyanın lahiti (RMO inv.nr.33)



Jean Farah'ın müzeye sunduğu cam eserlerin resmi (RMO)



Jean Farah tarafından 1902'de müzeye teslim edilen kurşun tabut (RMO B1902/2.1)



Snouck Hurgronje tarafından çekilen Mekke'deki Kabe'nin fotoğrafi
(UBL, Coll. Chr. Snouck Hurgronje)



Snouck Hurgronje in Mekka
(UBL, Coll. Chr. Snouck Hurgronje)

6 Türkçe Kitaplar

Leiden Üniversitesi Kütüphanesi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma veya en azından Osmanlı İmparatorluğu'ndan temin edilmiş değerli eski el yazmalarından oluşan dikkate değer bir koleksiyona sahiptir. Bu nedenle, bu kütüphane, muhtemelen Türkiye dışında yazılı Türk kültür mirasının korunduğu en önemli yerlerden biridir. Bu kitapların Leiden Üniversitesi'ne getirilmesinin temel nedeni, burada Arapça'ya duyulan büyük ilgiydi.

Arapçanın Önemi

Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap yazısının ve çeşitli dillerin kullanımı üzerine düşünmek yerinde olacaktır. İmparatorluk sınırları içinde pek çok farklı dil konuşuluyordu. Osmanlı yönetimi altındaki birçok halk, kendi toplulukları içinde kendi dillerini kullanmaya devam etti. Bu durum, Balkan halklarının yanı sıra Yahudiler (İbranice), çeşitli Hristiyan gruplar (Yunanca, Ermenice) ve yarı bağımsız Cezayir ve Tunus'taki Berberiler (Tamazight) için de geçerliydi. Ancak bu diller, bu toplulukların kendi sınırlarını pek de aşmıyordu.

Osmanlı dünyasında ise asıl olarak üç dil öne çıkıyordu: Arapça, Türkçe ve Farsça. Arapça, öncelikle dini amaçlar ve bilim için kullanılıyordu. Yönetim ve ordu dili Türkçeydi. Edebiyat dili olarak ise Farsça hâkimdi. Cornelis Haga'nın haleflerinden biri ve büyük bir kitap koleksiyoncusu olan Levinus Warner'ın ifadesiyle: "Arapça zarif, Türkçe görkemli ve Farsça zariftir."⁹³ Bu üç dilin hepsi Arap alfabesiyle yazılıyordu. Günümüzde Türkiye'de kullanılan Latin alfabesine dayalı Türkçe yazım sistemi ise ancak 1928'de benimsenmiştir.⁹⁴

Özetle, Osmanlı İmparatorluğu ile ya da Osmanlı İmparatorluğu içindeki temaslar için Arapça bilgisi, yazı dili ve kültürel anlayış açısından gerekliydi. Ayrıca Arapça, Arap kültürü ve İslam'a dair temel bilgilerin kaynağı olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde önemli bir yere sahipti.

Leiden'de Arapça eğitiminin başlatılmasının birkaç nedeni vardı. İlk olarak, Arapça İbranice'ye oldukça yakındır; her ikisi de Sami dil ailesindendir.⁹⁵ Dolayısıyla, Arapça öğrenimi, İbranice ve dolayısıyla İncil'in daha iyi anlaşılmasına katkı sağlardı. İkinci olarak, Arapça eğitimi, insanlık tarihi hakkında evrensel bilgi arayışının bir parçasıydı. Antik Yunan'dan kalan önemli bilimsel ve felsefi metinlerin, büyük ölçüde Arapça çeviriler ve uyarlamalar yoluyla korunmuş olması bu arayışta önemli bir etkendi. Ayrıca Arapça konuşulan dünyada, özellikle matematik gibi bazı alanlarda kaydedilen ilerlemeler ve katkılar da dikkat çekiciydi. İslam'ın kendisi bir sapkınlık olarak görülse de Arap (ve Türk) kültürüne duyulan belirli bir saygı ve takdir de bu ilginin sebeplerinden biriydi.

Arapça'nın önemli olmasının pratik nedenleri de vardı; yani İslam dünyasıyla temasların giderek önem kazanması. Bu durum sadece Osmanlı İmparatorluğu'nu değil, aynı zamanda nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Endonezya takımadalarını da ilgilendiriyordu. Son olarak, Calvinist Hristiyanlığı yayma ya da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyanların kendi inançlarında kalmalarına yardımcı olma arzusu da Arapça ve Türkçe bilgisine olan ihtiyacı artırıyordu.

Leiden'de Arapça çalışmaları⁹⁶

Leiden'de Arapça üzerine çalışan ilk akademisyenler Franciscus Raphelengius (1539-1597)⁹⁷ ve Josephus Justus Scaliger (1540-1609)⁹⁸ idi. Raphelengius, ünlü Antwerp matbaacısı Plantijn'in damadıydı ve dini sebeplerle 1585'te Leiden'e taşındı. Leiden'de, Plantijn'in

⁹³ Vrolijk ve diğerleri, Türk boucken, 32-33.

⁹⁴ X, q ve w harfleri çıkarılmış ve yerine ilave harfler eklenmiştir.

⁹⁵ Türkçe Asya Altay dillerine, Avrupa dilleri ise Hint-Avrupa dil grubuna aittir. Ortadoğu'da Hint-İran dilleri de konuşulmaktadır.

⁹⁶ Leiden'de Arapça çalışmalarının gelişimi için bkz.: A Vrolijk, R. van Leeuwen, Voortreffelijk en Waardig. 400 jaar Arabische studies in Nederland (Leiden 2013).

⁹⁷ Van Ravelingen.

⁹⁸ De la Scala.

matbaa şirketinin Leiden şubesinin başına geçti ve 1586'da İbranice profesörü oldu. İbranice bilgisine destek olarak Arapça öğretmeye başladı. Arapça çalışmaları açısından önemli olan bir diğer husus, kendi matbaası için Arapça harf kalıpları yapmış olmasıdır.⁹⁹ Böylece Leiden, Roma dışında Arapça basım yapılabilen tek yer haline geldi.

Meslektaşı Raphelengius'un Arapça baskı yapabilmesi, Scaliger için de büyük bir avantajdı. Scaliger, Huguenot inancı için Fransa'ya kaçmadı: muazzam bir meblağ karşılığında Leiden'a getirildi. O, zamanının en büyük bilim insanlarından biri olarak görülüyordu; hatta bazıları için adeta bir "bilgi okyanusu" idi. Her ne kadar çeşitli bilim dallarıyla ilgilenmiş olsa da, öncelikle bir tarihçi ve dilbilimciydi. Breestraat 111-113'teki evine dair anlatılanlar, o dönem hakkında çok şey söylüyor: "Bir zamanlar bir adamın evi tüm dünyanın müzesi gibiydi. Leiden'de kalan Maruniler, Araplar, Süryaniler, Etiyopyalılar, İranlılar ve hatta Hintliler, kendi dillerinde fikir alışverişinde bulunabilecekleri bir bilgin buldular."¹⁰⁰

Scaliger, Raphelengius'tan daha geniş bir hümanist çerçeve içinde evrensel bilgi arayışında olan gerçek bir bilim insanıydı ve Arapça öğrenimi de bu arayışın bir parçasıydı. Ayrıca Arapça bir sözlük üzerinde de çalışıyordu. Arapça bilgisi pratikte de işe yaradı; 1600 yılında Endonezya'ya yapılan erken bir keşif gezisi için Arapça bir mektubun kaligrafisini yaptı.¹⁰¹ Scaliger'in ölümünden sonra, onun etkileyici kitap koleksiyonu (birkaç düzine kitap) Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlandı.

Raphelengius ve Scaliger için Arapça, önemsiz bir yan konu değildi. 1613 yılında Thomas Erpenius'un (1584-1624) olağanüstü profesör olarak atanmasıyla Arapça, Leiden'de bağımsız bir disiplin haline geldi.¹⁰² Erpenius, Hollanda'da Arapça çalışmalarının fiili kurucusu olarak kabul edilir. İlginç bir şekilde, Arapça öğreniminde Türkçe'nin yararına ilk kez dikkat çeken de oydu. Sonuçta Akdeniz çevresindeki Arapça konuşan halklar Osmanlı egemenliği altındaydı, bu nedenle Arapça'yı yaşayan bir dil olarak ele aldı. Erpenius, profesör olarak atanmasının ardından, Arapça'nın edebi ve bilimsel zenginliğine de dikkat çekti. Ancak Erpenius, Arapça ile ilgili tüm planlarını gerçekleştiremeden genç yaşta hayatını kaybetti. Yerine, öğrencisi ve kendisi kadar genç olmayan Jacobus Golius (1596-1667) geçti. Kendisi, önce Fas'a, sonra da Osmanlı İmparatorluğu'na giden ilk Leiden'li bilim insanıydı.

Golius seyahatte

Lahey doğumlu Jacobus Golius¹⁰³, on altı yaşında Leiden'e eğitim almak için geldiğinde tam olarak doğru dersleri seçti. Ancak mezun olduktan sonra, matematikte gerçekten ilerlemek için Arapça bilgisinin gerekli olduğunu fark etti. Bunun üzerine, yakın arkadaşı Erpenius'la birlikte tekrar Leiden'e geri döndü.

Golius, hem Arapça hem de matematik bildiği için 1622'de Fas'a giden bir diplomatik misyona eşlik etti. Bu misyonun amacı, İspanyol gemilerine saldırmak için Fas'ta bir deniz üssü kurmaktı; zira 1621'de On İki Yıllık Ateşkes sona ermiş ve İspanya ile savaş, Fas'ın müttefiki olarak yeniden başlamıştı. Ancak Golius, bu planın gerçekleştirilemeyeceğine karar

⁹⁹ Bkz. Vrolijk, Van Leeuwen, *Voortreffelijk en waardig*, 18-19. Raphelengius'un bir matbaacı olarak çalışması ve Leiden üniversitesi matbaacıları tarafından Arapça basılması için bkz. P. Hoftijzer, 'Veilig achter Minerva's schild. Het Leidse boek in de eventiende ne achttiende eeuw': A. Bouwman et al., *Stad van boeken. Handschrift en druk in Leiden, 1260-2000* (Leiden 2008), özellikle 161-162 ve 186-187. Matbaa, şu anda Minerva öğrenci topluluğunun bulunduğu Breestraat ve Vrouwensteeg köşesinde bulunuyordu.

¹⁰⁰ Daniel Heinsius, J. Boetje ve diğerleri, *Wandelgids door Islamitisch Leiden* (Leiden 2013), 60'ta alıntılanmıştır. Bu durumun edebi bir abartı olduğu, çünkü bu tür yabancıların o dönemde Leiden'a gelmediği eklenmiştir.

¹⁰¹ Vrolijk, VanLeeuwen, *Voortreffelijk en Waardig*, 20-25.

¹⁰² Voor Erpenius (van Erpe): Vrolijk, Van Leeuwen, *Voortreffelijk en waardig*, 28-36.

¹⁰³ Jacob Gool. Takip edenler şu kaynaklara dayanmaktadır; Vrolijk, Van Leuwen, *Voortreffelijk en waardig*, 37-44; Vrolijk ea., *Turksche boeken*, 10-17. Fas ziyaretiyle ilgili: A. Benali, H. Obdein, *Marokko door Nederlandse ogen 1605-2005. Verslag van een reis door de tijd* (Amsterdam/Antwerpen 2005), 47-49.

verdi. Bununla birlikte, Arapça el yazmalarını yerinde toplama fırsatını değerlendirdi. Bu yazmalar hâlâ Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹⁰⁴

1624'ün ortalarında Leiden'e döndü. Kısa bir süre sonra Erpenius öldü ve Golius, onun halefi oldu. Ancak bu kez Ortadoğu'ya, Osmanlı İmparatorluğu'na tekrar seyahat etmek istedi.

1625'in sonunda, yeni Hollanda konsolosu Amsterdamlı Cornelis Witsen'in şansölyesi olarak ücretli izinle Halep'e gitti. Halep'teki Hollanda ticaret kolonisi için yaptığı çalışmalara ek olarak, Fas'ta yaptığı gibi el yazmaları toplamaya devam etti.

1627'de Witsen pes etti ve geri döndü, fakat Golius, İstanbul'a gitmeye karar verdi. Burada, sekreter ve tercüman olarak çalıştığı büyükelçi Cornelis Haga'nın yanına yerleşti. Tabii ki Arapça el yazmaları toplamaya da devam etti. Bu çalışmaları için Leiden Üniversitesi'nden maddi destek aldı. Topladığı yazmaların masrafı başlangıçta tahsis edilen bütçeyi aşmıştı, ancak Leiden'deki yetkililer bu koleksiyonun önemini takdir ettikleri için gereken ek fonu sağladılar. Leiden Üniversitesi Kütüphanesi için, birçoğu Arap matematiği üzerine olan toplamda 200'den fazla el yazması toplandı; bu, Scaliger'in ünlü koleksiyonunu kat kat aşan bir miktardı.

Constantijn Huijgens gibi çağdaşları bu çalışmalara büyük övgüler yağdırdı. Leiden Üniversitesi, kendisini "Batılı Arapçılar'ın Mekke'si" olarak kabul ettirdi.¹⁰⁵ Bu koleksiyon, bugün hâlâ uluslararası önemi olan en iyi koleksiyonlar arasında yer almaktadır.¹⁰⁶ Golius ayrıca kişisel el yazmaları da topladı, ancak bu koleksiyon sonunda Oxford'a gitti.

Golius, İstanbul'da kalabilirdi. Kendisine saray coğrafyacısı olması teklif edildi. Ancak 1629'da Leiden'e dönüp profesörlüğe başlama kararı aldı. Arapça profesörlüğünün yanı sıra matematik profesörü de oldu.

En önemli eseri, 1653'te yayınlanan "Lexicon Arabico-Latinum" adlı Arapça-Latince sözlüktür. Bu eser, 19. yüzyıla kadar mutlak bir standart olarak kabul edildi. Leiden'de Golius, çalışmalarına bazen Doğu'dan gelen gezginleri de dahil etti. Ayrıca, Sultan'ın 1634'te Cumhuriyet'e yenilenen Kapitülasyonunun bir kopyası gibi diplomatik hizmetler de sağladı. 1656-1664 yıllarında İncil'in Türkçe'ye çevrilmesi projesinde de yer aldı. Projenin müşterisi, Türklerin Habsburglar'a karşı kazanılan nihai zaferden sonra Kalvinizm'e geçeceğini umuyordu; bu da zamanın sonuna ve Mesih'in İkinci Gelişi'ne bir hazırlık olarak görülüyordu. Golius, Türkçe çeviriyi öncelikle Türkçe konuşan Hristiyanların İslam'a geçmesini engellemenin bir yolu olarak görüyordu. Çeviri işini öğrencisi Levinus Warner'a devretti, ancak Warner'ın çok fazla Türkçe yerel dil kullandığını fark etti. Türkçe İncil ancak 1827'de yayımlanabildi.¹⁰⁷

Levinus Warner, o dönemde İstanbul'daki Babıali'nin Hollanda elçisiydi. Ayrıca Leiden Üniversitesi'ne, Golius'un koleksiyonunu gölgede bırakan geniş bir "Türkçe kitap" koleksiyonu bırakacaktı.

Levinus Warner İstanbul'a gidiyor¹⁰⁸

Levinus Warner (1617-1668), Almanya'da doğdu ve 1638'de Leiden'de eğitim gördü. Burada Golius'tan Arapça, Türkçe ve Farsça öğrendi. Akademik çalışmaları sonucunda Arapça ve Farsça üzerine, ayrıca Hristiyanlık ve İslam arasındaki benzerlikler ve farklılıklar üzerine birçok kitap yayınladı. Akademik bir kariyer peşindeymiş gibi görünse de Warner'ın asıl hayali Doğu'ya gitmekti. Bu planını gerçekleştirmek için, Golius'un Halep'te tanıştığı Davit Le Leu de Wilhem gibi isimlerden mali destek almayı başardı. O dönemde De Wilhem

¹⁰⁴ Anders dan Benali, Obdeijn, *Marokko door Nederlandse ogen*, 49, meldt.

¹⁰⁵ Otterspeer, *Het bolwerk van de vrijheid*, 184.

¹⁰⁶ Koleksiyonun tamamı dijital hale getirildi ve bir web sitesi aracılığıyla kullanıma sürüldü.

¹⁰⁷ Türk Kalvinistleri olarak adlandırılanların tuhaf görüşleri için bkz. Vrolijk vd., *Turksche Boucken*, 84-88.

¹⁰⁸ Warner'ın hikayesi esas olarak Vrolijk ve arkadaşlarının eseri olan *Turksche Boucken*'e dayanıyor ve bu kitap aslında tamamen kendisine ve onun özel koleksiyonuna adanıyor. Ayrıca bkz. Vrolijk, Van Leeuwen, *Voortreffelijk en Waardig*, 44-52.

hâlâ bir tüccardı, fakat aynı zamanda Şehir Sahibi Prens Frederik'in danışmanlarından biri olmuştu.¹⁰⁹

Warner, 1644 yılı sonunda İstanbul'a doğru yola çıktı ve seyahatini deniz yoluyla değil, Almanya, Polonya ve Litvanya üzerinden karayoluyla gerçekleştirdi. Lviv'de (o dönemde Lemburg, bugünkü Ukrayna) 13. yüzyıldaki Moğol istilaları nedeniyle oraya göç eden Ermeni toplumundan dikkat çekici bir kitap satın aldı. Bu Ermeniler Kıpçak Türkçesi kullanıyorlardı ve Warner'ın satın aldığı Hristiyan dua kitabı da bu dilde, Ermeni harfleriyle yazılmıştı. Bu kitap el yazması değil, matbaada basılmış bir kitaptı ve bu da onu Türkçe basılan ilk kitaplardan biri yapıyordu.

Warner, 1645 sonbaharında İstanbul'a ulaştı. On yıl sonra Hollanda elçisi olarak atandı ve daha sonra mukim büyükelçi oldu. Bu, Babıali'de Hollanda Cumhuriyeti'ni resmi olarak temsil ettiği ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hollandalı tebaasının çıkarlarını savunmakla görevli olduğu anlamına geliyordu.¹¹⁰ Warner, bu görevi çoğunlukla zorlu koşullar altında ve sık sık çatışmalara girerek yürüttü. Bu çatışmaların bir kısmı, padişah ile Hollanda Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerle ilgiliydi; zira o dönemde süren çatışmalar sırasında Osmanlıların, Cumhuriyet'in güvenilir bir müttefik olup olmadığına dair bazı şüpheleri vardı. Ancak, Warner'ın İzmir'e atadığı konsolos Du Mortier ile de yetki, güç ve para konularında yaşadığı anlaşmazlıklar vardı. Yine de İzmir'deki Hollandalı tüccarlar Warner'dan oldukça memnundu.

Warner, İstanbul'dan bir daha dönmedi. Orada mutluydu ve çağdaşları, onun bir Rum Ortodoks eşiyle birlikte tamamen Türk tarzında yaşadığını söyler.

Warner'ın mirası

Warner'ın büyük bir tutkusu vardı: kitap toplamak. O, bir bilim insanıydı ve İstanbul'da da bu kimliğini korudu. İstanbul'da bulunmaktan kendini çok şanslı hissediyordu. Şehirde, kitapçıların bağlı olduğu bir lonca vardı ve bu loncaya ait yaklaşık elli dükkân ve yüz kadar üye bulunuyordu.¹¹¹ Bu dükkânların tamamı, Kapalıçarşı yakınlarındaki Bayezid İlahiyat Koleji'nin kitap pazarında toplanmıştı. Bu kitap pazarında sadece eski Osmanlıca eserler değil, aynı zamanda İran kültür bölgesine ait kitaplar ve Memlûkler döneminde Kahire'de toplanıp, Osmanlıların Mısır'ı fethinden sonra İstanbul'a getirilen eski el yazmaları da bulunuyordu.

Ancak Warner gayrimüslim olduğu için kitapları doğrudan kendisi satın alamıyordu. Bu nedenle, kitap satın alabilmek için bir aracı ağı kurdu. Bu ağ, genellikle sıradan insanlardan ve çoğunlukla dışarıdan gelenlerden oluşuyordu; ancak bazı Müslüman âlimler ve hatta padişahın özel doktoru Salih Efendi de muhtemelen bu ağın bir parçasıydı. Ayrıca birçok aracı Halep'ten geliyordu.¹¹²

Warner, bu araçlar sayesinde Batılılar için muazzam bir kitap koleksiyonu oluşturdu. Koleksiyonunda Arapça, Farsça ve Türkçe (bazen birden fazla metin içeren) 900'den fazla el yazması, 79 İbranice el yazması, birkaç Yunanca ve Ermenice el yazması ve çoğunluğu İbranice olan 218'den fazla basılı kitap bulunuyordu.¹¹³ İbranice kitapları göz ardı edersek,

¹⁰⁹ Le Leu de Wilhem'in Leiden Üniversitesi ile olan bağlantıları daha eskilere dayanır. Orada sadece eğitim görmedi, aynı zamanda 1620'den itibaren onlara arkeolojik antikalar da sağladı. Bkz. bölüm 7.

¹¹⁰ Hiyerarşik olarak konuşursak, bu büyükelçiden daha düşük bir rütbeydi ama aslında Cornelis Haga ile aynı görev yetkilerine sahipti. Cumhuriyet'in en yüksek temsilcisiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yaptı ve ayrıca İzmir, Halep ve diğer yerlere konsoloslar atadı. İlk diplomatik kariyeri ve faaliyet gösterdiği bağlam: Vrolijk e.a., *Turksche Boucken*, 42-80.

¹¹¹ Vrolijk e.a., *Turckche Boucken*, 95. Warner'ın kitaplarını elde etmek için kullandığı ağ için: Vrolijk e.a., *Turksche Boucken*, 92-107; Eski el yazmaları için başlıca pazar olarak İstanbul ve Warner koleksiyonunun içeriğinin analizi için: 110-122.

¹¹² Warner muhtemelen Golius'un eski bağlantılarını kullandı. Ayrıca, daha önce Leiden'de Golius için çalışmış olan bir Hristiyan Suriyeli de onun için çalıştı, Vrolijk e.a., *Turksche Boucken*, 100.

¹¹³ Vrolijk, Van Leeuwen, *Voortreffelijk en Waardig*, 49.

koleksiyondaki metinlerin çoğu Arapçaydı ve bunu Farsça metinler izliyordu. Türkçe metinler, ilk bakışta azınlıkta gibi görünse de, bazı yabancı dildeki metinlerde Türkçe kısımlar bulunduğu için bu yanıltıcıdır.¹¹⁴ El yazmalarının çeşitliliği, sadece Osmanlılar ve Memlükler değil, aynı zamanda Selçuklu Türkleri gibi Türk halklarının tarihine de büyük ilgi gösterildiğini ortaya koymaktadır. Türkçe metinler arasında sadece Osmanlı Türkçesi değil, aynı zamanda Anadolu'daki erken dönem eserler ve Memlük Kıpçak Türkçesi de yer alıyordu.

Warner'ın tarihe özel bir ilgisi vardı, ancak koleksiyonu oldukça çeşitlilik gösteriyordu. Edebiyat (şiir ve düzyazı), matematik ve astronomi, büyü, simya, tıp ve felsefe üzerine kitaplar içeriyordu. Ayrıca teoloji, Kur'an tefsiri, İslam hukuku ve diğer dini konularla ilgili birçok metin de mevcuttu. Hatta Kur'an'ın Türkçeye çevirisi bile vardı, ancak bu esere "çeviri" değil, "yorum" deniyordu; çünkü Kur'an tercüme edilemeyen bir metin olarak adlandırılıyor.¹¹⁵

Koleksiyonun kalitesi oldukça yüksekti; birçok nadir eser ve bir zamanlar önemli şahsiyetlerin sahip olduğu ya da önde gelen bilim insanları tarafından yazılmış kopyalar vardı. Eserlerin çoğu on beşinci ve on altıncı yüzyıllara aitti; ancak çok daha eski metinler de bulunuyordu. En eski eserlerden biri, dokuzuncu yüzyıldan kalmaydı. Bunlardan biri bir zamanlar son Memlük sultanının koleksiyonunun bir parçasıydı ve hâlâ onun mülkiyet damgasını taşımaktadır.

Elbette, İstanbul'da Warner'dan çok daha büyük koleksiyonlara sahip yüksek rütbeli beyler de vardı; ancak hiçbir Batılı, onunla boy ölçüşemezdi. Warner, vasiyetinde koleksiyonunun tamamını Leiden Üniversitesi'ne miras bıraktı. Warner, 1665'te hocası Golius'tan önce öldü ve bu özel kitapların İstanbul'dan getirilişine tanık olamadı. Sonuçta Warner'ın son kitapları ancak 1674'te Leiden'e ulaşabildi.

Bu koleksiyon, yüzyıllardır Batı dünyasında Arapça, Türkçe, Farsça ve İslam üzerine araştırma yapan her bilim insanı tarafından kullanılmıştır. Leiden Üniversitesi'nin doğu koleksiyonuna bugün bile "Warner'ın Mirası" adı verilmektedir.¹¹⁶ Bu koleksiyon, bir bilgi kaynağı olmasının yanı sıra, belki de Türkiye dışında korunan en büyük Türk kültür hazinesidir.

Snouck Hurgronje'nin Mekke'ye Gidiyor

18. yüzyılda Leiden Üniversitesi'nde Arapça çalışmaları çalışmaları daha az önemli hale geldi.¹¹⁷ Dil, yeniden ağırlıklı olarak "Hristiyan teolojisinin hizmetkârı" konumuna gerilemişti. Akademisyenler artık Doğu'ya gitmiyordu; zira üniversitenin doğal olarak oluşturduğu koleksiyonlar, çalışmaları için yeterince materyal sağlıyordu. Ancak bu durum, 19. yüzyılda, eski bir yün nakliyatçısı ailesinden gelen Reinhart Dozy'nin çabalarıyla değişmeye başladı. Dozy, araştırmalarını esas olarak Mağribi Endülüs üzerine yoğunlaştırmıştı.¹¹⁸ Ancak mesleğin gelişimi açısından daha önemli olan kişi M. J. de Goeje idi.¹¹⁹ Onun öğrencisi ve ardından halefi olan Christiaan Snouck Hurgronje (1857-1936), uzun bir aradan sonra tekrar Doğu'ya, Osmanlı İmparatorluğu'na giden ilk Leiden'li bilim

¹¹⁴ Vrolijk e.a., *Turcksche Boucken*, 111.

¹¹⁵ Vrolijk e.a., *Turcksche Boucken*, 118.

¹¹⁶ Vrolijk, Van Leeuwen, *Voortreffelijk en Waardig*, 52.

¹¹⁷ Burada ifade edildiği gibi: Vrolijk, Van Leeuwen, *Voortreffelijk en Waardig*, 64.

¹¹⁸ Leiden'de Arapça pratiği için öncelikle bkz: Vrolijk, Van Leeuwen, *Voortreffelijk en Waardig*. Dozy Hakkında: 82-87.

¹¹⁹ Vrolijk, Van Leeuwen, *Voortreffelijk en Waardig*, 87-97.

insanı oldu. Snouck Hurgronje'nin hedefi, daha önce hiçbir Batılı'nın gitmediği, İslam'ın kutsal şehri Mekke idi.¹²⁰

Bu yolculuğun arka planında saf bilimsel merak ya da akademik bir hedef yoktu. Asıl amaç, Hollanda'nın Endonezya'daki sömürge yönetimi idi. Bu muazzam takımadaların ezici çoğunluğu Müslümandı ve Endonezya, dünyanın en büyük Müslüman nüfusuna sahip ülkesiydi. Sömürge halkını yönetmek ve Endonezya'nın daha fazla bölgesini kontrol altına almak için İslam hakkında derin bilgi sahibi olmanın büyük önem taşıdığı anlaşılmıştı. Snouck Hurgronje, gerçek bilginin yalnızca İslam dünyasının kalbinde, yani Mekke'de elde edilebileceğine inanıyordu.

O dönemde Mekke ve Medine, hâlâ İstanbul'dan yönetilen, sürekli küçülen imparatorluğun bir parçası olan Osmanlı Türkleri tarafından yönetiliyordu. Hollanda, 1872'den beri Mekke'ye yakın olan Cidde limanında bir konsolosluk bulunduruyordu. Snouck Hurgronje, 1884'te Cidde'ye gitti. Ancak Mekke yalnızca Müslümanlara açıktı. Bu sebeple İslam'a geçmeye karar verdi. Ocak 1885'te Müslüman olarak Osmanlı valisiyle planları hakkında görüştü. Bu görüşme ona misafirperverlik garantisi sağladı ve Mekke'ye gitmesine imkân tanıdı.

Mekke'de bulunduğu süre boyunca hayatın her alanına tam anlamıyla katıldı. Ancak, sonunda hac ibadetini tamamlayamadan şehri terk etmek zorunda kaldı. Ağustos 1885'te Osmanlı valisi, derhal Mekke'den ayrılması gerektiğini bildirdi. Bunun sebebi, onun Müslüman olup olmadığına dair bir şüphe değildi. Sebep, Snouck Hurgronje'nin hiçbir ilgisi olmayan bir meselede yatıyordu, Fransızlar ve Almanlar arasında arkeolojik bir buluntu hakkında çıkan bir anlaşmazlıktı. Osmanlı yetkililerinin Snouck Hurgronje'yi göndermesine yol açan şey, artan uluslararası gerginliklerin olduğu bir zamandaki siyasi şüpheydi.

Tartışmalı Snouck

Snouck Hurgronje, Mekke'den dönüşünde beraberinde eşsiz fotoğraf materyalleri getirdi ve Mekke'yi ziyaret eden ilk Batılı olarak ün kazandı. Birkaç yıl sonra, 1891'de Endonezya'ya giderek, burada özellikle Aceh'in zorla boyun eğdirilmesi sürecinde danışman olarak görev yaptı. Ancak 1904'te Hollanda'ya hayal kırıklığına uğramış bir şekilde döndü çünkü uygun ve adil bir hükümet kurma ve yerel ekonomiyi canlandırma tavsiyeleri göz ardı edildi. 1906'da Leiden Üniversitesi'nde Arapça profesörü oldu.

Sonraki yıllarda, Endonezya'da daha iyi bir eğitim sistemini desteklediği ve daha fazla özyönetimi savunduğu için Hollandalı yetkililerle sık sık anlaşmazlık yaşadı. Bununla birlikte, Batı tarzı modernleşmenin yayılması gerektiğine inanıyordu; o, İslam'ın kendisine karşı değil, siyasi hedefler güden İslam'a karşı mücadele verilmesi gerektiğini düşünüyordu.¹²¹ Ancak, Batılı ideolojilerden olan komünizmin Endonezyalı milliyetçiler arasında destek kazanmasına pek önem vermedi. Osmanlı İmparatorluğu'na gelince, o esas olarak Arap dünyasıyla ilgileniyordu. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlılara karşı Arap isyanının ateşli bir savunucusuydu ve savaş sonrasında da Arap davasını desteklemeye devam etti.

Snouck Hurgronje, Leiden'de Arapça, İslam, Yakın ve Uzak Doğu araştırmalarını uluslararası bilimsel arenaya yeniden yerleştirdi. 1936'da öldü. 1980'lere kadar Doğu Dilleri Enstitüsü,

¹²⁰ Snouck Hurgronje için ağırlıklı olarak Vrolijk, Van Leeuwen, Voortreffelijk en Waardig, 100-129 kullanıldı.

Ayrıca bakınız: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/snouckc>.

¹²¹ Prof. C.C. Berg, Leiden'deki Roma Katolik Sanctus Augustinus'ta verdiği bir konferansta, Endonezyalı Müslümanlar arasındaki Hristiyan misyonerlik faaliyetlerine karşı bile uyarıda bulunduğunu bildirmiştir (Katolik Leidsche Courant, 3 Şubat 1931).

hâlâ Snouck Hurgronje'nin ismini taşıyan Rapenburg 61'deki etkileyici malikânesinde bulunuyordu. 900 oryantal el yazması, görsel ve işitsel materyal de dâhil olmak üzere koleksiyonunun büyük bir kısmı sonunda Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'ne, etnografik malzemelerinin bir kısmı ise Etnoloji Müzesi'ne devredildi.

Snouck Hurgronje, birden fazla yüze sahip bir kişilikti. Hollanda sömürgeciliğinin bir casusu ve suç ortağı olarak görülebilir ve aynı zamanda boyunduruk altındaki Endonezya halklarının çıkarlarının bir savunucusu olarak görülebilir, ancak bunu paternalist bir şekilde yaptı. Pratikte siyaset ve politika danışmanı olarak aktifti; ancak aynı zamanda uluslararası alanda bir bilim insanı olarak da tanındı. O, kesinlikle tartışmasız bir figür değildi ve öyle de görülmedi. Onun gerçekten nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda hâlâ hararetili tartışmalar sürüyor.

Tartışmalar, elbette onun İslam'a geçişiyle de ilgilidir. Gerçek şu ki o sadece Mekke'de Müslüman değildi; Endonezya'da da İslami bir yaşam sürmüş ve burada İslam hukukuna göre evlenmiştir. Eşini ve çocuklarını Endonezya'da bırakmış ve Leiden'de yeniden evlenmiştir. Ancak yine de İslam'ı terk etmemiş gibi görünmektedir. Her durumda, Müslümanlar arasında yaşarken daima İslam hukukuna riayet etti. Ancak sorun şu ki, Snouck Hurgronje'nin özel hayatı hakkında çok az şey biliniyor.¹²²

7 Mısır Mumyaları ve Diğer Antikalar

Leiden Üniversitesi'nin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinden doğan bir başka koleksiyonu da günümüzde bağımsız bir vakıf olan Ulusal Eski Eserler Müzesi (RMO) tarafından yönetilmektedir. Bu durum özellikle müzenin dünyaca ünlü Mısır departmanı için geçerlidir. Leiden Üniversitesi Arkeoloji Bölümü 1818'de kurulmuş olmasına rağmen, ilk mumyalar zaten 17. yüzyılda Leiden'e gelmeye başlamıştı. Üniversitenin o dönemde Mısır antikalarına sahip olması, Rijksmuseum'un Leiden'de kurulmasının sebeplerinden biriydi.¹²³ Bu durumun gerçekleşmesinde, dünyanın ilk arkeoloji profesörü olan Casper Reuvers'in (1793-1835) müzeyi yönetmesinin de büyük etkisi vardı.

Anatomik Tiyatro için Mumyalar

İlk Mısır antikaları, Leiden'de Rapenbrug yakınlarındaki Faliede Bagijnhof Şapeli'nde bulunan üniversitenin Anatomik Tiyatrosu'nda sergileniyordu. Bu tiyatro, öncelikle tıp fakültesi öğrencilerine insan vücudunu incelemek ve eğitici bir ortam sağlamak amacıyla, genellikle idam edilen suçluların cesetlerinin parçalandığı bir yerdi. Ancak, eğitim amaçlı her türlü farklı nesneyi de içeriyordu. Yaz aylarında tiyatrodaki soğutma koşulları yetersiz kalıyordu. Tiyatro daha sonra tıp okumayan insanlar için de bir tür müze olarak kuruldu ve "anatomik müzesi" uzun süre üniversitenin önemli bir cazibe merkezi olarak hizmet verdi.¹²⁴

Anatomi profesörü Heurnius, 1620'de bu koleksiyon için özel bir hediye aldığı anda oldukça memnun oldu. Hediye, bir mumya kolu ve iki heykeldi.¹²⁵ Bağışçı, daha önce Golius ve Warner'da karşılaştığımız, Halep merkezli tüccar David Le Leu de Wilhem'di. Bu eşyaları Mısır'dan satın almış ve Hollanda'ya döndüğünde Leiden'e hediye etmişti. Bu vesileyle

¹²² Snouck Hurgronje'nin, birçok Leiden profesörü arasında yaygın bir uygulama olan herhangi bir dini veya felsefi örgüte dahil olduğu bilinmiyor.

¹²³ M. J. Raven, 'Sniden in mensen en mummies. Hoe het Theatrum Anatomicum zich ontwikkelde tot een rariteitenkabinet van oudheden': Peter Keurs, W. Wirtz (ed.), *Rijksmuseum van Oudheden Leiden. Een geschiedenis van 200 jaar* (Zwolle 2018), 17-23, 17.

¹²⁴ Buradaki nadirlik, istisnai modern anlamda değil, nadir veya özel olarak görülmelidir.

¹²⁵ Kabinedeki Mısır objeleri için: M.J. Raven, 'Snijden in mensen en mummies'.

Heurnius, Anatomik Tiyatro için bir bütün mumya istediğini dile getirdi. De Wilhem, bir yıl sonra tabut içinde tam bir mumya gönderdi. Sonraki yıllarda da çeşitli Mısır antikalarını Leiden'e göndermeye devam etti.

Ancak, De Wilhem bu tür eşyalar gönderen tek kişi değildi. Örneğin, Amsterdamlı tüccar Bartolotti, 1624'te Heurnius'a küçük bir mumya gönderdi. Bu mumyanın Mısırlı bir prensesin kalıntıları olduğuna inanılıyordu. Ayrıca, Leiden Üniversitesi'nin diğer eski öğrencileri de Osmanlı İmparatorluğu'nda kaldıkları süre boyunca topladıkları bu tür antikaları üniversiteye bağışladılar.

18. yüzyılda anatomi bölümü ciddi bir bakımdan geçti. 1821'de üniversitenin yeni Arkeoloji Kabinesi'ne, Houtstraat'taki Anatomik Tiyatro'dan Mısır antikaları da dâhil olmak üzere çeşitli heykeller ve nesneler taşındı. Fakat De Wilhem ve Bartolotti'nin mumyaları tamamen unutulmuştu. Bu mumyalar, 1872'de üniversite kütüphanesindeki el yazmaları sorumlusu tarafından tesadüfen yeniden keşfedildi.¹²⁶ Ancak, muhafaza edildikleri koşullar nedeniyle oldukça büyük zarar görmüşlerdi.

Sonrasında mumyalar ayrıntılı bir incelemeye tabi tutuldu. Sadece büyük zarar görmemişlerdi, aynı zamanda beklenmedik bir şekilde, daha önce zannedildiği gibi olmadıkları ortaya çıktı. Bu, özellikle "prensес mumyası" için geçerliydi. Mumyaların, Firavunlar döneminden kalmadığı anlaşıldı. Ancak, bu mumyaların arkeolojik değeri olan ve fazla zarar görmemiş parçaları ve sarıldığı giysiler hâlâ RMO'da korunmaktadır. Anatomik Tiyatro, Boerhaave Müzesi'nde yaz sergilerinin bir parçası olarak RMO'dan ödünç alınan eserler olmadan yeniden inşa edilmiştir.

İnşaat Halindeki Bir Müze

Casper Reuven, yeni müzesindeki Mısır koleksiyonunu yetersiz buluyordu. 1824'te Gent'te bir mumyanın sergilendiğini öğrendiğinde (Belçika, 1830/1839'a kadar hâlâ Hollanda Krallığı'nın bir parçasıydı), onu Leiden'e getirmek için büyük çaba harcadı. Bu mumya, İzmir'den Brugge'e nakledilen Flaman tüccar De Lescluze tarafından getirilen daha geniş bir Mısır antikaları koleksiyonunun bir parçasıydı.¹²⁷ Reuven, bu koleksiyonu sadece satın almakla kalmadı, 1827 ve 1828 yıllarında De Lescluze'den böcekler, muskalar, mücevherler ve çömlekler de dahil olmak üzere çok daha fazla Mısır objesi satın aldı. Bu, müzenin tek seferde antik Mısır'ın temsili bir resmini göstermesini sağladı.

Reuven bununla da kalmadı. 1828'de Giovanni d'Anastasi'den satın aldığı koleksiyon ise çok daha etkileyiciydi. Bu koleksiyonun içinde, Maya ve Meti'nin heykelleri ile General Horemheb ve eşinin heykelleri gibi, günümüzde hâlâ RMO'nun en gözde parçaları arasında yer alan heykeller bulunuyordu.¹²⁸

¹²⁶ Bunlar Faliende Bagijnhof Şapelinde bulundu. Dikkat çekici, çünkü Anatomik Tiyatro 1636'da Caeciliagasthuis'e, yani şu anki Boerhaave Müzesi'ne taşınmıştı.

¹²⁷ De Lescluze ve Reuven'in koleksiyonunu satın alması hakkında: M. J. Raven, *Handelen en onderhalen. Koopman Jean-Baptiste De Lescluze gar de Egyptische collectie van het m o een flinke implus': Ter Keurs, Wirtz, Een geschiedenis van 200 jaar*, 67-71.

¹²⁸ Bu koleksiyon için: M. J. Raven, 'Hoe beslissend en aankoop kan zijn. Mystérieuze verzamelaar Giovanni 'Anastasia bezorgde Leiden wereldfaam met zijn Egyptischecollectie, in: Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 72-78.

Bu koleksiyoncunun ismi İtalyanca gibi görünse de öyle değildi. Selanik'te doğmuş, babası Şamlı ve ailesi Ermeni ya da Rum kökenliydi.¹²⁹ Daha da önemlisi, D'Anastasi 1801'den 1848'e kadar Mısır valisi (veya hidivi) olan Muhammed (Mehmet) Ali'nin sırdaşıydı. Mısır resmi olarak hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydı. Mehmet Ali Paşa ayrıca Mekke ve Medine'yi padişah adına yeniden fethetmiş ve Yunan bağımsızlık mücadelesini (1821-1830) bastırmaya yönelik başarısız girişimlerde bulunmuştu. Bu son girişimde, d'Anastasi, gemiler sağlarken, kendisi de Yunan milliyetçiliği alanında aktif bir figürdü. Ancak, 1831'de Mehmet Ali Paşa doğrudan padişaha karşı çıkarak, 1840'ta daha büyük bir bağımsızlık elde etmesine yol açtı. Mısır, resmi olarak 1882'ye kadar hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı, ancak fiilen özerkti.

RMO, D'Anastasi'nin koleksiyonunu satın aldığı anda bu durum henüz gerçekleşmemişti. D'Anastasi'nin koleksiyonu oldukça geniş ve yüksek kalitede özel objelerden oluşuyordu. Bu koleksiyonun sadece bir kısmı Leiden'e ulaşmış olsa da¹³⁰, zamanla Leiden Mısır koleksiyonu uluslararası öneme sahip bir hale geldi.¹³¹

Reuvens, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinden de antikalar toplamaya çalıştı. 1819'da asker Rottiers, Atina'dan Yunan antikalarını satın almış ve daha sonra bunları Reuvens'e satmıştı.¹³² 1822'de de aynı şeyi yaptı ve Yunan adalarına bir kazı seferi düzenlenmesi fikri ortaya çıktı. A Bu arada orada kanlı bir ayaklanma başlamıştı. Bu yüzden sefer ancak 1824'te İzmir üzerinden Melos ve Rodos'a yönlendirilebildi. Ancak bu sefer başarılı olmadı ve üstelik Rottiers'in daha önce birkaç kez hile yaptığı ortaya çıktı. 1821'de Reuvens, başka bir eski asker olan mühendis J. E. Humbert ile tanıştı. Humbert, 1806'dan itibaren yine Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı bağımsız bir bölgesi olan Tunus'ta yaşıyordu. Orada Kartaca'nın tarihiyle ilgilenmeye başladı ve kapsamlı araştırmalar yaptı.¹³³ Humbert, yeni bir kazı gezisi için Tunus'a döndü ve Fenike ve Roma Kartacası ile ilgili çeşitli buluntularla dolu 65 sandıkla geri döndü. Ancak 1826'daki yeni bir keşif gezisi sırasında İtalya'da mahsur kaldı, ancak RMO için bazı önemli eşyaları almayı başardı. Bu eşyalar, yalnızca ilk Etrüsk antikaları değildi; bu yolculukta D'Anastasi'nin koleksiyonunu Leiden'a getiren temas da kurulmuştu.¹³⁴ Humbert, o dönemde Hollanda'da egzotik bir figürdü; Reuvens'in çocukları ona, diğer şeylerin yanı sıra, 'Türk Amca' diye sesleniyorlardı.¹³⁵

¹²⁹ Over D'Anastasi: V. Verschoor, 'Het eigenbelang van een gedreven kosmopoliet. Koopman, diplomaaten oudhedenverzamelaar Giovanni d'Anastasi was invloedrijk in en buiten Europa', in: TerKeurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 79-85.

¹³⁰ Genel bir bakış için bkz. Verschoor, 'Gedreven kosmopoliet', 54.

¹³¹ Günümüzde dünyanın en iyi on Mısır koleksiyonundan biri olarak kabul edilmektedir; Raven, 'Beslissende aankoop', 72.

¹³² Rottiers için: .RB. Halbertsma, "'Expedities naar verre oorden'. 'Het RMO had in zijn pioniersjaren vel te danken aan Bernard Rottiers en Jean-Emile Humbert': Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 93-113, 93, 96-98, 100-103.

¹³³ Humbert için: R. B. Halbertsma, 'Expedities naar verre oorden', 94-95, 98-99, 103-107.

¹³⁴ Ve ayrıca bir başka Mısır koleksiyonu, yani Dr. Cimba'nın koleksiyonu. Bu koleksiyon için: L. Weiss, I. Morfini, 'Een belangrijke, raadselachtige collectie. De negentiende-eeuwse verzameling Egyptische oudheden van dr. Cimbaroept nog steeds vragen op,': Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 86-92.

¹³⁵ Ayrıca 'Oom Heiden' trouwens, Halbertsma, 'expedities naar verre oorden', 104.

Yasadışı

Yunanistan ve Tunus'a yapılan keşif gezileri, yirminci yüzyılın ortalarına kadar Leiden arkeologlarının yurtdışında gerçekleştirdiği tek kazılar olarak kaldı. Bu arkeolojik çalışmalar ağırlıklı olarak Hollanda'da yapılıyordu. Satın alımlar devam etti, ancak bunların çoğu Mısır'dan geldiği için burada fazla ayrıntıya girmeyeceğiz. Aynı durum Yunanistan için de geçerli. Sonuçta, RMO'nun ilk yüzyılı, giderek küçülen ve nihayet çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun arka planında gelişti. 1880'lerden kısa bir süre sonra Osmanlı-Türk bölgesi fiilen Anadolu'nun kendisi, Balkanlar'ın küçük bir kısmı ve Yakın Doğu ile sınırlı hale geldi: Suriye, Irak, Lübnan, Filistin, Ürdün ve Arap Yarımadası'nın büyük bir kısmı. Yakın Doğu, arkeolojik araştırmalar açısından oldukça ilgi çekici bir bölgedir. Batı medeniyetinin kökenleri Eski Mısır'dan çok daha fazla bu bölgede yatmaktadır. Reuvens'in halefleri de bunun farkındaydı. Ancak Hollandalı (Leiden) arkeologlar, diğer Avrupa ülkelerinden meslektaşlarının (Fransa, İngiltere ve daha sonra özellikle Almanya) aksine, burada çok aktif değillerdi. Reuvens'in halefi Leemans, 1842'de bu bölgeye büyük ilgi duyduğunu ifade etmişti, ancak bunu gerçekleştirecek mali gücü yoktu. Asur kabartmalarını Leiden'e getirmek isterken bile mali sorunlarla karşılaşmıştı.¹³⁶ Zamanla bu alandaki buluntuların daha fazla dökümü yapıldı ve 1892'den itibaren eski silindir mühürlerin baskıları da ortaya çıktı.¹³⁷

1900'lü yıllarda, Yakın Doğu koleksiyonu bu kez orijinal arkeolojik materyallerle birlikte büyük bir ivme kazandı. Bu büyüme, esas olarak Bizans dönemine ait cam eşyaların satın alınmasıyla sağlandı. RMO, bu eserleri günümüz Lübnan'ında bulunan Tyros'daki bir antika satıcısından satın aldı.¹³⁸

Farah ailesi bir süredir antika ticareti yapıyordu. Ürünlerini daha önce diğer Avrupa müzelerine satan Jean Farah, 1896'da Amsterdam'daki Rijksmuseum'a bir teklif sundu. Bu teklif derhal Leiden'deki RMO'ya iletildi. RMO Direktörü Pleyte, başlangıçta isteksizdi. Farah'a, müzede zaten geniş bir Fenike cam koleksiyonu bulunduğu ve bunların İzmir'den A. O. Van Lennep aracılığıyla satın alındığı bildirildi. Ancak Farah, kendi cam eşyalarının Fenike kökenli olduğunu iddia etti.¹³⁹ Sonunda iş birliğine başladılar. Farah, 1905 yılına kadar Leiden'e düzenli olarak cam ve çömlek gönderdi ve bu sayede RMO'nun Yakın Doğu koleksiyonuna özgün bir kimlik kazandırdı. 1901 tarihli bir sevkiyatta, tıpkı Bizans cam eşyaları gibi arkeolojik şaheser olan iki kurşun lahit de bulunuyordu.

Ancak bu antika ticaretine dair bazı uyarılar vardır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar, bölgelerindeki muazzam miktardaki kültürel hazinelerin batıya doğru kaybolduğunun farkına varmıştı. 1869'da ilk Osmanlı miras kanunu yayınlandı ve bu kanun, 1874-1884 yılları arasında daha da sıkılaştırıldı.¹⁴⁰ İkinci kanun, tüm eski eserlerin Osmanlı devletinin malı olduğunu belirliyordu. Kazılar için her zaman izin alınması gerekiyordu. Bu, koleksiyonun büyümesini ve satışların düzenlenmesini sağladı ve bu da elbette mücadele eden Osmanlı devletine para kazandırdı.

Farah, bu yasaları delmiş ve RMO muhtemelen başından beri bunun farkındaydı. 1903'te Farah, gümrük memurlarına ve polislere rüşvet olarak satın alma fiyatı üzerinden %10 oranında ek bir ücret talep etti. Kısacası, bu işlemler yasa dışıydı ve eserler Osmanlı topraklarından kaçak olarak getirilmişti.

¹³⁶ L. Petit, 'Het vervoervan een schenking; te duur. Museum directeur Conrad Lemans moest bedelen om afgietsels van Assyrische reliefs binnen te halen': Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 177-180.

¹³⁷ Yukarıdaki katkıya ek olarak ayrıca bakınız: L. Petit, 'Bescheiden opkomst van het Nabije Oosten. Leiden stelt zich tevreden met reproducties van reliëfs en zegels': Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 262-266.

¹³⁸ Bkz. L. Petit, 'Waardevolle, volhardende antiekhandelaar. Nabije Oosten-verzameling kreeg dankzij Jean Farah een eigen karakter': Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 267-276.

¹³⁹ Bkz. L. Petit, 'Waardevolle, volhardende antiekhandelaar', not 16.

¹⁴⁰ Bunun geliştirilmesi için: L. Petit, 'Waardevolle, hardwerkende antiekhandelaar', 271.

Aynı durum, 17. yüzyıldan beri İzmir’de yaşayan Hollandalı bir tüccar ailesinin çocuğu olan Lord O. A. van Lennep’in daha önce memleketinden naklettiğı antikalar için de geçerliydi. Cam eşyaların yanı sıra silindir mühürler, Yunan ve Roma antikaları da buna dahildi. Bu eserlerin yasa dışı olması onun umurunda değildi.¹⁴¹

Çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu sona erdi. 1914’te Balkanlar alevler içindeydi ve Türkler bölgede neredeyse yok olmuştu. Ardından gelen Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı, bir zamanların en büyük düşmanları olan Almanya ve Avusturya-Macaristan’ın yanında yer aldı ve savaş sonrasında Osmanlı İmparatorluğu’ndan geriye kalanlar da parçalandı. 1923 yılında, küllerinden yeni ve modern Türkiye Cumhuriyeti doğdu. Leiden arkeologları ise burada hiçbir zaman çalışma yapamadı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan kazılar, Mısır’da, Ürdün Vadisi’nde ve bir zamanlar Osmanlı toprağı olan Suriye’de gerçekleştirildi, ancak bu kazılar uzun sürmedi.¹⁴² Ancak, 1939 yılında kurulan ve merkezi Leiden’de bulunan, antik dönemde Yakın Doğu’nun (Mısır dahil) tarihi, dilleri ve arkeolojik araştırmalar yürüten Yakın Doğu Enstitüsü’nün, 1958’den bu yana İstanbul’da bir şubesi bulunmaktadır.¹⁴³

¹⁴¹ D. Meijer, W. van Soldt, 'Communiceren met zegesl ne klei. Het waarmeden van bezit was vanaf 6000 v. Chr. een van zelf spreken de zaak in het Nabije Oosten': Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 277-283, 278.

¹⁴² Yakın Doğu'daki (Mısır dahil) Hollanda (arkeolojik) araştırmaları açısından önemli olan bir diğer kurum da 1939'da kurulan ve şu anda Leiden'de bulunan Hollanda Yakın Doğu Enstitüsü'dür.

¹⁴³ Bkz. <http://www.nino-leiden.nl/>

Bölüm 4 Günümüze kadar

8 Bir kez daha: Leiden ve Türkiye

Yukarıda da belirtildiği gibi, Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu ve nihayetinde yeni bir Türk devletinin başlangıcını simgeliyordu. Bu yeni devletle birlikte, 1612 yılında Yeni Birleşik Hollanda Cumhuriyeti ile Osmanlı Padişahı arasında yapılan ve Birinci Dünya Savaşı dışında bazı değişikliklerle varlığını sürdüren kapitülasyonlar da sona erdi. Ancak Hollanda ile Türkiye arasındaki ilişkiler iyi bir şekilde devam etti.

Hollanda, Leiden ve Türkiye Cumhuriyeti

1918'de savaş aslında bitmemiştir. Kaybeden olarak Türkiye, Küçük Asya'da (Anadolu'da) bile çok fazla toprak kaybetmişti. Smyrna (İzmir) ve çevresi Yunanlılara verilmişti ve Yunanlılar Anadolu'nun daha büyük bir kısmını da istiyorlardı. Bu durum, Türklerin kazandığı ve bugünkü Türkiye sınırlarının belirlendiği kanlı bir savaşla sonuçlandı. Bu Türk-Yunan savaşı sırasında, 1922'de saltanat kaldırıldı ve yeni Türkiye Cumhuriyeti, din ve devletin ayrıldığı modern, laik bir cumhuriyet olarak kuruldu.

Hollanda'da, dünya savaşı sonrası mücadele yıllarında Türk devletine ve özellikle onun yenilikçilerine karşı kamuoyunda büyük bir destek vardı. 1923 yılında Hollanda, yeni sınırlarıyla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk ülke oldu. O tarihten bu yana Hollanda ve Türkiye çoğunlukla müttefik olmuştur. Eski kapitülasyonların kaldırılması, üç ila dört yüz Hollanda vatandaşının ayrıcalıklı konumunun sona ermesi anlamına gelse de bu durum iki ülke arasındaki ilişkiyi değiştirmedir. 1924 yılında iki ülke arasında dostluk anlaşması imzalandı. 1952'de Türkiye NATO'ya katıldı. Ayrıca, Hollanda ve Türkiye'nin birlikte çalıştığı birçok uluslararası kuruluş da bulunmaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Türk siyasetine müdahaleleri, bu iyi ilişkileri zaman zaman baskı altına aldı. Bu, uzun bir askeri diktatörlük dönemine yol açan 1980 askeri darbesi sırasında en belirgindi. Hollanda-Türkiye ilişkilerinin mevcut Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın iktidara gelmesinden bu yana baskı altında olduğu da bir sır değil. Ancak bu tarih kitabında bu konuyu daha detaylı ele almayacağız.

Son yüzyılın hikayesinde Leiden'in daha önce olduğu gibi özel bir rolü yok. Bazı Leiden şirketlerinin 1930'lara kadar Türkiye ile ticaret yapmaya devam ettiği görülse de, bu artık yerel ticaret yapan Leiden sakinleri aracılığıyla yapılmıyordu. Leiden Yakın Doğu Enstitüsü'nün Türkiye'deki kolu olan Hollanda Enstitüsü'ne rağmen akademik bağlar da çok güçlü değildir.¹⁴⁴ Leiden Üniversitesi'nde hala Türk dilleri ve kültürleri profesörü bulunmaktadır. Bu profesör, Erik-Jan Zürcher, 1993'te birçok dile çevrilen ve Türkiye'de 25 kez yeniden basılan modern Türkiye tarihini yazdı.¹⁴⁵

Leiden ile Türkiye arasındaki ilişki, doğal olarak 1964 yılında yeniden somut bir hal aldı. O yıl, Türkiye ile Hollanda arasında Türkiye'den işçi alımına ilişkin bir anlaşma imzalandı. Aralık 1964'te ilk Türk "misafir işçiler" Leiden'e geldi ve böylece Leiden'deki mevcut Türk topluluğunun temelleri atıldı. Bu hikâye ve Türk asıllı ilk nesil Leiden sakinlerinin deneyimleri, "Gelecek Çok Daha İyi Olacak" adlı kitapta kayıt altına alınmıştır.¹⁴⁶ Bu, geçmişin çarpıcı bir şekilde tersine dönmesidir: O zamanlar Leidenli insanlar ekonomik nedenlerle Türkiye'de yaşarken, şimdi ise yarım yüzyıldan fazladır Türkiye'den insanlar ekonomik nedenlerle Leiden'de yaşamaktadır. Ancak zaman içinde Türk kökenli insanların çoğu artık doğuştan Leidenli olmuştur. Hatta Türkiye'de bir evi olan ve yılda birkaç ay orada yaşayan Hollanda asıllı Leidenliler de bulunmaktadır... Ve Leiden elbette Lahey'deki

¹⁴⁴ NINO, Leiden Üniversitesi ve RMO ile yakın bir şekilde çalışmaktadır. Kütüphane, Leiden Üniversitesi Kütüphaneleri tarafından yönetilmektedir.

¹⁴⁵ Bkz. J. Maas, A. M. Stremmel, 'Turkse toetreding tot EU iseen gepasseerd station', interview met Erik-Jan Zürcher, in: Van den Boogert, Roelants, *De Nederlands-Turkse betrekkingen*, 95-100.

¹⁴⁶ E. Güney (ed.), *Gelecek Çok Daha İyi Olacak. Hollanda'nın bir Şehrinde Yarım Yüzyıllık Türk Varlığı* (Leiden, 2015).

büyükelçiliğe ek olarak fahri de olsa bir Türk konsolosluğunun bulunduğu dört Hollanda şehrinden biri.

Son söz

Kısacası, Leiden ile Türkiye arasında birçok bağlantı bulunmaktadır. Su Dilencileri'nin “Papa yerine Türk” sloganıyla Leiden'ı özgürleştirmesinden sonra, bu bağlantılar bir yandan ticaret ve sanayi, diğer yandan ise Leiden Üniversitesi aracılığıyla sürdürülmüştür. Bu bağların izlerini, Leiden'deki çeşitli binalarda görebiliriz. Bu izler, kullanılan semboller sayesinde hemen tanınabilir. Bazı izler ise, burada yaşayan veya çalışan ve zenginliklerini ve bilgilerini bu ilişkilere borçlu olan insanlardan kaynaklanmaktadır.

Bu bağlar ayrıca kentin çeşitli koleksiyonlarında, özellikle de üniversite kütüphanesi ve Ulusal Eski Eserler Müzesi'nde de görülebilir. İkincisi ününü, büyük ölçüde Türk ya da daha doğrusu Osmanlı topraklarından gelen antikalara dayanırken, üniversite kütüphanesi de önemli bir Türk kültürel mirasını barındırmaktadır. Öte yandan, birçok Türk bitkisi de Leiden Botanik Bahçesi'nin direktörü Clusius aracılığıyla Hollanda bahçelerine ve ticari yetiştiricilere ulaşmıştır.

Türk-Leiden ilişkilerinin en önemli dönemi, Osmanlı İmparatorluğu dönemi, özellikle de 17. yüzyıl, yani Hollanda'nın Altın Çağı olmuştur. Ancak, bundan önce de Hollandalılar ve Türkler arasında bir iletişim vardı. Leiden'in tekstil endüstrisi için Levant ticareti, yaklaşık on sekizinci yüzyılda bir can simidi rolü oynamıştı. Aslında Türkiye, Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar Leiden için önemli olmaya devam etti. Ve o zaman bile, altmışlı yıllarda Türk işçilerin gelişi, Babıalı ile bu asırlık ilişkiye yeni bir içerik kazandırana kadar tamamen bitmemişti.

Edebiyat ve kaynaklar

Kaynaklar

ELO, Stadsarchief Leiden 1574-1816 (0501A), met name:
inv.nr. 6728, Inkomende stukken van algemene aard betreffende Levantse Handel, 1673-1717;
inv.nr. 6733, Afschriften van stukken uit de jaren 1658, 1668, 1669, 1679 en 1742 en aantekeningen betreffende Levantse handel, 1742;
inv.nr. 6735, Extracten uit de resoluties van de Staten-Generaal d.d. 1776 betreffende Levantse handel en afschriften van een memorie van Hollandse kooplieden te Smyrna d.d. 1 oktober 1796;
ELO, Archief van de Hallen (0510).
ELO, Archief Le Poole (0629).
ELO, Beeldbank: <https://www.erfgoedleiden.nl/collecties/beeldmateriaal>.
ELO, Leidse kranten (gedigitaliseerd): <https://www.erfgoedleiden.nl/collecties/kranten>.

Edebiyat

Baar, P.J.M. de, 'De relaties van Leiden met het Turkse Smyrna', *Leidsch Dagblad* 4 juli 1988.
Benali, A., H. Obdeijn, *Marokko door Nederlandse ogen 1605-2005. Verslag van een reis door de tijd* (Amsterdam/Antwerpen 2005).
Blok, P.J., P.C. Molhuysen, *Nieuw biografisch woordenboek. Deel 6* (Leiden 1924).
Boer, D.E.H. de, E.H.P. Cordfunke, *Graven van Holland. Portretten in woord en beeld. 880-1580* (Zutphen 1997²).
Boetje J., e.a., *Wandelgids door Islamitisch Leiden* (Leiden 2013).
Boogert, M. van den, J. Jonker Roelants (eds.), *De Nederlands-Turkse betrekkingen. Portretten van een 400-jarige geschiedenis* (Hilversum 2012).
Bouwman, A., e.a., *Stad van boeken. Handschrift en druk in Leiden, 1260-2000* (Leiden 2008).
Brock, P.E. de, 'Gevechten van Spaanse galeien in het Zwin', in: Karacay, *400 jaar*, 68-69.
Brutel de la Rivière, G.J., *Het leven van Hermannus Moded, een der eerste calvinistische predikers in ons vaderland* (Haarlem 1879).
Demarée, R.J., *Historische tuinen* (Zutphen 1992).
Dröge, J., E. de Regt, P. Vlaardingerbroek (ed.), *Architectuur monumentengids Leiden* (Leiden 1999).
Es, G. van, C. Smit, *Een Leidse verjaardag. Stad en Stadsrechten, 750 jaar geleden* (Leiden 2016).
Fruytiers, Jan, *Corte beschrijvinghe van de strenghe belegheringhe ende wonderbaerlijcke verlossinghe der stadt Leyden in Hollandt* (Delft 1577).
Groot, A.H. de, 'Nederland en Turkije. Zeshonderd jaar politieke, economische en culturele contacten', in: I. Karacay (ed.), *400 Jaar*, 35-44.
Güney, E., (ed.), *De toekomst zal veel beter zijn. Een halve eeuw Turkse aanwezigheid in een Hollandse stad* (Leiden 2015).
Halbertsma, R.B., 'Expedities naar verre oorden'. Het RMO had in zijn pioniersjaren veel te danken aan Bernard Rottiers en Jean-Emile Humbert', in: Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 93-113.

- Karacay, I., (ed.), *400 Jaar officiële Betrekkingen. Turkije-Nederland en 50 jaar Turkse migratie* (Almere 2012).
- Kernkamp, J.H., 'Het Van der Meulen-archief', *Bijdragen en Mededelingen aan de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)*, jrg. 85, 49-62.
- Keurs, P. ter, W. Wirtz (ed.), *Rijkmuseum van Oudheden Leiden. Een geschiedenis van 200 jaar* (Zwolle 2018).
- Koppenol, J. (ed.), *Het Leids Ontzet. 3 oktober 1574 door de ogen van tijdgenoten* (Amsterdam 2002).
- Krieken, G. van, *Kapers en kooplieden. De betrekkingen tussen Algiers en Nederland, 1604-1830* (Amsterdam 1999).
- Kuttner, E., *Het Hongerjaar 1566* (Amsterdam 1974³).
- Lewis, B., *Het Midden Oosten. 2000 jaar culturele en politieke geschiedenis* (Amsterdam 2001²).
- Maanen, R.C.J. van, 'Het Leidse stadsrecht in Hollandse context', *Leidsch Jaarboekje 2012*, 31-53.
- Meijer, D., W. van Soldt, 'Communiceren met zegels en klei. Het waarmerken van bezit was vanaf 6000 v. Chr. een vanzelfsprekende zaak in het Nabije Oosten', in: Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 277-283.
- Olnon, M., 'Nederland-Turkije, 1675-1678. Vier jaar op het snijpunt van de Gouden Eeuw en moderniteit', *De Zeventiende Eeuw 29* (2013) I, 3-18.
- Onno Wijnands, D., 'Tulpen naar Amsterdam: plantenverkeer tussen Nederland en Turkije', <http://edepot.wur.nl/306265>.
- Otterspeer, W., *Groepsportret met Dame. De vesting van de macht. De Leidse universiteit 1673-1775* (Amsterdam 2002).
- Otterspeer, W., *Groepsportret met Dame. De werken der wetenschap. De Leidse universiteit 1776-1876*. (Amsterdam 2005).
- Otterspeer, W., *Groepsportret met Dame. Het bolwerk van de vrijheid. De Leidse universiteit 1575-1672* (Amsterdam 2000).
- P. Leendertz jr. (ed.), *Het geuzenliedboek* (Zutphen 1924-1925).
- Parker, G., *De Nederlandse Opstand. Van beeldenstorm tot bestand* (Utrecht/Antwerpen 1981).
- Petit, L., 'Het vervoer van een schenking: te duur. Museumdirecteur Conrad Leemans moest bedelen om afgietsels van Assyrische reliefs binnen te halen', in: Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 177-180.
- Petit, L., 'Waardevolle, volhardende antiekhandelaar. Nabije Oosten-verzameling kreeg dankzij Jean Farah een eigen karakter', in: Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 267-276.
- Posthumus, N.W. *De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie. II. De nieuwe tijd (zestiende tot achttiende eeuw)* (Den Haag 1939, twee delen).
- Raven, M.J., 'Handelen en onderhalen. Koopman Jean-Baptiste De Lescluze gaf de Egyptische collectie van het RMO een flinke implus', in: Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 67-71.
- Raven, M.J., 'Hoe beslissend een aankoop kan zijn. Mysterieuze verzamelaar Giovanni d'Anastasia bezorgde Leiden wereldfaam met zijn Egyptische collectie', in: Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 72-78.

- Raven, M.J., 'Snijden in mensen en mummies. Hoe het Theatrum Anatomicum zich ontwikkelde tot een rariteitenkabinet van oudheden', in: Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 17-23.
- Segal, S., *De tulp verbeeld. Hollandse tulpenhandel in de 17^e eeuw* (Amsterdam 1992).
- Smit, C., 'De Asem van Beëlzebub. De modernisering van de Leidse textielindustrie 1800-1865', in J.K.S. Moes, B.M.A. de Vries, *Stof uit het Leidse Verleden. Zeven eeuwen textielnijverheid* (Utrecht 1991), 125-143.
- Smit, C., 'Leiden op stoom, veranderingen in de economische structuur', in: R.C.J. van Maanen, B.M.A. de Vries (ed.), *Leiden. De geschiedenis van een Hollandse stad. Deel 3, 1795-1896* (Leiden 2004), 52-81.
- Smit, C., E. van Beijnen, 'Clos & Leembruggen' in: E.J. Weterings (ed.), *Leids fabricaat 2. Geschiedenis van Leidse bedrijven* (Leiden 1999), 87-102.
- Veluwenkamp, J.W., 'De Leidse lakenondernemer Daniël van Eys, 1648-1739, *Leidsch Jaarboekje* 1992, 109-124.
- Verschoor, V., 'Het eigenbelang van een gedreven kosmopoliet. Koopman, diplomaat en oudhedenverzamelaar Giovanni d'Anastasi was invloedrijk in en buiten Europa', in: Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 79-85.
- Versprille, A.J., 'Hester della Faille', *Leidsch Jaarboekje* 1975, 77-97.
- Vrolijk, A., J. Schmidt, K. Scheper, *Turcksche boucken. De oosterse verzameling van Levinus Warner, Nederlands diplomaat in zeventiende-eeuws Istanbul* (Den Haag/Eindhoven 2012).
- Vrolijk, A., R. van Leeuwen, *Voortreffelijk en Waardig. 400 jaar Arabische studies in Nederland* (Leiden 2013).
- Weiss, L., I. Morfini, 'Een belangrijke, raadselachtige collectie. De 19^{de}-eeuwse verzameling Egyptische oudheden van dr. Cimba roept nog steeds vragen op', in: Ter Keurs, Wirtz, *Een geschiedenis van 200 jaar*, 86-92.
- Zürcher, E.J., *Turkije, een moderne geschiedenis* (Amsterdam 2015).

Diğer web sayfaları

- <https://www.jewishvirtuallibrary.org/joseph-nasi>.
- <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn2/snouckc>.
- <http://www.nino-leiden.nl/>
- <https://nl.wikipedia.org/>

Leiden Belediye binasının üzerinde Türk hilallerinin ne işi var? Breestraat caddesinin derinliklerinde yer alan In den Vergulden Turk'un (Altın Türk) heykelinin anlattığı hikaye nedir? Ve tersine: Neden İzmir'deki bir mezarlıkta, Leiden'in anahtarları ve Hollanda Şehrinin armasının olduğu bir mezar buluyorum? Bu, Leiden (ve Hollanda) ile bugün Türkiye olarak bilinen ve bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu olarak tanınan ülke arasındaki yüzyıllar süren bağın görünür hatıralarıdır. Bu kitap o konu hakkında. Eskiden Babiali, Hollanda'ya 1612'de bir elçi tayin etmişti. O zamandan itibaren, Hollandalı tüccarlar Osmanlı İmparatorluğu ile aktif olarak ticaret yapıyordu, özellikle Levant'ta Ankara yünü kumaşlarını satıyor ve hammaddeler satın alıyorlardı. Ancak Leidenli bilim insanları da bu bağlardan faydalandı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan paha biçilmez kitaplar, kültürel hazineler ve arkeolojik eserler Leiden Üniversitesi'ne getirildi. Bunlar, dünya çapında ün kazanmasına katkıda bulundu. O dönemde şu slogan vardı: "Katolik yerine Türk olmak daha iyidir," çünkü Leiden'in su yollarındaki kuşatmayı Türkler kaldırmıştı. Kitap, bu sloganın nereden geldiğini ortaya koyuyor. Ayrıca Türk bitkileri de Hortus aracılığıyla tıpkı lale gibi Hollanda'ya geldi. Bu kitap, az bilinen bir tarihte bir keşif yolculuğudur. Ayrıca Türk kökenli Leideli Hasan Güney'in bir hayalinin gerçekleşmesidir. Bu, Anahtar Şehri (Leiden) ve Türk kökenli sakinleri arasında düşünüldüğünden çok daha fazla bağ olduğunu gösteriyor.

Cor Smit (1954), Leiden Üniversitesi'nde sosyal ve ekonomik tarih okudu. Leiden'in mahalle çalışmalarında ve Sosyal İşler Bakanı'nın kişisel asistanı olarak çalıştı, 2002'de bağımsız bir tarihçi olarak yerleşti. 1987'den bu yana Leiden tarihinin çeşitli yönleri hakkında çok sayıda yayın yaptı, ancak özellikle sosyal yönüne dikkat çekti. 2014 yılında Utrecht'te Leiden'deki çocuk işçiliği hakkında bir tezle doktorasını tamamladı.



Bu kitap, Stichting Güney'in (Güney Vakfı) bir projesidir.



www.guney.nl

ISBN 978-90-71256-66-0